

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

—

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

—

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

—

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

—

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

—

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΓΟΥ

—

10 ΔΕΦ

ΣΤΟ

ΝΟΥΜ

† ΙΩΝ ΣΤ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ (ΙΔΑΣ)

10 άρθρα του
στο «Νουμά»

ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΣΜΕΝΑ
ΑΠΟ ΤΟ Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟ

ΕΚΔΟΣΗ «ΤΥΠΟΥ»
ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ 3, ΑΘΗΝΑΙ

† ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ (ΙΔΑΣ)

2 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1878 — 31 ΙΟΥΛΙΟΥ 1920

10 άρθρα του στο «Νουμά»

ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΣΜΕΝΑ
ΑΠΟ ΤΟ Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟ

ΕΚΔΟΣΗ "ΤΥΠΟΥ"
ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ 3, ΑΘΗΝΑΙ

ΤΟΥ βιβλίου αὐτοῦ τυ-
πώθηκαν ἐξατὸ ἀντί-
τυπα σὲ χαρτὶ χειροποί-
ητο Ὁλλανδικό, ἀριθ-
μημένα στὸ πιεστήριο.

5

ξυὸ σεβαστοῦ μας Πατέρα τοῦ
Ἐκκληστοῦ

.....
Λευκὴ ὡς βαλθῇ ὅπου ἔπεσες κολώνᾳ,
(Πῶς ἔπεσες, γραφὴ νὰ μὴν τὸ λέγῃ....)
λευκὴ μὲ τῆς Πατρίδας τὴν εἰκόνα
μόνο ἐκεῖνη ταιριάζει νὰ σὲ κλαίῃ,
βουβή, μαρμαρωμένη νὰ σὲ κλαίῃ.

S.S. 920

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΓΙΑ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Ἐξὸν ἀπὸ τὰ τρία βιβλία του καὶ ἀπὸ τρία - τέσσερα ἀκόμα φυλλάδιά του, πολιτικά καὶ πατριωτικά πάντοτε, ὅλη σχεδὸν ἢ ἄλλη λογοτεχνικὴ ἐργασία τοῦ Ι. Δραγούμη (Ἰ. Δα), δημοσιεύτηκε στὸ «Νουμᾶ». Κι ἀπὸ τὰ τρία ἀκόμα βιβλία του, τὸ ἓνα, ἡ «Σαμοθράκη», στὸ «Νουμᾶ» πρωτοτυπώθηκε (1909 — 1910), καὶ ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ «Νουμᾶ» τραβήχτηκε σὲ βιβλίο ξεχωριστό. Γιατὶ ὁ Ἰδης, ἀγωνιστὴς τοῦ Δημοτικισμοῦ κρατερός, στάθηκε πλάϊ στὸ «Νουμᾶ», στήριγμά του ἀκριβό, σωστά δέκα χρόνια, ἀπὸ τὰ 1905, ποὺ πρωτοφάνηκε στὶς στήλες του μὲ τὴ μελέτη του : «Στὴν Πόλη», ἴσαμε τὰ 1915 ποὺ βγαλε δικό του, καθαρά πολιτικὸ περιοδικό, τὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση». Μὰ καὶ τὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» σὰν ἔβγαζε, δὲν ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ τὸ «Νουμᾶ», καὶ ὡς ἔπαψε νὰ στολίζει τὶς στήλες του μὲ τᾶρθρα του, μόνο τοῦ ἀπέμεινε φίλος πιστὸς καὶ ὕλικὸς ἀκόμα ὑποστηρικτὴς. Ἔτσι, μιὰ δεκάχρονη στενὴ συνεργασία μαζί του σ' ἓναν ἀγώνα ἀπεγνωσμένο καὶ ἀπολυμῆτωπο», ὅπως εἶτανε στὴν πρώτη περίοδο τοῦ «Νουμᾶ» ὁ δημοτικιστικὸς ἀγώνας, μοῦδωσε ὅλον τὸν καιρὸ καὶ ὄλες τὶς εὐκαιρίες νὰ τὸν μελετήσω καλὰ, καταβάθος, καὶ νὰ χαρῶ τὶς τόσες ἀρετὲς του, ποὺ στολίζανε τὴν ψυχὴ του καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ χαραχτήρα του. Θυμᾶμαι μὲ πόσο πόνο, σὰν αὐτοχτόνησε ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, μοῦπε τὰ βαθυστόχαστα τοῦτα λόγια :

— Πάει καὶ αὐτός ! Κρῖμα !... Κ' εἴμαστε τόσο λίγοι !...

Τὼνωθε πὼς εἶταν καὶ αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς λίγους, ἀπὸ τοὺς τόσο λίγους ἀγνοὺς ἰδεολόγους, ποὺ ἀφίνοντας τὸ ἄτομὸ τους καταμέρος, μόνο μιὰ ἰδέα προσκυνοῦν καὶ ἀκολουθοῦν, καὶ φεύγοντας, θεληματικά ἢ ἄθελα, ἢ καὶ μὲ βία, ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅπως ἔφυγε καὶ αὐτός, ἀφίνουν πί-

σω τους όχι κείνο που συνηθίσαμε να λέμε συμβατικά «κείνον», μα αληθινά κάπιο χάος.

Ο Ίδας, μ' όλα τα ξεχωριστά λογοτεχνικά του χαρίσματα, θαπομένει στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας περισσότερο ως *πολεμιστής, militant*, παρά ως λογοτέχνης. Η κυρίαρχη γραμμή σ' όλη τη σκέψη του, σ' όλη την εργασία του, ήταν ο αγώνας, ο πόλεμος. Για τουτό, αν καλοπροσέξει κανείς και κείνες τις σελίδες του ακόμα, που φαίνονται, σέ πρώτο διάβασμα, καθαρά λογοτεχνικές, θα ιδεί πως κάτω κι από τις απαλότερες φράσεις κουφοβράζει η ακράτητη όρμη του πολεμιστή.

Η Έταιρία «Τύπος» τιμώντας τη μνήμη του ευγενικού αυτού πολεμιστή, θέλησε να βγάλει το βιβλίο τουτό, ως μνημόσυνό του φιλολογικό, κι ανέθεσε τη σύνταξή του και τη φροντίδα του σέ μένα. Τιμή μου που και δεύτερη φορά μου δίνεται η ευκαιρία να βάλω τ'ονομά μου πλάι στο δικό του. Στά 1916 τὰ Ἀλεξανδρινὰ «Γράμματα» βγάλανε μια σύντομη και δυσκολόβρετη σήμερα μελέτη μου με τὸν τίτλο «ΙΔΑΣ», και νά, που και τώρα, σέ μένα μοιραία πέφτει ὁ κληρος νὰ βγάλω τὸ ἐπιμνημόσυνο βιβλίο του.

Βέβαια, θάπρεπε νὰ μαζωχτοῦνε στοργικά και νὰ βγοῦνε σέ τόμο πολυσέλιδο, όλα τὰ ῥθρα του κι όλες οἱ μελέτες του, ποῦναι τυπωμένες στο «Νουμά». Τοῦτο σίγουρα πρέζει νὰ γίνει, μιὰ μέρα, ἀπὸ τοὺς θαυμαστές του. Σήμερα, τὸ βιβλίο τοῦτο ἄς λογαριαστῇ γιὰ περίληψη τῆς σκορπισμένης στοὺς τόμους τοῦ «Νουμά» ἐργασίας του. Καὶ τέτια, αληθινά, εἶναι : Περίληψη. Γιατὶ τὰ ῥθρα και οἱ μελέτες που δάλεξα νὰ τυπώσω σ' αὐτό, ἂν και εἶναι γραμμένα πάνου σέ διαφορετικά, τὰ περισσότερα, θέματα, εἶναι κινημένα ὅλα ἀπὸ τὴν ἴδια «ἀφετηρία», και καταλήγουνε στο ἴδιο «τέρομα» : τὴν ἐθνικιστική του ιδεολογία. Μιὰ συνέπεια ἀξιοθαύμαστη παρατηρεῖ κανεὶς σ' ὅλη τὴν ἐργασία του. Οὔτε τὸ παραμικρότερο παραστράτισμα. Δὲν ξεχνιότανε ποτέ, ποτέ τὸ θέμα δὲν τὸν παράσχευε. Ἀκόμα και στὴν «Αγνή», σέ μιὰν ὅση ὀλοπράσινη ἀγάπης, που ἀπλώνεται γιὰ ξεκούρασμα τῆς ψυχῆς, μέσα στὶς αἵματοβαμένες σελίδες τοῦ «Ἡρώων και Μαρτύρων αἷμα», ὁ ἀνθρώπινος ἔρωτας θαμποσκεπάζεται, ἂν δὲν χάνεται ὀλότλα, ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς Πατρίδας. Παντοῦ και πάντοτε ὁ ιδεολόγος ἐθνικιστής. Καὶ στὶς ἀπαλότερες γραμμές του ακόμα.

Τὸ μαρτυρικό τέλος του, τὸν ἀνέβασε πολὺ στὴν κοινὴ

συνείδηση, σχεδὸν τὸν ἐξάλλωσε — τοῦ πρόσθεσε κάτω τὸ θρυλικὸ στὴν τιμὴ κι ὀλοφώτεινη ζωὴ του. Χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ ξελαγαρίσω κάτω θολὸ κι ἄμορφο που καλοθρονιάστηκε ἐπίμονα μέσα στὴν ψυχὴ μου και νὰ ἐρημνέψω με λόγια ὅτι τώρα, τούτη τὴ στιγμή, που ῥίχνω στὸ χαρτὶ τὶς γραμμές μου αὐτές, σφηνώθηκε μέσα στὴ σκέψη μου, γεννημένο ἴσως αὐτόματα ἀπὸ τὴν ἑλὴ δράση του κι ἀπὸ τὴν ὅλη πνευματικὴ τοῦ ἐργασίας του εἶναι ἀπλωμένη ἀνάκατα, δίχως τάξη, στὴ θύμησή μου — χωρὶς νὰ μπορῶ λοιπὸν νὰ τὸ ξελαγαρίσω αὐτὸ που μοῦ συμβαίνει, μοῦρχεται νὰ πῶ πὼς ἔτσι θάπρεπε νὰ πεθάνει ὁ ἀνθρώπος ὁ ξεχωριστός, που εἶχε σ' ὅλη τὴ ζωὴ του ὀδηγὸ τὸ ΧΡΕΟΣ και που ἔναν ἀφέντη μοναχὰ ἔνωσε πάντα πάνω του, τὸ ΠΡΕΠΕΙ τὸ ἀδυσώπητο*. Δὲν ξαίρω, δὲ μαθεύτηκε, τί εἶπε, σὰν τὸνε σωριάζανε καταγὶς οἱ σφαῖρες, οἱ ἥρωες**». Ἀν τὸν ἄφιναν οἱ σφαῖρες και οἱ λογχισμοὶ νὰ πεῖ μιὰ λέξη, σίγουρα ἢ λέξη αὐτὴ θὰ εἶταν κείνο που βροντοφωνάξε μέσα στο πρώτο του βιβλίο — και θὰ τὸ εἶπε σὰν εὐκὴ ὀλοψυχη πρὸς τὴν Πατρίδα του, που τόσο τὴν ἀγάπησε και που τόσο τίμα σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν ὑπερέτησε :

— Σώνουν οἱ μάρτυρες !....

26.8.920

Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

(*) «...οὔτε ζύγισα τὰ χρήσιμα πράγματα γιὰ νὰ ἰδῶ ποιά εἶναι τὰ πιδὸ χρήσιμα. Αὐτὸ που σοῦ εἶπα, πρέπει νὰ γίνει». (Ἡρώων και Μαρτύρων αἷμα, σελ. 64).

(**) «...«Ὅταν τὸν εἶδομεν νεκρόν, τὸ αἷμα ἔρρεεν ἀκόμα ἀπὸ τὰ ἄγρια τραύματά του, ἀλλὰ τὸ πρόσωπόν του, με τὸ ἀλησμόνητον μειδιάματό του, ἔλεγεν ἀκόμη· «Ἀφες αὐτοῖς οὐ γὰρ οἶδαι τί ποιοῦσι». Ἐν τῇ βαθεῖα στοργῇ, τὴν ὀποῖαν, ὡς κ' ἐκείνος, ἔχομεν πρὸς τὸν στρατόν μας, θέλομεν μάλιστα, παρά τὴν ὀδύνην μας, νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονός ὅτι οἱ κακουργήσαντες δὲν ἀνέχουσιν εἰς σῶμα τοῦ τακτικοῦ στρατεύματος». (Ἀπὸ τὸ ὑπέροχο ἄρθρο τοῦ κ. Ἀθ. Σουλιώτη Νικολαΐδη που δημοσιεύτηκε στὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση»—σελ. 209-210, 29.8.920.)

ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

1905 Δημοσιεύτηκε στα φύλλα 129 και 130 του «Νουμά» (Γεννάριος του 1905) στην επιφυλλίδα, με την υπογραφή «Τοξότης», μία υπογραφή που την έβαλε, εκεί, στο γραφείο μου, χαμογελώντας, γιατί, μου είπε, γεννήθηκε στο μήνα που ο Ήλιος είναι στον Τοξότη. Είναι το πρώτο άρθρο του που δημοσίευσε στο «Νουμά», και στο άρθρο του αυτό μέσα βρίσκεται ολόκληρος ο Ίδας. Το άρθρο του αυτό, όπως έγραφα άλλου (ΙΔΑΣ, έκδοση «Γραμμάτων», 1916) είναι «το προσκείμενο, το πρόγραμμα, το πρώτο κύτταρο της κατοπινής του εργασίας». Ακόμα κι ολόκληρος ο *άνθρωπος* χαρακτήρας του, όλος ο *έσωτερικός* ο άνθρωπος, βρίσκεται σ' αυτό. Στον παράγραφο που αρχίζει: «Ένα πρωί, στο δρόμο, είδα την κόρη της Ιωνίας, τη μαυροφόρα...», έξω που μας πρωτοπαρουσιάζει την ασύγκριτη κόρη, που θα μας χαρίσει το κεφάλαιο «Αγνή» στο «*Ηρώων και Μαρτύρων αίμα*», μας δείχνει, μας αποκαλύπτει, και τον *εαυτό* του. Στο άρθρο αυτό, που περίληψή του βρίσκεται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του Ίδα: «*ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ*», είχα διαπράξει τότε, που τ'όβαλα στο «Νουμά», και μιάν ασέβεια. Είχα αφαιρέσει *ολόκληρο κεφάλαιο*, που περιέγραφε σ' αυτό με ζωντάνια και με πρωτοτυπία, το *Προσκήνιο του Χαμίτ*, όχι γιατί δε μου άρεσε («ΙΔΑΣ», σελ. 5) *μα* γιατί τότε κάτι Τουρκομερίτες αναγνώστες του φύλλου μου γράφανε και μου ξαναγράφανε *ξορκίζοντάς* με να μην τυπώνω λέξη για το Σουλτάνο, μήπως και παραπέσει κανένα φύλλο και τους πάρω έτσι στο λαιμό μου».

ΦΕΥΓΟΝΤΑΣ από την Αθήνα για την Πόλη ένας ποιητής, θα ένοιωθε γονιμότητα: σαν από βρύσες κρυφές θα ανάβρυναν μέσα του παλιές ιστορίες, και λέξεις θα μουρμούριζαν διαβαίνοντας. Η γνώση πώς ταξιδεύει κατά την Ανατολή, θα του έλεγε λόγια χρυσά και παρχαμύθια. Εγώ είμαι γυμνός από αντιλαλίες, ξερός από αναβουστινά νερά, και άδειος, και άγονος. Εγώ βλέπω πώς *όταν* ο ήλιος πέφτει κατεπάνω τους, τα νησιά και η Αττική είναι τριανταφυλλιά και η θάλασσα πολύ βαθειά χρωματισμένη.

Έκαναν δαντέλλες τα κύματα που έσπαναν επάνω στα πλευρά του πλοίου, κ' έπειτα οι δαντέλλες, ανοίγονταν, γί-

νουνταν ἀνθρωπάκια πού βαστιοῦνταν ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς ἀνάλαφρα καὶ χορεύαν τρολλοὺς χορούς. Καὶ χάνουνταν ἐπει-
τα καὶ γίνονταν ἄλλοι, καὶ πάλι χάνουνταν. Ὅταν σή-
κωσα τὸ κεφάλι, ὁ ἥλιος, σφαῖρα ὀλόπυρη, κατακυλοῦσε ἐ-
πάνω στὸν ὀρίζοντα τῆς θάλασσας τῆς σκοτεινῆς. Ἄμα τὸν
ἀντίκρουσα, στάθηκε· φώτιζε χαϊδευτικά τὰ νερά πού κου-
νοῦσαν, καὶ τὰ περνοῦσε μὲ στενώτατα φύλλα χάλκινα, καὶ
ἀγάλλι βούλιαζε ἀπὸ τὸ πολὺ βάρος.

Μιά μέρα ὕστερα εἶμαι στὴν Ἰωνία, κ' ἐπειδὴ ἦταν ἄλ-
λοτε λεπτός καὶ πλούσιος ὁ πολιτισμός της, τὸ ὄνομά της
ἔχει μάγια. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα μόνο ἡ Ἰωνία ὑπάρχει στὸν
κόσμο, τὰ νησιά της, τὰ βουνά της, καὶ ἡ θάλασσά της.
Περνῶ ἀπὸ τὴ Λέσβο τὴ νύχτα, τὸ φεγγάρι φέγγει στὰ νε-
ρά καὶ τῇ Σαπφῷ μοῦ φαίνεται πὼς τὴν ἀκούω. Στὴν Πό-
λη πού τηγαίνω, εἶναι μιὰ κόρη νόστιμη καὶ λιγερή, πού εἴ-
ναι ἀπὸ τὰ νησιά τῆς Ἰωνίας καὶ τῇ λένε Σαπφῷ.

***

Ὅταν περνοῦσα τὸν Ἑλλήσποντο, τὰ ξημερώματα, ὁ
νοῦς μου στενοχωρημένος, σὰ φυλακισμένος, χτυποῦσε παν-
τοῦ. Ἕλληνες ἔλεεινοί, σὰς σιχαίνουμαι !

Μπαίνω στὴν Πόλη μὲ ρωσικὸ πλοῖο. Μὲ τί ἄλλο πλοῖο
μποροῦσα νὰ μπαίνω στὴν Πόλη, γιὰ νὰ νοιώσω τελειότερα
τὸ ταπεινωμά μου ; Στὴν πρόρη εἶναι ὁ δικέφαλος ἀητός,
ὁ ρωσικός· τὸ πλοῖο εἶναι φορτωμένο Ρώσους στρατιῶτες
καὶ πεζοναῦτες Ρώσους πού γυρίζουν· φαίνεται, ἀπὸ τὴν Ἰ-
απωνία στὴν Ὀδέσσα. Τὰ χρώματα αὐτὰ καὶ τὰ δέντρα τῆς
Θράκης θέλουν νὰ τὰ διάσουν σλανῦκοι τράγοι, καὶ τὰ λε-
ρώνουν οἱ ἀβάσταχτοι πόθοι τους. Ποιὸς θὰ τὰ φυλάξει ;
Ἕλληνες ἔλεεινοί, μήπως θὰ τὰ φυλάξετε σεῖς ; Χωρὶς πί-
στη, ἀκούω καὶ μουρμουρίζει στ' αὐτί μου μὴ φωνή : « Πά-
λι μὲ χρόνια μὲ καιρούς, πάλι δική μας θάνατος »

Ἦμουν στὴν πλώρη καὶ φυσοῦσε ὑγρασία στὸ πρόσω-
πό μου ὁ πρωινὸς ἀέρας. Κάτι Τοῦρκοι πίσω μου, κοίταζαν
Περσάτησα στὸ κατάστρωμα καὶ εἶδα μερικὸς Ἕλληνες,
πού εἶχαν ξυπνήσει νὰ δοῦν, μὲ κανέναν πόθο ἴσως, τὰ Δαρ-
δανέλλια καὶ τὴν Πόλη*. Ἦταν καὶ μιὰ Ρωσίδα φουσκομέ-

(*) Ἐδῶ, φοβάμαι, πὼς θάναι κάπιο χοντροὺ λάθος τυπογρα-
φικό. Εἶναι ἀδύνατο μπαίνοντας κανεὶς στὴν Πόλη, νὰ ἰδῇ μαζί
Δαρδανέλλια καὶ Πόλη. Ἴσως τὸ χειρόγραφο ἀντὶ Δαρδανέλλια
νᾶξε Βόσπορος.

νη, πού κοίταζε μὲ βουλμία. Κοίταζαν καὶ δυὸ Ἀμερικάνοι
μὲ ἀπλοϊκὴ περιέργεια. Ἐνας Γερμανὸς στάθηκε κοντά μου
καὶ εἶπε : « Οἱ Ρῶσοι ἀπὸ πάνω τὴν θέλουν, ἀν τοὺς ἀφή-
σουν οἱ Ἀγγλοι ἀπὸ κάτω ». Καί, Ἕλληνες, ἐπειδὴ εἶστε
ἐλεεινοί καὶ ἀκαρδοί, γιὰ τὴν νὰ τοῦ πῶ πὼς θὰ τὴν πά-
ρουμε μεῖς. Μέσα μου μονάχα εἶπα : « Καὶ ὅμως, εἶναι δι-
κή μας ».

Μοῦ ἦρθε νὰ ὀρμιστῶ τότε στὸ ὄνομά της, πὼς θὰ κάνω
κάτι γιὰ τὸ γένος μου καὶ μόνον ἀργότερα συλλογίστηκα
πὼς δὲν μπορῶ νὰ κάμω, παρὰ μόνον ὅ,τι μπορῶ, καὶ
τότε χάθηκε στὴν ἀπελπισιὰ τῆς ἀδυναμίας μου καὶ ἤμουν
κατάκαρδα κουρασμένος.

***

Γεμάτο πίκρα εἶναι τὸ πρῶτο ἀντίκρουσμα τῆς Πόλης. Μὰ
ὁ πλοῦτος της βράζει μέσα μου. Ποῦ εἶναι ἡ φτώχεια καὶ
ξηραῖλα πού μ' ἔβερναν τίς περασμένες, ὅταν ταξίδευα !
Γυρίζω τὰ μεσημέρια στοὺς δρόμους καὶ δὲν ξέρω τίς ὁ-
ρες. Ἀπὸ ἕναν ἀνηφορικὸ δρόμο, πού ἔχει ἀριστερὰ πύρ-
γους ἀραδιασμένους βυζαντινοὺς, κ' ἔχουν χτισμένα σπίτια.
ἀναμεταξύ, διαφόρων χρωμάτων, ἀνεβαίνω πρὸς τὴν Ἁγία
Σοφία.

Μόλις μπῆκα, — δὲν κοίταζε οὔτε ὁ Ἑβραῖος πού θέ-
λησε κ' ἔγινε ὁδηγός μου, οὔτε ὁ Χότζας Τοῦρκος, — κ' ἔ-
καμα, χωρὶς νὰ θέλω, τὸ σταυρό μου.

Μπαίνω σὲ κάθε τζαμί, πού ἦταν πρῶτα ἐκκλησιά ! Τί
δροσιά πού εἶναι μέσα κοί, τί θύμησες ἀλάλητες. Μπαίνω
καὶ σὲ τζαμιά πού ἔχτισαν, μὲ βυζαντινὸ πάντα σχέδιο, οἱ
Τοῦρκοι. Ἀντὶ ψηφιδωτά, ἔχουν συχνὰ χρωματιστὲς πλά-
κες στοὺς τοίχους, μὲ κλαδιά, φύλλα καὶ λουλούδια, ἄσπρα
καὶ μαβιά καὶ πράσινα. Τὰ παράθυρα ἔχουν κάποτε γιαλιά
χρωματιστά, ὁμορφα, μὲ σχέδια ἀπλά ἢ λουλούδια. Ἡ Ἁ-
γία Εἰρήνη εἶναι κλειστή, καὶ ποτὲ δὲν τὴν ἀνοίγουν γιὰ
τοὺς ξένους οἱ Τοῦρκοι, πού τὴν ἔχουν κάμει τζαμί ὁ τροῦλ-
λος της ὅμως φαίνεται καλὰ ἀπ' ἔξω.

Περίεργη εἶναι ἡ ἀνάγκη τοῦ προσκυνηματος. Μόνο νὰ
πάγω ὥς στὸ μέρος πού μὲ συγκινεῖ, μόνο αὐτὸ μὲ φτάνει.

Ἄλλοῦ εἶναι κάτι ἀρχαιότερα πράγματα ἢ στήλη τοῦ Θε-
οδοσίου, καὶ σ' ἄλλη μεριά ἡ καμένη στήλη. Στὸν Ἰππόδρο-
μο εἶναι ἕνας ὀβελίσκος, καὶ τῶν Πλαταίων τὸ χάλκινο τρι-
πλὸ φίδι, πού δὲν τὸ εἶδα στοὺς Δελφοὺς, ὅταν διάβαζα
τὸν Πανσενία. Τί νὰ θυμηθῶ πρῶτα στὸν Ἰππόδρομο ;

Τὸν Κωνσταντῖνο, τὸν Ἰουστινιανό, τοὺς Ἰσαύρους, ἢ τὸν κενὸ πού ἄφιναν καὶ γίνονται ἐρείπια ὁ τόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ταραχῆς ; Αὐτὸς ὁ καιρὸς εἶναι πῶς σιμά μου. Ὅταν ξέπεφτε τὸ κράτος καὶ ὁ Ἰππόδρομος, βασίλευσαν οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι καὶ ἦσαν οἱ ἑλληνικώτεροι ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες. Πολεμοῦσαν, οἱ αὐτοὶ, πολεμοῦσαν νὰ βαστάξουν κάτι, κοίταζαν νὰ βοῦν ἄλλου βοήθεια, καὶ Φράγκοι νὰ γίνουν ἴσως γιὰ νὰ σώσουν τὸ κράτος θέλησαν, τὴν ἀδυναμία τους τὴν ἔβλεπαν, τὴ δύναμη τὴν ἔνοιωθαν, καὶ τίποτε δὲν ἔκαναν. Σὰς ἀγαπῶ, ὦ τελευταῖοι βασιλιάδες, γιατί εἰστε Ἕλληνες καὶ δυστυχισμένοι. Ἄν μὲ εἶχαν μάθει καλλίτερα τὴν ἱστορία μου, τὴν βυζαντινὴν, ἔκαῖνοι πού μὲ μάθαιναν τὰ γράμματα, θὰ ἤξερα νὰ ξυπνῶ περισσότερο ψυχὴς τῆς περασμένης ζωῆς. Τώρα, σὰ λάβα πυρριμένη, χυμίζει ἀπὸ μέσα μου ἡ ἀξεδιάλυτη, πλεγμένη ἱστορία τῶν Αὐτοκρατόρων.

***

Σκύλοι κοιμοῦνται στοὺς δρόμους, σκύλους βλέπω στὰ πόδια μου μπροστά, καὶ εἶναι μερικὸι ἄσπροι καὶ οἱ περισσότεροι κίτρινοί. Καὶ κάθε τόσο παραμερίζω γιὰ νὰ τοὺς ἀφήσω νὰ κοιμηθοῦν.

Οἱ Τοῦρκοι νοιώθουν τὰ ἐρείπια καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ ζωή. Στους τοίχους τοὺς ἀρχαίους, τοὺς βυζαντινοὺς, ἀκουμποῦν τὰ σπίτια τους, καὶ ἀπάνω στοὺς πύργους ἀφήνουν νὰ φυτρῶνουν δέντρα καὶ χαμόκλαδα. Δὲν τοὺς μέλει τοὺς ζωντανὸς ποιὸς ἔχει χτίσει τὰ ἐρείπια, οὔτε γιατί, καὶ ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ εἶναι ἡ ζωή. Ἄντὶ νὰ γκρεμίζουν καὶ νὰ ξαναχτίζουν τοίχους, μεταχειρίζονται τοὺς παλιούς. Ἔτσι καὶ στὰ νεκροταφεῖα τοὺς περνοδιαβαίνουν σκύλοι καὶ ἄνθρωποι καὶ πατοῦν τὰ μνήματα· γυναῖκες κάποτε ἀθροῦνται ὄρες ἐκεῖ, ὅταν ὁ καιρὸς εἶναι καλός, καὶ κουβεντιάσουν καὶ λέγουν. Καὶ τὰ κυπαρίσσια δὲν εἶναι πένθιμα καὶ οἱ πέτρινες στήλες τῶν τάφων πέφτουν μία μία καὶ σκεπάζονται ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὰ βήματα καὶ ἀπὸ τὸ χῶμα τῆς βροχῆς καὶ τῶν ἀνέμων.

***

Τὴν ὥρα πού περπατῶ ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικός, ὁ Τούρκικος, ὁ Ἀρμένικος καὶ τῶν Φραγκολεβαντίνων ἡ σάρα, — ἀνακαταμέντοι σὰν τὰ νερὰ μεγάλου λασπωμένου ποταμοῦ, — στὸ Σαυροδόμο, τὸ Φανάρι εἶναι ἥσυχο καὶ λίγες εἶναι

στὶς πόρτες οἱ γυναῖκες, λιγοστοὶ στοὺς δρόμους οἱ ἄντρες. Βλέπω κάποιους παπάδες. Οἱ πλούσιοι ἔφυγαν τοὺς τράβηξε ἡ ζωὴ καὶ πῆγαν κ' ἔφτιασαν καινούρια σπίτια στὸ Πέρα τοῦ Γαλατᾶ. Γι' αὐτὸ τὰ σπίτια, τὰ ξύλινα καὶ τὰ πέτρινα, εἶναι παλιά καὶ μαυρισμένα στὸ μεγάλο δρόμο τοῦ Φαναριοῦ, — σπίτια πού εἶναι σὰ νὰ μὴν κάθεται κανένας μέσα τους, καὶ θέλω νὰ καθίσω ἐγώ. Τὰ παραθύρα εἶναι βυζαντινὰ καὶ μετρομένα, δροσιὰ δὲν ἔχει θέση νὰ περάσει, τ' ἀπόγεμα εἶναι πληχτικά κ' ἡ θάλασσα δὲ βλέπει τὸν παλιόμένο δρόμο. Τὶς ἀνηφορικὲς, τὶς ἄλλες στοράτες, ὅμως, καὶ τὰ στενὰ σοκάκια, ἐκεῖνα πού καὶ πού τὰ βλέπει ἡ θάλασσα. Γιὰ νὰ νοιώσω λίγη ζωὴ ἑλληνική, τρέχω στὰ σχολεῖα· ἀλλ' εἶναι κλειστὰ γιατί εἶναι καλοκαίρι κ' ἔχουν τελειώσει τὰ μαθήματα. Ὁ καλόγερος, ὁ διευθυντής, μόνος μ' ἕνα παιδί φυλάγει τὴ μεγάλη Σχολὴ τοῦ Γένους. Κ' ἐπειδὴ εἶμαι ξένος, ὁ νέος μ' ἔδειξε τὸ σχολεῖο, καὶ ἀνεβαίνουμε μαζί στὸν πύργο τὸν ὑπερήφανο, πού περνᾷ καὶ σπίτια καὶ μινιεδες· βασίλευε ὁ ἥλιος μέσα στοὺς ἀτμούς, καὶ ἡ φορτωμένη μέρα εἶναι γεμάτη ζέστη. Καὶ εἶπα στὸ νέο : «Ποτὲ νὰ μὴν ξεχάσεις πὼς ζεῖς γιὰ τὸ Γένος». Μαζί του ἔπειτα πήγα στὴν Παναγία τὴ Μουχλιώτισσα καὶ στὸ ἀγίασμα τοῦ Ἁγίου Γιώργη τοῦ Ποτηροῦ. Ὁ καντηλανάφτης μὲ πῆγε σ' ἕνα τζαμί ἐκεῖ κοντά, πού φαίνονται ἀκόμη μερικὰ ψηφιδωτὰ χριστιανικά στὸ ταβάνι, ἀλλ' ὁ χότζας εἶχε φύγει καὶ κανεὶς ἄλλος δὲν μπορούσε ν' ἀνοίξει τὴν πόρτα τῆς παλιᾶς ἐκκλησίας. Ἀκούω φωνές, καὶ τρέχει ὁ κόσμος, σωρὸς, παιδιά καὶ ἄνδρες Τοῦρκοι. Λέγει ὁ καντηλανάφτης : «Πυρκαῖα».

***

Ἐνα πρωῒ, στὸ δρόμο, εἶδα τὴν κόρη τῆς Ἰωνίας, τὴ μαυροφύρα, ἐκεῖνη πού μονάχη μὲ εἶχε φωτίσει στὸ ταξίδι, ὅταν ἡ μεγάλη ξεραῖλα μ' ἔδερε. Ἦθελα νὰ τῆς πῶ πράγματα εὐχάριστα, μὰ ἦταν ἄλλου ὁ νοῦς μου, συλλογισμένος, κ' ἤμουν σκληρός. Ἀφοῦ διηγήθηκε κείνη μερικὰ παλιὰς θύμησης, τῆς εἶπα : «Αὐτὰ μὰς ἀρέσουν, μὰ δὲν μποροῦν νὰ μ' ἐξηγήσουν τὸν πόνο μου πού βρίσκομαι στὴν Πόλη. Θέλεις, λές, νὰ γίνεις καλογριά, μὰ θὰ ἦσουν πῶς σύμφωνη μὲ μένα ἂν ἤθελες νὰ μείνεις δασκάλισσα, ὅπως εἶσαι, καὶ νὰ δώσεις νέα ζωὴ, πνοὴ ἑλληνική στὶς ἑλληνίδες». Φεύγοντας, μὲ ρώτησε ἂν θὰ μπορούσε νὰ μὲ ξαναῖδεῖ προτοῦ φύγω ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἀποκρίθηκα : «Ὁχι, γιατί πρέπει

νά πάω στο Φανάρι σήμερα, και αύριο θά δώ τὰ κάστρα και τούς τοίχους, και μεθαύριο θά φύγω». Τότε γύρισε νά φύγει· έπεφτε πολλή φώς επάνω της, και ήταν λιγνή και κατάλωμη, τὸ δέρμα της είχε χάσει τὴ δροσερότα του, και είπε : «Τότε... χαίρε...» και πέρασε. Ξύπνησε τότε μέσα μου μιὰ λαχτάρα για τὴν περασμένη γνωριμία μας, και με τράβηξε ἡ δυστυχία της, και θέλησα νά γυρίσω νά τῆς πῶ νά ἔλθει νά με ἰδεῖ όταν θέλει. Κοιμῶν δὲ γύρισα· κατέβηκα στο Γαλατᾶ, πήρα ἕνα καίσι και πήγα στο Φανάρι.

***

Γνώρισα ἕναν παπᾶ στο ἀγίασμα τῆς Ἁγίας Βλαχέρνας· ἦλθε μαζί μου περᾶσαμε ἀπὸ τὸ Γαλατᾶ και φτάσαμε στο Πενταπύργιο, κοντὰ στον ἐξωτερικὸ τοῖχο. Εἶναι κάτι πύργοι ἐδῶ κ' ἐκεῖ, και ἔχουν φυτρώσει δέντρα πολλὰ και πυκνὰ γύρω τους· ἀνάμεσά σὲ κάτι τάφους τουρκικοὺς, πλεγμένους μέσα στὰ χαμόκλαδα, εἶναι κρυμμένο ἕνα ἡσυχὸ τζαμί· τόπος ταριασμένος για τὴν ἀτάραχη, τὴν ἀπλή, τὴ σιωπηλὴ τὴν τουρκικὴ τὴ σκέψη. Σ' ἕναν πύργο εἶναι μιὰ καταχωσμένη πόρτα, πού μόλις χωροῦσα νά περάσω. Σηκώθηκε ἕνα κυκινέζι, ἡ καμιὰ κουκουβάγια, και φτερουγίσσε στὰ σκοτεινὰ κ' ἔφυγε ἀπὸ μιὰ τρύπα· ἕνα σταχτὶ φτερό ἔπεσε κοντὰ μου. Ἐνα σκυλί, ἡ ἦταν τσακάλι; ἡ ἀλεπού; τρόμαξε και βγήκε σιωπηλὰ ἀπὸ μιὰ τρύπα, ἔξω στο φῶς, και χάθηκε στὰ χαμόκλαδα. Ἀγατρίχισα.

Ὅταν βγήκα ἀπὸ κεῖ μέσα, ἤρα τὸν παπᾶ, χωρὶς ράσα, και σκαρφάλανε σ' ἕναν ἄλλο πύργο· σκαρφάλασα και γώ· ἦταν ψηλὸς και ἀπὸ μέσα εἶχε μαυρισμένους τοὺς τοίχους· φῶς ἔπεφτε ἀπὸ τὸ χαλασμένο καμαρωτὸ ταβάνι· στον τοῖχο φαίνονταν οἱ τρύπες δυὸ πατωμάτων και κάτι ντολίπια μικρά, λίγο ψηλότερα ἀπ' τὸ καθένα. Πρὶν πάγω στο Πατριρχεῖο, πέρασα ἀπὸ τὸ λόφο πού ἦταν τὰ ὑστερινὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων, τὰ παλάτια τῶν Βλαχερνῶν.

***

Σ' ἕνα σπίτι Ἑλβετικῶν ρυθμοῦ, εἶδα τὸν Πατριάρχη, και φαίνονταν σὰ νά φοβάται τοὺς Τούρκους, νά σέβεται τοὺς Ρώσους, και νά μὴν τοῦ πολυαρέσει νά μπλέκει με τοὺς Ἕλληνες. Ἀλλὰ και σὰ νά μὴν πρέπει νά τὰ χαλάσει με κανέναν.

Δὲν εἶδα τὸ μέγα Λογοθέτη· θά εἶναι κανένας κύριος με φράγκικα. Ὁ Μέγας Χαροφύλαξ ὅμως, ὁ μικροκαμωμένος, με τὰ μακριὰ τὰ μαύρα ρούχα και τὰ γυαλιά του και τὴν ποντικίσια μύτη του και τὸ μουστάκι και τὴ γυναικεία του φωνή, ψευδίζει και μοῦ λέγει πράγματα βυζαντινὰ στο δρόμο καθὼς πηγαίναμε.

— «Αὐτὰ τὰ σπίτια εἶναι τὸ πολὺ διακοσίων χρόνων. Νά, τοῦτο δώ εἶναι τοῦ Παναγιώτη Νικουσίου, τοῦ διερχινηνῶς, τὸν ξέρετε; Μοῦ ἔδειξαν ἕνα σπίτι ἐκεῖ πάνω στο λόφο τοῦ Φαναρίου, και μοῦ εἶπαν πὼς εἶναι πολὺ παλιό. Θά εἶναι μόλις τριακοσίων χρόνων. Μὴ νομίζετε πὼς τὰ παλαιότερα βυζαντινὰ σπίτια ἦταν ἔτσι. Ζοῦσαν κλεισμένοι οἱ γυναῖκες, χειρότερα ἀπὸ τὶς Τούρκισσες· ἕνα δυὸ παράθυρα μικρά, και ὅλο τὸ ἄλλο τοῖχος...»

— «Ναί, τέτοιο εἶναι τοῦ Μπάμπουρα ἡ Φλάμπουρα τὸ σπίτι στο Μελένικο. Τὸ εἶδα λὲν πὼς εἶναι 500 χρόνων».

— «Οἱ δρόμοι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἴδιοι τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ Τούρκοι δὲν τοὺς ἔχουν ἀλλάξει. Αὐτὸς ὅμως ὁ μεγάλος δρόμος τοῦ Φαναρίου, βλέπετε, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη· πρὶν ἦταν θάλασσα ἐδῶ· ὕστερα ἔγινε και ὁ δρόμος και τὰ σπίτια τοῦτα. Δὲν ἦταν ὅμως ἔτσι στρωμένοι οἱ δρόμοι, ἦταν στρωμένοι με μεγάλες πέτρες. Θά σᾶς δείξω ἕνα πλακόστρωμα τέτοιο ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη, στο δρόμο τῆς Σηλυμβρίας. Τὸν ἔστρωσε, λέγουν, ὁ Ἰουστινιανός».

— «Τί εἶναι δῶ;»

— «Ἄ, αὐτὸ εἶναι ἔμβολος».

— «Δηλαδή;»

— «Σκεπαστὴ ἀγορά, με θολωτὰ καμαρωτὰ ταβάνια, καθὼς βλέπετε, ἡ μόνη πού μᾶς ἀπέμεινε· μοναδικὸ δείγμα τέτοιου χτιρίου. Οἱ Τούρκοι αὐτοὺς τοὺς ἔμβολους μιμήθηκαν κ' ἔκαναν τὰ παζάρια τους. Τίποτε δὲν ἀνεκάλυψαν οἱ Τούρκοι ὅλα τὰ ἔχουν πάρει ἀπὸ κείνους, ἀρχιτεκτονική, ὑδραγωγεία, κάστρα, δρόμους. Εἰδὼ κοντὰ εἶναι και ἡ παλαιότερη ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες πού μένουν ἀκόμη ὄρθιες στὴν Πόλη. Τὴν ἔχουν κάμει και αὐτὴν τζαμί οἱ Τούρκοι».

Ἀπὸ τὸ παλιὸ γεφύρι γύρισα στο Πέρα στο δρόμο πουλοῦσαν, σὲ καλαθάκια, χαμοκέρασα, σιέουρα, φραγκοστάφυλα και βερύκοκα. Ἄλλοι πουλοῦσαν παγωτὰ τοῦ δρόμου και λεμονάδες παγωμένες, γιατί ἦταν μεγάλη ἔσση.

***

“Υστερα πήγα στο Ζάππειο. Είναι καί για την τελετή ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Πρεσβεία καὶ ἡ Σύνοδος, σὲ δυὸ ἀράδες, δεξιά κι ἀριστερά τους. Ὁ ἄλλος κόσμος εἶναι χαμηλότερα καθισμένος, ἀναρίθμητος, στολισμένος καὶ ἀνακατωμένος. Τὰ κορίτσια τραγουδῆσαν ἀπὸ μακριά, σ’ ἓνα μέρος μισοφωτισμένο ἀπὸ κίτρινα παραπετάσματα. Τραγουδοῦσαν οἱ Ἑλληνίδες, οἱ βυζαντινὲς· ἐνοιῶθα πὼς ἦταν δροσερὲς καὶ καλοκαιριμένες οἱ ἀδερφές μου αὐτές. Καὶ ἡ κόρη ἐκείνη τῆς Ἰωνίας ἐδῶ ἀνατράφηκε· εἶναι τὸ μεγαλύτερο σχολεῖο τῶν κοριτσιῶν τοῦ Γένους. Τὴν εἶδα μιὰ στιγμὴ, ἀνάμεσα στὸν κόσμο, μαυροφόρα καὶ χλωμή, σὰν τὴν Παναγία στὸν τάφο τοῦ Γιοῦ της.

***

Τότε μὲ πήραν οἱ γνώριμοι μ’ ἓνα καίκι στὸ Βόσπορο, καὶ τραβήξα κουπί. Περάσαμε ἀνάμεσα σὲ παλάτια, σπίτια καὶ περιβόλια. Εἶναι πάρα πολὺ ἡ ζωὴ ποὺ γερμίζει αὐτὰ τὰ μέρη καὶ δὲν ἔχω καιρὸ νὰ ξεκαθαρίσω τὶς καλλονές ἀπὸ τὰ ξένα βάρη, ἀπὸ τὰ φράγματα καὶ ἀσιατικά στολίδια. Τὸ βράδι - βράδι μόνο, ὅταν βασιλεψε ὁ ἥλιος κ’ ἐγιναν ὅλα λεπτότερα καὶ περασμένα, καὶ μαλάκωσε τὸ φῶς, καὶ μεγάλωσαν οἱ ἴσκιοι, οἱ καλλονές αὐτὲς καθάρισαν μόνες τους καὶ στέκουνταν σὰν ἀνάγλυφα μπροστά μου. Διὰ μιᾶς κοίταξα κατὰ τὴν Ἀσίαν εἶχαν ἀνόψει καὶ ἀστραφταν ὅλα τὰ γυαλιὰ τῆς Χρυσοπόλεως.

***

Ἐφαγα σ’ ἐνὸς τὸ σπίτι ποὺ πάντα, μόλις τὰ πιᾶσει, χαλνᾷ τὰ πράγματα ποὺ μὰρξέσουν, ξεσκεπάζει σκεπασμένα κάλλη, καὶ τὰ λόγια του μὲ κρυώνουν. Μ’ ἔκαμε καὶ συλλογίστηκα πρῶτα ἓναν ποὺ μ’ ἄρεσε, καὶ τώρα τὸν καταφρονοῦν ὅλοι, κι αὐτός. “Υστερα, μὲ τὰ ἀνόητα χτυπήματά του, γκρέμισε ἓναν ποὺ πίστευα πὼς τὰ λόγια του ἦταν ἀληθινά. Καὶ ἀργότερα, στὸ θέατρο, ποὺ μιὰ ἑπαιξε μὲ ὅλου τοῦ κορμοῦ τὴ δύναμη τὸν γυναικεῖο ἔρωτα, αὐτὸς ἔλεγε μὲ ἡρεμία πὼς τὸ στόμα της εἶναι πολὺ μεγάλο.

***

Πέρασαν τὰ μεσάνυχτα, καὶ τώρα χορεύουν μέσα μου χορὸ σατανικό, ὅλες οἱ ταραχές τῆς μέρας. Ἡ μιὰ, κουτρώνας μὲ τὴν ἄλλη, τὴν ἀνάβει περισσότερο, καὶ τσοῦζουν καὶ καίουν σὰ λαβωματιές, καὶ ὅλο ξετρελλάζονται καὶ ζωντανότερες γίνονται, καὶ θέλει ἡ κάθε μιὰ νὰ γερμί-

σει τὸν κόσμο καὶ τὶς ἄλλες νὰ τὶς πνίξει. Κοντεύει νὰ φέξει ἡ αὐγὴ καὶ νὰ χαράξει ἄλλη μέρα, κ’ ἐγὼ μένω ἄγρυπνος, μὲ μιὰ θέριμη ὑπεράνθρωπη, καὶ τόσο σκληρὸς, ποὺ ὁ ὕπνος δὲ μὲ πιάνει.

***

Πὼς ξέρουν καὶ μπερδεύουν τὴ ζωὴ οἱ ἄνθρωποι! Θὰ ἦταν τόσο ἀπλὴ χωρὶς αὐτοὺς, καὶ τόσο βαθύτερη, καὶ τόσο πιὸ ἀληθινὴ! Θὰ ἦμουν σὰν τὸ κύμα, θὰ ἦμουν σὰν τὸ χορτάρι καὶ σὰν τὸν ἀνεμο καὶ σὰν τὸ βράχο. Δὲν εἰμαι ἄνθρωπος, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲ μ’ ἄρῶσιν. Μὰ ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἰμαι κατὰ ἄλλο, ἔχω τοῦ ἀνθρώπου τὴ μορφή, καὶ ὅλα τὰ πράγματα μὲ ἀναγκάζουν νὰ πάγω στὴ θέση μου, νὰ κάνω τὸν ἄνθρωπο, νὰ ζῶ σὰν ἄνθρωπος, νὰ εἰμαι ἄνθρωπος.

***

Παθίζουμαι στὴν Πόλιν· ἀν καὶ δὲν ἐνδιαφέρει τοὺς ἄλλους, ὅμως παθίζουμαι· πρέπει νὰ ἔβγω ἀπ’ αὐτὴ τὴν πυρῶμένη κατάσταση καὶ νὰ νοιώσω τί θέση ἔχω στὴν Πόλιν... Θὰ ἰδῶ τὴν Πόλιν, τὸ πρῶτ, ἀπὸ τὸν “Ἅγιο Στέφανο.

***

Πρῶτ - πρῶτ ἦμουν ἐκεῖ, κι ἀπὸ τὸ χωριὸ πήγα στοὺς λόφους, ὅπου ἔχουν χτίσει οἱ Ρῶσοι τὸ μνημεῖο τους γιὰ τὴ νίκη τοῦ 1878. Ἀπὸ κείνους τοὺς λόφους φαίνονται κάπου κάπου, μακριά, ὕστερ’ ἀπὸ τὰ κίτρινα χωράφια, στὴν καταχνιὰ τῆς ξέστης, ὁ τοῖχος τῆς Πόλης. οἱ πύργοι, καὶ μερικοὶ σθησιμένοι μινωεῖδες. “Ἄς φύγουν μιὰν ὥρα ἀρχήτερα οἱ Τοῦρκοι, γιατί δὲν μπορῶ νὰ νοιώθω ἀπὸ πάνω μου, σὰ Μοῖρα, τὴ Σλαβική ἐπιδρομὴ. “Ἄς πάρουν δευτέρη φορὰ τὴν Πόλιν, ἂς τὴν πάρουν Σλαῦοι, ὅποιοι ἄλλος θέλει, γιὰ νὰ ἔρθει γρηγορότερα ἡ μέρα ποὺ θὰ τὴν ξαναπάρουμε μεῖς. Γιατὶ θὰ ζήσει τὸ Γένος ὡς ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Ἴσως νοιώσουν τίποτα οἱ Ἕλληνες, ἅμα καταλάβουν πὼς τὴν πήραν δευτέρη φορὰ ξένοι. Κι ἂν εἶναι ν’ ἀποκοιμηθοῦν οἱ νυσταγμένοι, μόλις δοῦν στὴν Πόλιν χριστιανούς, κι ὁρθόδοξους μάλιστα, τότε ἂς πάγει νὰ πνεγεῖ τὸ Γένος μας στὰ νερά τῆς “Ἀσπρης θάλασσας. Ἀρκετὰ ζήσαμε, κι ἂν δὲν μπορούμε νὰ ἐπιθυμήσουμε τίποτε ἄλλο, παρὰ μιὰ βρωμοζοή, καλλίτερα νὰ μὴν ὑπάρχουμε.

Εἶναι σκληρὴ ἡ ἰδέα πὼς χάνεται ἡ Πόλις, ἀλλὰ δὲ μὲ ταραξουν βυζαντινὰ ὄνειρα τόσο, ὅσο ἡ γνώση πὼς εἴτε ἔχουμε εἴτε δὲν ἔχουμε τὴν Πόλιν, εἵμαστε μέτριοι, ψόφιοι,

κακομοιριασμένοι, κοιμισμένοι, και μέτριοι, μέτριοι. Οί λέξεις «Νά πάρουμε την Πόλη», είναι σύμβολο, που δέν σημαίνει «Νά ξαναφτιάσουμε τη βυζαντινή αυτοκρατορία», αλλά «Νά είμαστε δυνατοί».

Πρέπει να νοιώθω την Πόλη, όπως πρέπει να νοιώθω την αρχαία Ελλάδα. Δέ σημαίνει πώς πρέπει να γίνουμε αρχαίοι Έλληνες, ούτε Βυζαντινοί. Σημαίνει πώς πρέπει να ξέρω την περασμένη μου ζωή, να μη λησμονώ τα παλιά καλούπια που μπόρεσε να εύρει ο Έλληνισμός για να γίνει κράτος ανάμεσα στα κράτη, και ξανοίγοντας όσο μπορώ την τωρινή ζωή μου, να ξεκαθαρίζω το δρόμο, να εύρω το νέο τόπο που θα διαλέξει ο Έλληνισμός για να γίνει κράτος δυνατό.

***

Το μεσημέρι είχα φτάσει στα τείχη απ' έξω από την Πόλη, ο πρώτος πύργος είναι μαρμαρένιος, και στένει τα πόδια του γλυκά ή θάλασσα. Καλοί είναι οί Τούρκοι που άφησαν και δέν έχασαν τα τείχη και τους πύργους. Και δούλεψε μόνη, όσο θέλησε, ή πολυκαιρία. Πίσω, προς την Πόλη, είναι ο μεγάλος τοίχος με τους μεγάλους τετράγωνους πύργους, αρχαία χτισμένους. Μπροστά είναι ο δεύτερος τοίχος, μικρότερος, με μικρότερους και πυκνότερα χτισμένους πύργους στρογγυλούς. Και πιο μπροστά είναι το χαντάκι, ο όχθος του φαίνεται σαν τρίτος τοίχος, χαμηλότερος. Σε πολλά μέρη το χαντάκι γέμισε χώμα, και οί άνθρωποι έχαναν φυτεύει μέσα ζωηρούς λαχανόκηπους. Στα τείχη επάνω φυτρώνουν δέντρα και χαμόκλαδα, που οί ρίζες τους χώνουνται στο ασβέστι, αναμεταξύ στις πέτρες, οα να πεισμάτωσαν να διαλύσουν και καλά τους τοίχους. Πότε θα νικήσει τάχα τα βυζαντινά κάστρα ή ζωή; Προχώρεσα και ηύρα την πρώτη πόρτα, και ύστερα άλλη, και ως στον Κεράτσιο κόλπο άλλες πέντε· απ' αυτές τις πόρτες βγαίνουν από την Πόλη οί δρόμοι οί μεγάλοι, προς όλα τα θέματα της Ευρώπης. Είδα και κείνη την αγιασμένη πόρτα, που κοντά εκεί πολέμησε κ' έπεσε ο τελευταίος Κωνσταντίνος.

***

Άριστέρα ήταν ένα νεκροταφείο απέραντο των Τούρκων, με φουντωτά, πυκνά, βαθυπράσινα κυπαρίσσια. Κόιταξα πίσω, και είδα χαμηλά τη θάλασσα, βαθειά μεσημεριάτικα βαμμένη, ανάμεσα στα τείχη και στα κυπαρίσσια. Κοντά στο δρόμο ήταν ένας τάφος, χαμόκλαδα γεμάτος και

χορτάρια σκονισμένα, και είχε γύρω κάγκελα και κυπαρίσσια μόλις μπήκα μέσα, ξαφνίστηκε και ούρλιασε ένας σκύλος άγρια· σταμάτησα, και με κατεβασμένη την ουρά ο σκύλος έφυγε. Ήταν μέσα στα χαμόκλαδα και στα χορτάρια πέντε· έξη βαμμένες στήλες, με σαρικια, όρθιες, αλλά γερόμενες λίγο από διάφορες μεριές. Εκεί είναι θαμμένος ο Άλή Πασσάς από το Τεπελένι. Πάρα πέρα, τριγυρισμένη από τα Τούρκικα απέραντα νεκροταφεία, είναι ή Ζωοδόχο Πηγή, εκεί που ζωντάνεψαν τα ψάρια που τηγάνιζε ο καλόγερος στις 29 του Μάη του 1453, ήμέρα Τρίτη. Όταν γύρισα απ' αυτό, ανέβηκα και περπατούσα επάνω στον τοίχο· μέσα κοίτονταν ή Πόλη, απέραντη, μπερδεμένη με τη ζωή και γεμάτη σπίτια· απ' έξω έρημια και νεκροταφεία· απότομα κόβεται ή ζωή. Από μέσα οί Γύφτοι έχουν κολλήσει στους τοίχους τα σανιδένια χάρβαλά τους, που τα στολίζουν τενεκές. Έβλεπα κάτι στενές αυλές, βρώμικες, και ήταν μέσα στίβαγμένες γύφτισσες μισόγυμνες, και γυφτόπουλα κουρελιασμένα. Απ' έξω από τον τοίχο σκύλοι κοιμώνταν στο ρίζωμα των ρημαγμένων πύργων, κι άλλοι περιδιάβαζαν σαν πεινασμένοι· άλλοι έχωναν μ' απελπισία τη μούρη τους μες στα σκουπίδια και γύρευαν φαγί, ανταμωμένοι με τα κοράκια. Κάποτε περιδιάβαζε και κανένας Γύφτος, γυρεύοντας κουρέλια ή θησαυρούς. Σηκώνουνταν άγριοπερίστερα κάποτε, καθώς περνούσα. Κάργιες φτερούγιζαν πολλές μαζί, φωνάζοντας πάντα. Από ψοφίμια, τα σκουπίδια και τα κουρέλια που σύναζαν τους σκύλους και τα όρνια, έβγαζε ή μεσημεριάτικη λάβρα μια βρώμα θεόρατη. Ο ήλιος είχε πιεί το ζουμί των χορταριών, και αφού τάρησε ξερά, τα έκαψε ύστερα. Κάτι κακομοιριασμένα χαμόκλαδα ξεροψήνουνταν στον ήλιο, και πάντα με δρόσιζε κανένα βαθύ κυπαρίσσι, μέσα ή έξω από τον τοίχο. Κατέβηκα πάλι έξω, και από μια μεγάλη πόρτα μπήκα στην Πόλη. Από κει βγαίνει ο δρόμος που πάει στην Άδριανούπολη, και ο δρόμος αυτός μέσα στην Πόλη, τη διαπερνά, και από το ψηλωμα παίρνει τις ράχες των λόφων και πάγει κάτω. Πήγα στο Κεχρ'ε τζαμί, άλλοτε εκκλησία, που στον πρόναο έχουν αφήσει οί Τούρκοι τα μωσαϊκά. Έχουν ανοιχτά χρώματα, πολλή ζωή και όχι πολύ σωστήν ανατομία. Τα άλλα ψηφιδωτά της εκκλησίας τα χάλασαν οί Τούρκοι, αλλά ο χότζας λέγει πώς τα χάλασε ή πυρκαϊά. Από κει φαίνεται ψηλότερα εν' άλλο τζαμί, μεγάλο, μαυρισμένο από την πολυκαιρία και ραγισμένο από

τοὺς σεισμούς, κλειστό καὶ μὲ γυαλιὰ καὶ παράθυρα σπασμένα. Παλαιὰ σπίτια, σχεδὸν ἀκατοίκητα, παλαιοὶ δρόμοι, πεσμένοι τοῖχοι, ἐρημιὰ καὶ ἀνωμαλία, τέτοιο εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο. Πῆρα ἓνα δρόμο κατηφορικὸ κοτὰ στὸν τοῖχο καὶ ἀπὸ μέσα, ὡς πὺν ἔφτασα σ' ἓνα παλάτι ὁμορφο, τοῦ Πορφυρογέννητου, χτίριο βυζαντινόν. Ἄλλο ἀπὸ ἐκκλησίαι, μεγάλο σπίτι βυζαντινὸ ἄλλοτε δὲν εἶδα. Γιὰ νὰ φανεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ του πλευρά, πέρασα, ἀπὸ μιὰ ξύλινη σκαπαστὴ εἰσοδο, ἀπὸ μιὰν αὐτὴ γεμάτη γυαλιὰ σπασμένα, χώματα, σανίδια καὶ κάρβουνα δεξιά, κοντὰ στὰ τείχη, ἦταν ἓνας φοῦρνος πυρωμένος καὶ ἔφτειαν μπουκιᾶς, ἐργάτες πὺν ψήνονταν καὶ ἔλυναν στὴν ἀνθρακιά. Ἀφοῦ πέρασα τὴν αὐτὴ, εἶδα τὸ χαριτωμένο παλάτι, ὁλόκληρο, σχεδὸν κολλημένο στὸ μεγάλο τοῖχο. Εἶχε δυὸ πατώματα καὶ δυὸ σειρὲς καμαρωτὰ παράθυρα. Τὸ ἐπάνω πάτωμα ἔφτα καὶ τὸ κάτω ἔξ. Τὸ ἰσόγειο εἶχε στὴν ἀράδα ἔξ καμαρωτὲς πόρτες. Ὁ τοῖχος ἦταν στολισμένος μὲ κεραμιδιένια σχέδια. Βυζαντινὲς πραγματικότητες καὶ βασιλικὰς ξύπνησαν πάλι μέσα μου. Ἀπὸ τὸ δεύτερο πάτωμα ἔβγαίνε στὸν πρῶτο πύργο τοῦ τοῖχου μιὰ βασιλοπούλα καὶ, ἐπειδὴ ἦταν ἀντηλιά πολλή, εἶχε ἀνοίξει τὸ χέρι της, σὰ στέγη ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ μάτια της, καὶ κοίταξε ἔξω ἀπὸ τὴν Πόλη, πέρα.

***

Πάλι βγήκα ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Πάλι νεκροταφεῖο τούρκικο μὲ κυπαρίσσια ἦταν ἀπέναντί μου. Πάνω σὲ μιὰ πλάκα τάφου ἦταν ξαπλωμένος ἓνας σκύλος, σὰν ἀνέλυφο. Πέρασα, ἦταν καταπράσινος ὁ τόπος ἀπὸ ἄλλα δέντρα. Δεξιά εἶδα μιὰν ἄλλῃ θάλασσα, τὸν κόλπο τὸν Κεράτειο. Οἱ πύργοι ἦταν πολυγωνικοὶ καὶ ὁ τοῖχος μονός, τῶρα, ψηλός καὶ καλοχτισμένος. Πέρασα ἀρκετὰ μακριὰ ἀπὸ τοὺς πύργους τοῦ Ἰσακίου Ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀνεμά, ἐπειδὴ ἀνάμεσα στὸ δρόμο καὶ στὸν τοῖχο, σὲ κείνο τὸ μέρος, φυτρῶνουν περιδόλια. Ἐνα δυὸ σπίτια ξύλινα, σὰν κυψέλες γεμάτες ἀνθρώπους, ἦταν κολλημένα στὸν τοῖχο. Κι ἀπὸ τὴν τελευταία πόρτα, προτοῦ φτάσω στὴ θάλασσα, μπήκα πάλι στὴν Πόλη. Πέρασα τὸ Γαλατῆ, τὴ Βλαχέρνα, τὸ Φανάρι, σ' ἓνα ἀτέλειωτο δρόμο, καὶ τὰ πόδια μου πονοῦσαν. Τὸ σῶμα μου ἔκανε καὶ ἀγέρας δὲ φυσοῦσε.

Κοίταξα ὅλα τὰ μαυρισμένα σπίτια, γιὰ νὰ ἰδῶ ἂν εἶναι βυζαντινὰ καὶ νὰ ποτιστῶ ἀπὸ τὸν τύπο τους, ἀλλ' ἤμουν κατακομένος, τὰ μάτια μου πονοῦσαν καὶ ἔτσουζαν καὶ μοῦ ἤρχονταν νὰ πέσω.

Εἶμαι ὅλος ἄρνηση στὴν Πόλη καὶ ἀντιλογία. Ἡ διήγησή τῶν ἄλλων γιὰ τὴν Πόλη μοῦ χαρίζει χίλια δῶρα καὶ δὲν τὰ δέχουμαι. Ἡ φράση, πὺν τὴν ἀκούω ἀπὸ μικρός, «Θὰ ἱστούμε τὴν Πόλη», μοῦ λέγει ψέματα. Ἡ Πόλη δὲν εἶναι ἡ Χάλκη, ἡ Πρίγκηπο, τὰ Θεραπιά, δὲν εἶναι τὰ Γλυκὰ Νερά τῆς Ἀσίας. Ἡ Πόλη δὲν εἶναι οἱ δερβίσηδες, πὺν ἄλλοι γυρίζουν σὰ σβοῦροι, ἄλλοι οὐρλιάζουν σὰ λύκοι. Δὲν εἶναι οἱ χοτζάδες, οἱ χαμάληδες, οἱ χανούμισσες, οὔτε ἡ πολυχρωμὴ ἀνκατωσοῦρα, πὺν ἀρέσει μερικῶν ζωγράφων. Ἡ Πόλη δὲν εἶναι ὁ Σουλτάνος, τὸ Γλιδί, τὸ προσκύνημα, καὶ τὰ παλάτια του στὸ Βόσπορο, καὶ οἱ θησαυροὶ του στὸ Στάμπουλ. Οὔτε οἱ Ἀρμένηδες, οὔτε οἱ Λεβαντίνοι. Ἡ Πόλη δὲν εἶναι ἴσως οὔτε καν οἱ Ἕλληνες οἱ τωρινοὶ μὲ τὸ ἐμπορίό τους, οὔτε οἱ Ἑλληνίδες πὺν περιφέρουν τὴν παχουλὴ τους χάρη καὶ τὰ στολίδια τους στὸ Σταυροδρόμι, στὰ θέατρα καὶ στὰ καφενεῖα. Ἀκόμη λιγώτερο εἶναι ἡ Πρεσβεία καὶ τὸ Προξενεῖο, πὺν ἔχουν μεταφερθεῖ ἐκεῖ μὲ ἀπειρὴ πεζότητα καὶ γραφειοκρατικὴ ἀνοσιὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Πόλη εἶναι ἄραγε πὰ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο;

Πήγαινα κάθε μέρα στὸ Φανάρι καὶ στὴν Πόλη τὴν καθ' αὐτό, καὶ ἐκεῖ ἔπαιρνα ὅ,τι εὗρισκα δικό μου. Τὴν Ἀγιά Σοφιά, μὲ τὸ Σταυρὸ πὺν ἔκαμα, τὴν ἔκαμα δική μου, τὴν πῆρα πίσω τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Τὶς ἐκκλησιᾶς, τὶς πέτρες καὶ τοὺς πύργους; τὰ φίλησα, τὰ τείχη τὰ ἀγάπησα μέσα στὸ λιπύρι τοῦ μεσημεριοῦ. Καὶ σκληρὰ σκληρὰ στάθηκα στοὺς ρωσικοὺς τοὺς λόφους τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ἐκεῖ πὺν δὲν εἶναι ἄλλο καλλίτερο μέρος γιὰ νὰ σταθεῖ τὸ Γένος ὅλο, νὰ κοιτάζει τὴν παρμένη Πόλη. Σκληρότατα οἱ Ρῶσοι ξεδιάλυσαν τὰ ὄνειρά μου τὰ βυζαντινὰ καὶ μ' ἔδεσαν ἀλύπητα μὲ τὴν τωρινὴν κατάστασή μου. Ἡ Πόλη, δὲν εἶναι ἡ Πόλη ὅπως τὴν ἤξερα εἶμαι ἐγώ. Δὲν ὑπάρχει πὰ ἡ Πόλη. Στὴν Πόλη ξύπνησαν καὶ ἀναψαν μέσα μου ὅλες οἱ παλιὲς οἱ ταραχές μου καὶ ἀποκάκισαν, καὶ δὲν ἀπόμεινε μέσα μου παρὰ ἡ στάχτη.

Ἦμουν κουρασμένος καὶ ψυχρὸς, καὶ κοίταξα μὲ ἀπονία τὴν Πόλη, ὅταν ἔβγαίνε τὸ πλοῖο μου ἀπὸ τὸ Βόσπορο καὶ ἴσως ἦμουν ἔτοιμος νὰ θελήσω μεγάλα ἔργα ἑλληνικά γιὰ τὰ ἐρχόμενα χρόνια.

Τοξότης

ΤΟ ΕΘΝΟΣ, ΟΙ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΣ

1907
Δημοσιεύτηκε στὸν ἀρ. 271 τοῦ «Νουμά» (25 τοῦ Νοέβρη 1907). Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε ἀνάγει στὸ «Νουμά» ἡ σοσιαλιστικὴ συζήτηση. Ἀφορμὴ τῆς, τὸ βιβλιαράκι τοῦ Γ. Σκληροῦ «Τὰ κοινωνικὰ μας ζήτημα» ἡ σωστότερα τὸ τετρασέλιδο ἄρθρο ποὺ μᾶς ἔστειλε τότε ἀπὸ τὸ Starnburg ὁ κ. Ἀλέξ. Δελμούζος, καὶ ποὺ μὲ τὸν τίτλο «Στὸς δημοτικιστὰς» καὶ μὲ ὑπογραφὴ «Α. Ντέλος» δημοσιεύτηκε στὸν ἀριθ. 257 τοῦ «Νουμά» (19 Αὐγ. 1907). Ὁ κ. Δελμούζος στὸ ἄρθρο του ἐκεῖνο, καθὼς καὶ στὸ δεύτερό του ποὺ μὲ τὸν τίτλο «Γιὰ τὸ ζήτημα» (Schloss—Bieberstein, 10.9.97) δημοσιεύτηκε στὸν ἀριθ. 261 (16 Σεπτ. 1907) τοῦ «Νουμά» οὐστιαίνει στοὺς δημοτικιστὰς νὰ προσέξουν τὸ βιβλιαράκι τοῦ Σκληροῦ καὶ μᾶς ἐξορκίζει νὰνοῖξουμε τίς στήλες μας σὲ μιὰ τέτια, σοσιαλιστικὴ δηλαδὴ, συζήτηση, «γιὰ νὰ χυθεῖ στὸν κύκλο μας νέα ζωὴ». Στὸν ἀγῶνα αὐτὸν τότε κατέβηκαν. πάνοπλοι, ὅλοι σχεδὸν οἱ δικοὶ μας, χωρισμένοι σὲ δύο στρατόπεδα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τὴ σοσιαλιστικὴ, μὲ ἀρχηγὸ τὸ Γ. Σκληρό, ὁ Πέτρος Βασιλικὸς (Κ. Χατζόπουλος), Α. Δελμούζος, Μ. Σ. Ζαβιτσιάνος, Ν. Γιαννιός, Ἡλ. Βουτιερίδης κλπ. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὴν ἐθνικιστικὴ, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἰδα, ὁ Ἐρμονας, ὁ Στέφ. Ραμῆς καὶ ἄλλοι. Ἡ συζήτηση αὐτὴ κράτησε δύο περίπου χρόνια στὶς στήλες τοῦ «Νουμά» καὶ ἦταν ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ συζήτηση ποὺ γινε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Ὁ Δραγούνης, ἐξὸν ἀπὸ τοῦτο τὸ ἄρθρο του, ἔγραψε τὴ μελέτη του «Κοινωνισμός καὶ Κοινωνιολογία» ποὺ θὰ δημοσιευτεῖ στὶς κατοπινὲς σελίδες, κι ἔνα δύο ἄρθρα ἀκόμα.

ΑΠΟ τότε ποὺ διάβαζα τὸ βιβλιαράκι ποὺ ἐπιγράφεται «Τὸ Κοινωνικὸν μας ζήτημα», μοῦ ἦρθε νὰ ἀποκριθῶ εὐθύς, γιὰτὶ χοροπηδοῦσε μέσα μου πολλὴ ἀντιλογία. Ὅχι πὼς δέ λείπει σωστὰ πράγματα, μπορεῖ μάλιστα κι ἄλλο νὰ εἶναι σωστὸ καὶ λογικόν. Ἀλλὰ κάτω ἔχει ὅλο τὸ σύστημα τοῦ κ. Σκληροῦ, ποὺ δὲν ἔρχεται στὴν ιδιοσυγκρασίαν μου. Τὸ κάτω τῆς γραφῆς, κάθε φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἀποτέλεσμα χωριστῆς ιδιοσυγκρασίας.

Καὶ ὁ κ. Σκληρός, ὅπως ὁ κάθε ἄνθρωπος, εἶναι ψυχολογικὸ φαινόμενο. Καὶ γὰρ τὸ ἴδιο. Θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ κάποιος ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο, γιὰ νὰ μᾶς ζυγίσει ὅλους καὶ νὰ μᾶς κρίνει. Ἐχομε ὁ καθένας μας διαφορετικὰς ιδιοσυγκρασίας, ψυχολογίας, φιλοσοφίας, ἢ ἴσως, καλλιτέρα, εἵμαστε διαφορετικὰς ιδιοσυγκρασίας, ψυχολογικά φαινόμενα, φιλοσοφικά συστήματα. Τὸν κ. Σκληρό, ὡς ποῦμε, τὸν ἔχει ρουφήξει ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη, ἐμένα ἡ πολύμορφη, ἡ πλούσια ζωὴ.

Γιὰ νὰ νοιώσεις τὴ φιλοσοφία ἐνὸς ἀνθρώπου, πρέπει πρῶτα νὰ μελετήσεις τὰ προηγούμενα, δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο, τὸ ψυχολογικὸ φαινόμενο.

Καὶ συμπέρασμα : ὅλων οἱ ἀντίληψες εἶναι σωστὲς — γιὰτὶ εἶναι ἀναγκαῖες — καὶ κανενὸς ἀντίληψη δὲν εἶναι πιό σωστή.

Καὶ δὲ θάπαντοῦσα τίποτα στὸ βιβλιαράκι ἐκεῖνο, ἂν δὲν ἔβγαιναν παραμορφωτὲς του, σὰν τὸν κ. Π. Βασιλικό.

***

Ἐχει πολλὰ προτερήματα τὸ βιβλιαράκι. Εἶναι χυμένο σ' ἓνα σύστημα, ἔχει ἐνότητα καὶ πάστρα, καὶ γυρεῖ νὰ ταιριάξει τὴν τωρινὴ ἑλλαδικὴ κοινωνία (μεταχειρίζομαι τὴ λέξη ἑλλαδικὴ ἢ ἑλλαδίτικὴ καὶ ὅχι Ἑλληνητικὴ, ἡ διάκριση αὐτὴ θὰ μᾶς χρειαστεῖ παραπέρα), σ' ἓνα κοινωνιολογικὸν σύστημα, γερμανικόν, ὑποθέτω. Ἴσως τὸ σύστημα εἶναι ὁμορφο, συμμετρικόν, εἰχάριστο, ἀλλὰ πάντα σύστημα μένει, δηλαδὴ θὰ ἀφίνει καὶ κάποιο ἔξω, θάχει καὶ τὰ στραβά του.

Εγὼ δὲ γνώρισα τὸ Χέγκελ, οὔτε ἔμαθα τί πάει νὰ πεῖ διαλεκτικὴ καὶ μετὰ φυσικὴ μέθοδο. Εἶμαι πραχτικὸς ἄνθρωπος, Ρωμῖος, Τουρκομερίτης, ραγιαῖς, καταγίνουμαι σὲ πολιτικά, ἐδῶ, στὴν Τούρκικὴ Ἑλλάδα, ποὺ δὲν καταδέχτηκε νὰ στοχαστεῖ γι' αὐτὴν ὁ κ. Σκληρός. Ἴσως ἐμῶς δὲ μᾶς καταφρόνησε, γιὰτὶ δὲ θὰ μᾶς γνωρίζει, ἀλλὰ περιέλασε κείνους ἀπὸ τοὺς Ἑλλαδίτες ποὺ καταγίνονται μὲ μᾶς.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ὀνομάζει μεγάλην ἰδέαν!

Τὸ βιβλιαράκι τοῦ κ. Σκληροῦ τὸ ἔκρινε ἀρετὰ καλὰ ὁ Ραμῆς, καὶ συμφωνῶ μαζί του σὲ πολλά, ὅπως σὲ τοῦτο : ὅτι ὁ ἀνοικτὸς καὶ ἄγχιος πόλεμος ἀναμεταξὺ μιᾶς κοινωνικῆς τάξης καὶ μιᾶς ἄλλης, εἶναι σημάδι πὼς διελύνεται μιὰ

κοινωνία, ἀφοῦ δὲν μποροῦν οἱ τάξεις αὐτὲς νὰ βορῶν παρὰ κανέναν τρόπο γιὰ νὰ τὰ ταιριάξουν καὶ νὰ ζήσουν μαζί, — ἀφοῦ ἀδιάκοπα, σὰν ἐχτροί, μαλλιοτραβιοῦνται, ἐνῶ μποροῦσαν φιλικὰ νὰ ξεδιαλίσουν τοὺς λογαριασμούς τους, — ἀφοῦ στὰ ἄτομα δὲν ἀρέσει σ' ἄλλο τίποτα νὰ καταγίνονται, παρὰ στὸν ξετσίκωτο κοιμητικό, κοινωνικὸ πόλεμο μεταξὺ τους. Ὁ κ. Σκληρὸς ἀναφέρειν τὴ Γαλλία, ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν καὶ δῶθε. Μὰ καὶ πρὶν βρίσκονταν τάξεις στὴ Γαλλία (ὅπως καὶ στὴν Ἀγγλία εἴταν καὶ εἶναι), ποὺ ζοῦσαν μ' ἕναν ἀνταγωνισμό ἀναμεταξὺ τους, φυσικὸ καὶ ὄχι ὑπερβολικόν, καὶ μὲ μιὰν ἀλληλεγγύη τέλειαν.

Κοινωνικὲς τάξεις θὰ βρίσκονται πάντα στὴ γῆ ἐπάνω, ἀλλοῦ πὺξ ξεχωρισμένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλοῦ λιγώτερο ξεχωριστές, καὶ πότε θὰ παλεύουν λιγώτερο ἀναμεταξὺ τους, πότε περισσότερο, πότε καὶ καθόλου, γιὰ τὴν θὰ ἔχουνε φτάσει σὲ μιὰν ἰσορροπία (ἀλληλεγγύη φρόνιμη καὶ σοφὴ), ποὺ δικαιώματα καὶ χρέη θὰ εἶναι κανονισμένα καὶ θὰ ἐμποδίζουν τὰ ἀλληλοφάγώματα. Εἶναι καιροὶ ποὺ ξεσπάνουν πάλι καὶ μαλώνουν ἄγρια οἱ τάξεις μεταξὺ τους, (καὶ μὲ τουφέκια καὶ δίκως τουφέκια), εἶναι καὶ καιροὶ ποὺ μαλώνουν ἀτέλειωτα καὶ δὲν μποροῦν νὰ βρουν ἰσορροπία. Αὐτοὶ εἶναι οἱ καιροὶ τῆς κοινωνικῆς ἀρρώστιας. Κι ἀπὸ τὴς τάξεις ὅλες ἄλλες διοικοῦν καὶ ἄλλες ὑποτάσσονται, καὶ κάποτε τοῦτες οἰκονομεῖν κάτου τὴς ἄλλης καὶ διοικοῦν αὐτὲς.

Αὐτὰ δὲν εἶναι καινούρια πράγματα, οὔτε ἀξιοθαύμαστα. Πάντα εἴταν στὴς κοινωνίες καὶ θὰ εἶναι.

Καὶ σὲ τοῦτο συμφωνῶ μὲ τὸ Ραμᾶ, ὅτι ἡ κοινωνιολογία εἶναι μερδεμένη ἀκόμα, πολὺπλοκη, ὄχι καλὰ μελετημένη ἐπιστήμη, ὥστε τὰ συμπεράσματά της δὲν μποροῦν οὔτε πρέπει νὰ βγαίνουν σὲ φετφάδες. Πολλὰ, πάρα πολλὰ στοιχεῖα τῶν κοινωνιῶν ἔχουν νὰ μελετηθοῦν ἀκόμα.

Συμφωνῶ μὲ τὸ Ραμᾶ καὶ σ' ἕνα ἄλλο : ὅτι ἔρχασε ὁ Σκληρὸς τὸν ἀ γ ρ ὁ τ η ν.

Ἀλλὰ θυμῶσε ὁ Π. Βασιλικὸς ποὺ ὁ Ραμᾶς εἶπε τὴ γνώμη του εὐσυνείδητα, καὶ ξεσπάθωσε καὶ χτύπησε δεξιά, καὶ χτύπησε ξεριβιά, καὶ ἄφρισε, ἔβγαλε φλόγες ἀπὸ τὸ στόμα του, πυροβόλησε στὸν ἀέρα — γιὰ νὰ ὑποστηρίξει κάποιον Μάοξ, ὅπως θάκανε κανένας κοιμητάρχης γιὰ τὸ Μεροκούρη.

Μὰς ἐρμηνεύει λοιπὸν αὐτὸ τὸ τί θὰ πεῖ ἐ ξ ἑ λ ι ξ η καὶ π ρ ὁ ὁ δ ο .

Μὰ καὶ πάλι ἐγὼ αἰσθάνομαι σὰν τὸ δισταχτικὸν τὸ Ραμᾶ,

ποὺ δὲν ξέρει καλὰ καλὰ ἂν «ἐξέλιξη» καὶ «πρόοδος» εἶναι τὸ ἴδιον πράγμα. Μὰ ἐγὼ παθαίνω καὶ χειρότερα. Ἀπὸ μεγάλῃ μου στενομυαλιά, οὔτε τι θὰ πεῖ τὸ καθένα χωριστὰ μπορῶ νὰ νοιώσω. Π ρ ὁ ὁ δ ο ; προβαίνει κανένας ἢ κάτι, κατὰ κάποιο σημάδι ; Τί εἶναι αὐτὸ τὸ σημάδι ; Ἄραγε μὴν πάει νὰ πεῖ προκοπὴ ; ἢ μήπως καὶ ὅταν πάει νὰ χαντακωθεῖ κανένας, καὶ αὐτὸ τὸ λένε πρόοδος ; καὶ γιὰ τὴν νὰ μὴν τὸ λένε ἔτσι, ἀφοῦ εἶναι πρόοδος νὰ χαντακώνεται ἡ Γαλλία, ὅπως χαντακώνεται ; Καὶ ἡ λέξη «ἐ ξ ἑ λ ι ξ η» ξέρω πὺξ πάει νὰ πεῖ ἐπάνω — κάτω ἀλλαγὴ. Τὴν ἀνακάλεσαν οἱ Ἀγγλοὶ σοφοὶ τοῦ καιροῦ μας, γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὴς λογικὰς παραδοξολογίας τους, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι λιγάκι ἀλήθειες καὶ λιγάκι ψευτιές.

Ὁ κ. Βασιλικὸς μὲ τρομερὴ φούρια ξεσηκώθηκε, ἀνασκουμπώθηκε καὶ ξεσπάθωσε. Ἡ ριζοσπαστικὴ του αὐτὴ ἐπαναστατικὴ φούρια ἄξιζε καλλίτερο περιοχόμενο. Ἄν καὶ δὲν ξέρω. Ὁ ριζοσπάστης αὐτὸς, μόλις ἔφτασε νὰ ξεστομίσει τὴ λέξη «ἐπανάστασις», διάσπηξε νὰ βάλλει ἀποκάτω μιὰ σημειωσοῦλα γιὰ νὰ ὀρμηνέψει τὸν κατατρομαγμένον κοσμάκη, πὺξ ἐπανάστασις δὲ θὰ πεῖ ν' ἀδράξει ὁ λαὸς τὰ τουφέκια, παρὰ ἔχει τὴ «νεώτερη κοινωνικὴ τῆς σημασίας»(;) .

Ἄν δὲν ἔβαζε αὐτὴ τὴν ἐξήγησιν, πολλὰ μποροῦσε νὰ ὑποθέσει ὁ κ. Εἰσαγγελέας καὶ νὰ τὸνέ χώσει ἄξαφνα μέσα. Καὶ ἴσαμε καὶ δὲν πήγανε τὸ θάρρος τοῦ κ. Βασιλικοῦ.

Ἀραδιάζει ἔπειτα πολλὰ ὁ κ. Βασιλικὸς, βρίζει τοὺς Ρωμιούς γιὰ τὴν δὲν ἔχουν ὄρεξιν νὰ φᾶν πολὺ, τὴς Ρωμιῆς γιὰ τὴν δὲν γίνονται ὅλες φοιτήτριες νὰ τρέξουν στὴς Εὐρώπες, γυρεύει σιδηροδρόμους, τραμ, ἡλεκτρικά καὶ δὲν ξέρω τι ἄλλο, γνωρίζει τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς καὶ τοὺς βοῖκε καλότερους ἀπὸ μᾶς, (πὺξ «προοδευτικούς» βέβαια), γιὰ τὴν ἔχουνε μέσα στὴς Σκουφίνες καὶ Σουμπράνες τοὺς μερικὸς ψευτοσοσιαλιστές, ψευτοριζοσπάστες, ψευτοφιλελεύθερους, ποὺ δὲν ξέρουν τί τοὺς γίνεται καὶ μὲ λίγα χρήματα ἢ λίγο κνούτι ἀκολουθοῦν ὅποιον καὶ νᾶναι...

Ἄς βλέπω τίποτα ἄξιο νὰ ἐνθουσιάζει κανέναν αὐτοῦ μέσα. Δὲν εἶμαι καθόπιστος, ὄχι, ξέρω τί θέλετε νὰ πῆτε, ξέρω πὺξ ἀπὸ τὸν πόλεμον ἀναμεταξὺ στὴς κοινωνικὲς τάξεις προσμένετε τὴν ἀναγέννησιν τῆς μικρῆς Ἑλλάδας. Αὐτὸ ἴσως — μ' ὅλη τὴν μικρότητά του — μποροῦσε νὰ ἐνθουσιάζει κανένα. Τί λέτε ; Νὰ δῆτε ἄξαφνα τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον νὰ μεταμορφωθεῖ μονομιᾶς σὲ Κᾶτω χῶρες. Θὰ πίνω-

με ὅλοι πολλή μπίρα, θά τρώγαμε λαχανορριζὰ καὶ λουκά-
νικα μπόλικα, θά καπνίζαμε ἡδονικά ὀλλαντέζικα χοντρά
πούρα καὶ θά ζούσαμε μὲ περίσσις «εὐμάρεια». Δὲ θά βρί-
σκονταν πιά κρασάδες γιὰ νὰ τσιρίζουν καὶ νὰ κάνουν πα-
ράποντα στὴν Κυβέρνηση, οὔτε νὰ ταραῖζουν τὴν ἡσυχία
τοῦ κ. Βασιλικοῦ, γιατί θά εἶχαν πνιγεῖ ἀπὸ τοὺς μπιράδες.

— Κ' ἔπειτα ; . . .

— Ἐ, ἔπειτα «θὰ ἐβζίνουμεν πρὸς τὴν . . . Πρόοδον».

— Οὐφ ! Λίγο καθαρόν ἀέρα, γιατί σκάνω !

* * *

Θὰ μιλήσω λίγο σοβαρὰ μὲ τὸν κ. Σκληρό πού τὸν ἐκτι-
μῶ γιὰ τὸ καθάριο μυαλό του, καὶ τὴν ἡσυχία πού συζητεῖ
ὅλα, καὶ καθίζει στὸ κάθε τί τὸ σύστημά του. Θὰ τὸν ἤθε-
λα μονάχα λιγάκι πρὸ ἄνθρωπο σωστὸ καὶ λιγώτερο σιλά-
βο τῆς ἐπιστήμης. Σὲ κανενὸς τὶς θεωρίες ὁ ἄνθρωπος δὲν
ταιριάζει νὰ σκλαβώνεται, οὔτε στὴς δικές του. Καὶ τῆς ἐ-
πιστήμης ὑπάρχουν σύνορα. Πρέπει νὰ τὰ βλέπει ὁ ἀληθι-
νὰ σοφός. Ἀπὸ τὰ λόγια μου αὐτὰ καταλαβαίνει ὁ ἀνσυνώ-
στης, πὼς δὲ μοῦ πολυαρέσουν οἱ θεωρίες καὶ τὰ συστήμα-
τα, οὔτε καὶ σαστιζῶ μπροστὰ στὴν ἐπιστήμη, οὔτε ξιπαί-
ζομαι ὡς τὰ 999)1000 τῶν συγκαιρινῶν μου Εὐρωπαί-
ων. Τὴν ἐπιστήμη δὲν τὴν πολυπιστεύω, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ
πίστις τοῦ κόσμου σ' αὐτὴν, μοῦ φαίνεται ἐμένα σὰν καμιά
ἀρρώστια τοῦ καιροῦ μας — ἴσως σύμπτωμα καὶ αὐτὸ ξε-
πεσμοῦ μερικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦ-
μα, ἀφοῦ ἐξαπλώθηκε στοὺς ἀρχαίους λαούς, τοὺς ἔφαγε. Νὰ
δοῦμε μᾶς τί θὰ μᾶς κάμει.

Μοῦ φαίνεται πὼς φρόνημο θὰ εἶταν νὰ βάζαμε κάποια
σύνορα· ἐμεῖς, οἱ πολλοί, νὰ ζοῦμε καὶ νὰ συλλογιζόμε-
στε ὀλότελα, ἔξω ἀπὸ τὴ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐπι-
στήμης, — ὅσο γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες, αὐτοὶ νὰ χο-
τοῦν τὴν ἐπιστήμη γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ ὅ,τι χρειάζομα-
στε ἀπ' αὐτοὺς νὰ τοὺς τὸ γυρεύουμε. Ἐνῶ αὐτοὶ ἔχουν
τώρα πλημμυρίσει τὸν κόσμον.

Θὰ μοῦ πῇ βέβαια ὁ κ. Σκληρός : «Καὶ λοιπὸν δὲν πα-
ραδέχεται πὼς θὰ φανερωθοῦν καὶ στὴν Ἑλλάδα πόλεμοι
ἄγριοι μιά μέρα ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὰς τάξεις ; »

Καὶ θὰ τοῦ ἀποκριθῶ : «Εἶμαι, κ. Σκληρέ, πολιτικός.
Μεῖς οἱ πολιτικοὶ πηγαίνουμε σύμφωνα μὲ τὰς περιστάσεις,
— δηλαδὴ βλέποντας καὶ κάνοντας. Ὁ καλὸς πολιτικός, μὲ
τὸ δυνατόν ψυχολογικὸ του μάτι, προβλέπει πολλὰ πού εἶναι

νὰ γίνουν, καὶ προετοιμάζεται νὰ τὰ δεχτεῖ, νὰ τὰ διορθώ-
σει ὅσο μπορεῖ, νὰ τὰ μπαλώσει προσωρινά, νὰ τὰ ξερι-
ζώσει τελειωτικά ἂν μπορεῖ καὶ εἶναι ἀνάγκη, νὰ τὰ σπρώ-
ξει νὰ μεγαλώσουν, νὰ δυναμώσουν, νὰ πάρουνε δρόμον, ἂν
κρίνει πὼς ἔτσι πρέπει. Τί πρῶτα ὅμως κανονίζει ὅλες αὐ-
τές τὶς πράξεις του ; Πὼς ξέρει καὶ διαγνώσει σὲ κάθε πε-
ρίστασις τί πρέπει ; Ἄν εἶναι πολιτικός ὅπως χρειά-
ζονται τὰ κράτη, θὰ ἔχει νόμον ἀπαράβατον καὶ σταθερὸ τὸ
αὐστηρὸ πολιτικὸ συμφέρον τοῦ κράτους, δηλαδὴ τὴν αὐτο-
συντηρησίαν τοῦ κράτους, καὶ τὴ νίκη τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἃς
εἶναι καὶ εἰς βάρος ἄλλων κρατῶν. Αὐτὸ ἤθελαν νὰ ποῦν
καὶ οἱ Ρωμαῖοι — οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ — μὲ τὸ salus
populi suprema lex esto. Ἀλλὰ πρόσθετε δῶ, κύριε Σκλη-
ρέ, ἔδῳ εἶναι ὁ κόμπος. Πρέπει λοιπὸν νὰ θυσιάστον τὰ
συμφέροντα τῆς κάθε τάξης ; οἱ προλετάριοι πρέπει νὰ ἀρ-
ρωστήσουν, νὰ μείνουν δίχως ψωμί, γυμνοί, χωρὶς σπίτια,
νὰ χαντακωθοῦν, νὰ χαθοῦν ὀλότελα, νὰ πεθάνουν ; (Βλέ-
πω δάκρυα στὰ μάτια σου, κ. Σκληρέ, γιατί ; μὴν εἶσαι καὶ
σὺ σπλαχνικός, φιλόανθρωπος, μαλακός ; — καὶ τότε εἶσαι
καθ'αὐτὸ τοῦ καιροῦ μας φαινόμενο, ἢ μήπως, ἐπειδὴ πείρ-
νω ἄλλη βάση στὶς σκέψεις μου ἀπὸ σένα, λυπήθηκες πού σὲ
βγάξω ἀπὸ τὸ σύστημά σου ;)

Ναί, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζήσουν ἔτσι οἱ ἐργάτες, ἂν τὸ
κράτος ἔχει γενικώτερες δουλειές νὰ κοιτάξει, ἂν δὲν εἶναι
σοβαρὸς κίντυνος γιὰ τὸ κράτος, — ἃς ζήσουν ἀκόμα ἔτσι.
Ἄν πάλε εἶναι νὰ σηκωθοῦν, ἃς κἀμουν τὸ σηκωμὸ τους,
καὶ θὰ πάρουν μὲ τὸ «ἔτσι τὸ θέλω» ἄλλο κανένα κόμμιλο
γιὰ νὰ ζήσουν. Ἄν ὁ σηκωμὸς αὐτὸς καταντήσῃ μεγάλος,
σὰν τὴ γαλλικὴ ἐπανάστασις, θὰ ἀλλάξῃ ἡ τάξις πού κυ-
βερνᾷ καὶ θάρθει νὰ κυβερνήσῃ ἄλλη τάξις. Αὐτὸ ὅμως δὲ
μ' ἐνδιαφέρει. Ὅποια τάξις καὶ ἂν θέλῃ ἃς ἔρθε, ἂν μπο-
ρεῖ, νὰ κυβερνήσῃ, σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντά της καὶ
τὰ ἰδανικά της. Φτάνει τὸ κράτος νὰ ζεῖ, νὰ στέκεται στὰ
πόδια του, νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ θέσιν του ἀνάμεσα στὰ τό-
σα ἄλλα κράτη. Κάθε τάξις πού κυβερνᾷ ἓνα κράτος, πρέ-
πει μεταξὺ στὰ ἰδανικά της, (στὶς φαντασίες της, νὰ ποῦ-
με,), νὰ ἔχει καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ κράτους, τὴ συνείδηση,
πὼς κατὰ τι κοινὸ ἔχουν ὅλοι ὅσοι κάνουν τὸ κράτος, καὶ ὅ-
λες οἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, καὶ ὅτι καὶ οἱ ἄλλες τάξεις, μ'
ὅλες τους τὶς διαφορές, ἔχουν κάποια κοινὰ αἰσθήματα,
κοινὲς ιδέες, κοινὲς παραδόσεις, κοινὰ συμφέροντα, κοινὲς
ἀνάγκες, καὶ τὴ μεγάλη ἀνάγκη τῆς ἀλληλεγγύης ἀναμεταξύ

τους. Δεν μπορεί νὰ τὰ παραγνωρίσει αὐτὰ ἡ τάξη πού κυβερνᾷ, γιατί ἄλλοιῶς δὲ στέκεται.

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ σένα, κ. Σκληρό, καὶ τοὺς δημοτικιστές, μπορεί νὰ εἶναι, καθὼς λές, πὼς τοῦτοι εἶναι μετὰ φ υ σ ι κ ο ῖ ἔνω σὺ εἶσαι διαλεχτικός (ὅπως λέγει ὁ Χέγκελ). Ἀλλὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τὼν δυνῶ μας, εἶναι, κ. Σκληρό, ὅτι σὺ ταράζεις πάρα πολὺ μὲ τὰ συμφέροντα μιᾶς τάξης ἢ καὶ δύο, ἢ καὶ μὲ τὰ καλλιοτραβήγματα τούς, — ἴσως εἶσαι καὶ σὺ σπλαχνικός, χωρὶς νὰ τὸ πολυνοιώθεις, (ἡ υπερβολικὴ ψυχοπονία εἶναι καὶ αὐτὴ σημάδι τοῦ καιροῦ μας) — ἐνῶ ὁ ἀληθινὰ σκληρὸς εἶμαι ἐγώ, ὁ πολιτικός, πού δὲ μὲ ταράζουν, ἀν καὶ τὰ βλέπω, τὰ καλλιοτραβήγματα ἀπὸ τάξη σὲ τάξη, εἴτε ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, καὶ κοιτάζω προπάντων τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Τίς τάξεις ἄς λογαριάζω καὶ αὐτές, ἀφοῦ καὶ αὐτὲς εἶναι μέσα στὸ ἔθνος, ἀλλ' οὔτε τόσο τίς ξεχωρίζω, ὅπως σὺ, οὔτε τίς ἐπαναστάσεις τους τίς θεωρῶ ἀπαραίτητες, ἀφοῦ ἀνταγωνισμὸς ὑπάρχει καὶ μπορεί ἐλεύθερα πάντα νὰ γίνεται. Σὺ παίρνεις βάση καὶ ἀρχὴ γιὰ τίς σκέψεις σου τίς κοινωνικὲς τάξεις. Παίρνεις ἓνα μεγαλωτικὸ φακὸ καὶ ξεδιαλύνεις τοὺς οικονομικοὺς λόγους πού πλάθουνε τίς τάξεις. Καὶ ἀπ' αὐτοῦ προχωρεῖς καὶ βγάζεις συμπεράσματα λογικὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ σου. Ἀλλ' ὁ φακὸς σου μεγαλώνει πάρα πολὺ ἐκεῖνα πού μ' ἐπιμονὴ παρατηρᾷς. Πιάνεις τὰ πλήθη καὶ χάνεσαι αὐτοῦ μέσα, καὶ ὅλα ἀπὸ κεῖ γυρεύεις νὰ τὰ βρεῖς. Τὴ μεγάλη δύναμη, πού μιὰ ἐξαιρετικὴ ιδιοφυΐα μπορεί νὰ μαζέψει στὰ χέρια της, δὲ φαίνεται νὰ τὴ διακρίνεις καλά, οὔτε τὴν υπερβολικὴ σπρωξιὰ, πού μπορεί, τὴν κατάλληλη στιγμή, νὰ δώσει σ' ἓνα ἔθνος ὀλέκερο — ὅχι μονάχα σὲ μιὰ τάξη — μιὰ ιδέα, καὶ ὅταν δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ στομάχι.

Ἐγὼ γιὰ βάση τῆς σκέψης μου βάζω τὸ *salus populi*, τὴ σωτηρία, τὴ ζωὴ ὅλου τοῦ ἔθνους πού μὲ γέννησε. Ἀγασθὼ ὅλες τίς τάξεις τοῦ ἔθνους μου καὶ ἀκόμα δὲν τίς ξεχωρίζω! τὰ παλέματα τῶν ἀτόμων, καθὼς καὶ τῶν ὁμάδων, τῆς κοινωνίας μου, δὲν τὰ πολυλογαρίζω παντοῦ καὶ πάντα ὑπάρχουν. Δὲ συλλογίζουμαι συχνὰ τὰ στομαχικὰ συμφέροντα. Δὲ λυποῦμαι κείνους πού, μὴν ξέροντας νὰ βροῦν ψωμί, πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πείνα. Ἀξίος ὁ μισθὸς τους. Ἔτσι δὲ μὲ πολυσκοτίζουν οὔτε οἱ ἄρρωστοι καὶ οἱ ἀρρώστιες τους. Πιστεύω πὼς ὅταν ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ στίς τάξεις — πού ὑπάρχει πάντα — μπεῖ στὴν πρώτη γοργή

μὴ καὶ γίνει ἡ πρώτη φροντίδα καὶ σκέψη τῶν ἀνθρώπων ἑνὸς κράτους, καὶ γίνει αὐτὸ ἰδανικὸ καὶ ὅλα, τὸ κράτος αὐτὸ δὲν εἶναι πιά γιὰ νὰ ζήσει. Μπορεῖ τὸ ἔθνος νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ, μὰ τὸ κράτος θὰ χαντακωθεῖ. Πιστεύω καὶ τοῦτο, πὼς μιὰ ιδέα, ἅμα καταφέρει ἓνας ἢ πολλοὶ νὰ τὴ βάλουν στὸ κεφάλι ἑνὸς ἔθνους, ὅχι μόνο δύσκολα βγαίνει, ἀλλὰ ὅσο ὑπάρχει, μπορεί νὰ σπρώξει τὸ ἔθνος, νὰ ἀναποδογυρίσει βουνά, καὶ τὰ δικὰ του τὰ συμφέροντα τὸ κάθε ἄτομο γιὰ καιρὸ νὰ τὰ ξεχάσει. Καὶ πιστεύω πὼς ἓνας ἀνθρώπος μπορεί νὰ ξιζεῖ περισσότερο ἀπὸ τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων: Μ' ἀρέσει ὁ ἀνθρώπος, δὲ μ' ἀρέσουνε τὰ πλήθη μὲ τὴ χοντροκοπιὰ τους. Ἐχουν βέβαια δύναμη τὰ πλήθη, ἀλλὰ καὶ ὁ ἓνας ἀνθρώπος ἔχει δύναμη πῶς τρανὴ καὶ πῶς ὁμορφῇ. Δεν πιστεύω ποτὲ πὼς οἱ μεγάλοι ἄντρες ἔπεσαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, οὔτε πὼς ξέρουν «ἐξ ἀποκαλύψεως» μυστικὰ πού δὲν τὰ ξέρεῖ τὸ πλῆθος. Ξέρω καὶ πὼς, γιὰ νὰ βγεῖ ἓνας Σαξπηρὸς, χρειάστηκε γιὰ ἓναν αἰῶνα οἱ δραματογράφοι καὶ θεατρίνοι νὰ πληθύνουν τόσο στὴν Ἀγγλία, πού νὰ καταντήσουν τάξη καὶ προλετάριοι. Ἀλλὰ πιστεύω πὼς οἱ κοινωνίες τίποτε ἄλλο δὲ χρησιμεύουν, παρὰ γιὰ νὰ ξεφυτρώνουν ἀπὸ μέσα τους ἐξαιρετικοὶ ἄνθρωποι, καὶ γιὰ τοῦτο ὀνομάζω τίς κοινωνίες *μαγερεὶά ἀνθρώπων*. Στίς κοινωνίες ἐπάνω ἀκουμποῦν οἱ λιγοστοὶ πού φανερόντονται ἐξαιρετικοὶ ἄνθρωποι, ἀπὸ τίς κοινωνίες παίρνουν τὴ δύναμή τους, τὸ εἶναι τους, ὅλα, μὰ εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τὴν κοινωνία, καὶ αὐτὸ μ' ἀρέσει.

Βλέπεις, μᾶς χωρίζουν, τὸν κ. Σκληρὸ καὶ μένα, οἱ ἰδιοσυγκρασίες μας.

Ἀλλὰ τώρα θὰ μιλήσω γιὰ ἓνα τελευταῖο ζήτημα, πού δὲ μὲ φαίνεται νὰ τὸ σκέφτηκε καλὰ ὁ κ. Σκληρός.

***

Σ' ὅλο τὸ βιβλιαράκι ἀναφέρεται ἡ Ἑλλάς ὡς διδόμενον, ὡς βάση ἀσάλευτη. Μὰ ποῖος λέει πὼς εἶναι ἡ Ἑλλάς ἀπραγματικότης;

Μὴ φοβάστε, δὲ μὲ ταράζουνε βυζαντινὰ ὄνειρα, δὲν ἔχω στὸ νοῦ μου τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ. ἔκαμε τὴ δουλειὰ καὶ αὐτὴ γιὰ μιὰν ὥρα, καὶ τὴν ὥρα ἐκείνη εἴτανε πραγματικότης.

Ἀλλὰ ρωτῶ τὸν κ. Σκληρὸ τί θὰ ἔλεγε ἂν βρισκόνταν αὐτὸς σὲ κάτ' ἐπερίστασες πού βρέθηκα ἐγὼ ἔξαρνα! Ξέρω

παράδειγμα, γεγονότα, κρίσεις δὲν κάνω, παρατηρῶ μόνον.

1). Τὸ Ἑλληνικὸ τὸ Κράτος εἶναι καὶ πέρα μὲ τὰ σύνορά του. Ἐξω ἀπ' αὐτὸ βρίσκονται ἄλλα κράτη. Σὲ μιὰν ἐπαρχίαν ἐνὸς ἀπὸ τὰ τριγυρινὰ κράτη γίνεται σφαγὴ ἀνθρώπων, καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι Ἕλληνες, καὶ ὅσοι σῶθηκαν ἀπὸ τῆς σφαγῆς, φεύγουν ὅπως ὅπως στοῦ Ἑλληνικοῦ κράτος.

2). Σ' ἓνα νησί ἐνὸς ξένου κράτους βαρυνέστησαν πιά νά τυραννιῶνται οἱ κάτοικοι (Ἕλληνες) ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μονοπώλιου τῶν καπνῶν — ποὺ σκλάβωσαν μὲ τὸ χρῆμα τους καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπίσημους τυράννους (Τούρκους), καὶ τοὺς κάνουν ὅ,τι θέλουν, διοικοῦν αὐτοὶ τὸ νησί ἀντὶ γὰρ τοὺς Τούρκους, — λοιπὸν βαρυνέστησαν οἱ κάτοικοι καὶ σηκώθηκαν στοῦ πόδι καὶ εἶπαν πὼς θέλουν νά ἐκωθεῖ τὸ νησί τους μὲ τὴν Ἑλλάδα.

3). Σ' ἓνα ἄλλο νησί, μισοανεξάρτητο καὶ προνομιούχο, θέλει νά χώσει τὴ μοῦρη του πάρα πολὺ ἕνας Βεζύρης ἀπὸ τὴν Πόλιν, καὶ οἱ κυβερνήτες τοῦ νησιοῦ δὲν τοὺς ἀρᾶσιν αὐτὸ καὶ σηκώνουν τὸ νησί στοῦ πόδι, γυρεύουν βοήθεια ἀπὸ τοὺς ἀδερφοὺς τους, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ζητοῦν ἔκωση καὶ αὐτοί.

4). Ἐνα χωριὸν στὴ Θράκη (Τούρκικο κράτος), φτωχὸ καὶ κακομοιριασμένο, ποὺ μόλις μπορεῖ καὶ ζεῖ μὲ τὴν ψυχοκαλλέργειαν ποὺ κάνει, ζητάει ὡς τόσο δάσκαλο καὶ σχολεῖο, γιατί οἱ γερόντοι θέλουν τὰ παιδιὰ τους νά μάθουν γραμμата, σὰν κάτι καλὸ τοὺς φαίνεται αὐτό. Μὰ αὐτοῖς δὲν ἔχουν ἀρκετὰ χρήματα γιὰ νά πληρώνουν τὸ δάσκαλο, οὔτε ἔχει περισσεύμενα νά τοὺς στείλει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Λοιπὸν παρακαλοῦν οἱ χωριάτες νά τοὺς σταλθοῦν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χρήματα. Καὶ αὐτὸ τὸ κάνουν ὅχι ἓνα, ὅχι δύο, μόνον ἅπειρα χωριά.

5). Ἐνα χωριὸν στὴ Μακεδονία (Τούρκικο κράτος) τὸ βασανίζουνη συμμορίες βουλγάρικες, ἢ νά γίνει βουλγάριο ἢ νά ξεσιτωθεῖ καὶ ν' ἀδειάσει τὸν τόπο, σκοτώνουν καὶ ἕνα χωριὸν ποὺ ἀντιστέκεται. Γυρεύει τὸ χωριὸν βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιατί ἡ νόμιμη ἀρχή του, ὁ Τούρκος, δὲν τὸ προστατεύει. Καὶ αὐτὸ γίνεται ὅχι σ' ἓνα, ὅχι σὲ δύο, μὰ σὲ πεντακόσια χωριά.

6). Στὴν Ἡπειρὸν (Τούρκικο κράτος) τοῦρχεται ἕξαιφνης τοῦ Σουλτάνου καὶ 100 ρωμαῖκα χωριά, κεφαλοχώρια, τὰ κάνει τσιφλίκια δικὰ του, καὶ λέει στοὺς χωρικοὺς : «ἢ θὰ γίνετε δουλοπάροικοι, σκλάβοι μου, ἢ νά ξεσιτω-

θῆτε καὶ ἀμέτε ὅπου θέλετε». Καὶ τὰ χωριά αὐτὰ γράφουνε στοὺν Πατριάρχη ἀπελπιστικά γραμμата, μὰ ὁ Πατριάρχης δὲν ἔχει ἀρκετὴ δύναμιν γιὰ νά πάρει πίσω τὰ χωριά. Πιάνουν λοιπὸν καὶ αὐτοὶ κάτω στὴν Ἑλλάδα καὶ γυρεύουν προστασίαν.

Κάθε μέρα χωριά Ἑλληνικά, ἄνθρωποι Ἕλληνες, ἑλληνικὲς ἐπαρχίαι (κοινωνίες), στρέφουν κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γυρεύουν προστασίαν, βοήθειαν, ὑποστήριξιν, καὶ στοῦ τέλους ἔκωση.

Αὐτὰ, καὶ Σκληρὸς, δὲν εἶναι μεγάλες ἰδέες, οὔτε μικρές. Εἶναι πραγματικότητες.

Καὶ τότε ἡ μικρὴ Ἑλλάδα, τὸ μικρὸ κράτος, ποὺ μιλεῖτε γι' αὐτὸ σὰ νάτανε τελειωτικόν, τί πρέπει νά κάμει, κατὰ τὴ γνώμην σας ; Νά ἀπαντήσῃ τάχα στὰ ἑλληνικὰ νησιά, στὰ Ἑλληνικὰ χωριά, στοὺς Ἕλληνες : «Εἰστε ξένο κράτος, τί γυρεύετε ἀπὸ μένα ; Σεῖς λέγεστε Τουρκία, ἐγὼ Ἑλλάδα, τὰ σύνορά μου δὲν τὰ βλέπετε ; εἶναι ὁ Πηνειὸς καὶ ὁ Ἄραχθος. Δὲ σὰς γνωρίζω. Πηγαίνετε στοὺς ἀρχόντες σας. Μὴ μᾶς σκοτίζετε, ἐμᾶς ἐδῶ πέρα, ἔχουμε ἄλλες δουλειές : οἱ προεστώτες γυρεύουν καὶ αὐτοὶ ψωμί : ὁ Φαρδούλης φρενιάζει τὸ κεφάλαιον δὲν ἀκούει ἡ βουρζουαζία κοιμάται».

Ἰσως θὰ εἶταν καὶ αὐτὸ μιὰ πολιτικὴ. Μὰ ἔλα ποὺ παθαίνονται πολλοὶ στὴν Ἑλλάδα, ἅμα μάθουν καμὶά τέτοια εἴδησιν ἀπὸ καίνας ποὺ περιγράφω. Μπορεῖ νά τοὺς ὀνομάσει ὁ καὶ Σκληρὸς μὲ καταφρόνιαν, πατριῶτες, ὅμως εἶναι γεγονὸς πὼς κάποιοι κάπως ταραζοῦνται. Καὶ μπορεῖ μιὰ μέρα νά σηκώσουν πολλοὺς στοῦ πόδι.

Ἐ ! Τί σημαίνουν ὅλ' αὐτὰ τὰ πράγματα ; Δὲ σοῦ φαίνεται, καὶ Σκληρὸς, πὼς σὰ νά λέγουν ὅτι αὐτὸ τὸ μικροῦτσικόν Ἑλληνικὸν κράτος, ποὺ μᾶς ἔφτιασαν οἱ ξένοι βασιλιάδες καὶ διπλωμάτες, δὲν εἶναι φυσικολογικὰ φτιασμένο ; Ὅτι πότε ἀπὸ δῶ, πότε ἀπὸ καὶ, τοῦ μηνιοῦν τοῦ κράτους αὐτοῦ τὰ ἐθνικὰ νεῦρα πὼς μιὰν ἄκρην τοῦ ἔθνους παθαίνει πάλιν, μιὰν ἄλλη ἄκρην γυρεύει κατὰ μιὰν ἄλλη πονεῖ, ἐκείνη χαίρεται, ἐτούτῃ στεναχωρεῖται ; Ὅτι, στὰ τωρινὰ τὰ χρόνια τοῦλάχιστο, ψέμα δὲν εἶναι, δὲν εἶναι ἰδέαν, παρὰ εἶναι ἀλήθεια ἡ ἐνότης μᾶς φυλῆς ; Ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν τὸ κράτος, ὅτι ὅσο δὲν ἐνώνεται ἡ φυλὴ, κανένα κράτος ἑλληνικὸν δὲ θὰ εἶναι τελειωτικόν, οὔτε δάξει ἡσυχίαν ἀπὸ αἰσωτερικὰ ζητήματα ; Ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι σὰν τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἀγγλίας,

ἀλλὰ εἶναι ἐσωτερικὰ ζητήματα; Ὅτι ὁ κλεφτοπόλεμος τῆς Μακεδονίας εἶναι ὅμοια ἐσωτερικὸν ζήτημα, ὅπως εἶναι καὶ τὰ κινήματα τῶν σταφιδοπαγωγῶν τοῦ Πύργου καὶ οἱ τσαρλαταναγρίες τοῦ Φαρδούλη; Ὅτι ὁ ἐπιστήμονας πού πιάνει καὶ ἐξετάζει τὴν Ἑλλάδα σὰν κανένα Βέλγιο ἢ Ὀλλανδία ἢ Ἀγγλία, καὶ βγάζει συμπεράσματα, ὁ ἐπιστήμονας αὐτὸς δὲ δουλεύει ἐπιστημονικὰ;

Λένε Μεγάλη Ἰδέα τὴ φαντασία καὶ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ ἀναστηθεῖ μιὰ μέρα τὸ Βυζαντινὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴν Πόλην. Ἰσως! Ἀλλὰ Μεγάλη Ἰδέα δὲν εἶναι ὅτι μόνη ἢ Θράκη, ὅση ἀπομένει στὴν Τουρκία, ἔχει μαζί μὲ τὴν Πόλη σχεδὸν ἓνα ἑκατομμύριον Ἑλληνες. Αὐτὰ εἶναι ἀριθμοί. Τί θέλουν οἱ Ἑλληνες αὐτοί, δὲν ξέρω. Μὰ σεῖς πού μιλεῖτε γιὰ τόσα γενικά ἐθνικά ζητήματα, δὲ στοχαστήκατε πὼς ἴσως σὰς διαβάσουν καὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, καὶ βλέποντας πὼς μικραίνετε ὅσο μπορείτε τὰ σύνορα τοῦ ἔθνους καὶ πὼς μιλεῖτε γιὰ μιὰ μακροῦςση Ἑλλάδα, καὶ πὼς μιλεῖτε σὰ νῆταν τελειωμένη ἡ Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴν εἶχε νὰ σκεφτεῖ πιά γιὰ τίποτε ἄλλο, παρὰ γιὰ τοὺς προλεταρίους της — δὲ στοχαστήκατε, λέω, πὼς ἴσως τολμήσουν καὶ σὰς ρωτήσουν: «Ἐ, καὶ μᾶς τί μᾶς ἔκαμες, τοὺς ἄλλους; Σὲ ποῖο κράτος θὰ εἴμαστε προλετάριοι ἢ διοικοῦσα τάξη; Ποῦ μᾶς βάσεις; Ποιὸς σοῦ εἶπε πὼς θ' ἀφήσουμε τὴν Ἑλλάδα ἡσυχη, ἐμεῖς, νὰ γίνεταί Βέλγιο τῆς Ἀνατολῆς; Μεῖς τὴ χρειαζόμαστε γι' ἄλλα, γιὰ τὴ ζωὴ μας πού κιντυνεύει ἀπὸ ἐχτροὺς πού δὲν τοὺς βλέπετε ἐπειδὴ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ κράτους. Τὴ χρειαζόμαστε καὶ γιὰ νὰ καλλιεθροῦμε τὴν τύχη μας. Πὼς σὺ ὀρίζεις τὰ πράγματα, χωρὶς νὰ μᾶς ξετάσεις καὶ μᾶς, νὰ δεῖς τί εἴμαστε, καὶ τί θέλουμε, καὶ ἀπὸ τί παθαίνουμε, καὶ πὼς βλέπουμε τὸ κράτος τὸ Ἑλληνικόν; Τοὺς Ἑλληνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πού, σὰν καὶ σένα, στοχάζονται τὴν Ἑλλάδα ξετελειωμένο κράτος, ὀλοστρόγγυλο, σὰν ὀλλανδέζικο τυρί, μὲ σύνορα καὶ ὅλα τᾶλλα σημάδια ἐνὸς κράτους, — σὰς ὀνομάζουμε μεῖς Ἑλληστικὰ κράτος, μὲ κιάψα καταφρόνια. Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα πού σὰς δίνουμε, ἀποδείχνει πὼς ὁ τρόπος πού νοιώθετε τὴν Ἑλλάδα· σεῖς, (δὲν εἶναι ἀληθινός. Γιὰ νὰ σὰς δίνουμε αὐτὸ τὸ παρατσούκλι, πᾶει νὰ πεῖ πὼς νοιώθουμε πὼς ἔχετε ἢ θέλετε νὰ ἔχετε ἄλλη ψυχὴ ἀπὸ τὴ δική μας. Καὶ πάντα δὲν τὸ παραδεχόμαστε. Ἡ ψυχὴ ἡ δική μας θέλει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔθνους, τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους,

τὴν ἔνωση τοῦ ἔθνους ὅλου σ' ἓνα κράτος. Κι ὅ,τι λέει ἡ ψυχὴ μας, αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια*».

Ἄν πιστεύει ἀλήθεια ὁ κ. Σκληρός, ὅτι πόλεμος εἶναι ζωὴ, ὅπως τὸ πιστεύω καὶ ἐγώ, ἂν θέλει κίνησις καὶ ἀγῶνες, ὅς θυμηθεῖ τὸ τί κίνησις καὶ ἀγῶνες καὶ στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς καὶ οικονομολογικούς χρειάστηκε νὰ κάμουν οἱ Ἴταλοι προτοῦ καταφέρουν τὴν ἔνωσίν τους. Ἐκεῖ θὰ βρεῖ ὁμοιότητες. Οἱ Ἕλληνες οἱ τωρινοὶ—Ἑλλαδίτες καὶ Τουρκομερίτες, — βρίσκονται στὴ θέσιν πού εἴταν οἱ Ἴταλοι πρὶν ἀπὸ τὰ 1868.

9 Νοέμβριος 1907

ΙΔΑΣ

(*) Γιὰ τοὺς «Ἑλλαδικούς» στίς 6 τοῦ Μάη 1907 δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο τοῦ «Νουμά» ἓνα ἀρθρο-δικὸ μου σχετικὸν μὲ αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ σημερινοῦ μου ἀρθρου.

“Ο ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ,,

Δημοσιεύτηκε στὸν ἀριθ. 245 τοῦ «Νουμά» (29 τοῦ Ἀπριλίου 1907) μετὰ τὴν ὑπογραφή ἸΩΝ καὶ μετὰ τὴν ἀνολούθητο σημείωση: «Τὸ κριτικώτατο αὐτὸ γράμμα στάλθηκε στὸν ποιητὴ Παλαμά ἀπὸ κάποιον φίλον σημαντικόν, ποὺ μᾶς ἔδωσε τὴν ἀδεία καὶ τὸ δημοσιεύουμε».

Φίλε ποιητή,

ΠΩΣ μπορῶ νὰ κρίνω ἓνα τέτοιο ποίημα; Δὲ θὰ σᾶς πῶ τὴ γνώμη μου, μὰ μερικὰ μου συναισθήματα, σὰν τὸ διάβαζα. Πρὶν νὰ μοῦ τὸ στείλετε σεῖς, τὸ εἶχα πάρει καὶ τὸ διάβαζα ἀνάκατα. Ὑστερὰ τὸ ξαναδιάβαζα πάλι ἔτσι. Καὶ τώρα τὸ πῆρα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Σὰν ὅλα τὰ ἀληθινὰ καὶ βαθειὰ ἔργα τέχνης, τὸ πρῶτο κοίταγμα δὲν ἀρκεῖ· ὅσο περισσότερο τὸ κοιτάζω, τόσο μ' ἀρέσει περισσότερο, καὶ τόσο βρίσκω περισσότερους θησαυροὺς μέσα του. Γιατὶ εἶναι πλούσιο, πάρα πολὺ πλούσιο, τὸ ποίημά σας, — ὅπως ἄλλως τε καὶ ὅλα τὰ ποιήματά σας. Εἶσθε δημιουργὸς δηλαδὴ φιλόσοφος, δηλαδὴ ποιητής. Ἡ ἐπικὴ διήγηση τοῦ ποιήματος μόλις διακρίνεται, γιατί ἡ λυρική μουσικὴ τὴ σκεπάζει, τὴν πνίγει κάποτε. Ὁ Γύφτος εἶναι σὰ μιά πρόφραση, γιὰ νὰ πῆτε πρὸ ξάστερου καὶ πρὸ ἐλευθέρου ἐκείνου ποὺ στοχάζεσθε. Ἀλλὰ τὴ καλὰ διαλεγμένη ποὺ εἶναι ἡ πρόφραση αὐτή. Καὶ σεῖς βέβαια δὲν τὸν ἐδίαλεξατε τὸ Γύφτο, ἀλλὰ τὸν νοιώσατε κατάβαζα, καὶ μόνος ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ἔβην σὰς συντάραξε καὶ σὰς μίλησε στὴν ψυχὴ. Κι ἀπὸ μέσα ἀπὸ τοὺς Γύφτους ἐφτενιάσατε, ἐντείνοντάς, δυνάμωνόντάς κάθε Γύφτιον χορδὴ, ἐφτενιάσατε ἓνα Γύφτο ξεχωριστό, μεγαλύτερο, ὠραιότερο, δυνατότερο — καὶ στὸ στόμα του βάλατε τὴν ἑλληνικὴ, τὴ νεοελληνικὴ, τὴ βαθύτατη ψυχὴ σας. Βάλατε τὴν ψυχὴ τὴ νεοελληνικὴ, ποὺ

βαρέθηκε στοὺς περασμένους πολιτισμούς, ἐπειδὴ εἶδε διάφανα πὼς πέθαναν καὶ πάνε, καὶ ἐπειδὴ ἔχει κάτι μέσα της, ἔχει κάτι καινούρια νὰ δημιουργήσῃ, — γιατί ἡ ψυχὴ αὐτὴ κουράστηκε μονάχα ἀπὸ τὴ θύμηση τῶν περασμένων, ἀλλὰ δὲν κουράστηκε ἀπὸ τὴ δημιουργία τῶν ἐρχομένων. Ὅταν ἤμουν στὴ Βενετία, μ' ἐπίασε μιὰ λαχτάρα τρομερὴ νὰν τὴν ἔβλεπα νὰ βούλιαζε, μαζί μὲ τὰ παλάτια της καὶ μ' ὅλες τὶς θύμησης, καὶ μ' ὅλη τὴν ἱστορίαν της, καὶ μοῦ ἦρθε ἔπειτα ἓνας πόθος, κάτι νὰ γεννήσω καινούριο κι ὁμορφο, ὅσο ἄσκοπο κι ἂν φαίνονταν. Κ' εἶναι, βέβαια, ὅλα ἄσκοπα στὴ ζωὴ αὐτὴ, ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ δύναμις δὲν τῆς μέλει, καὶ ὅλο γροεμίζει καὶ ξαναφτενιάει τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια. Μ' ἀρέσει ἡ αἰσθησις ποὺ δίνει τὸ ποιημά σας, πὼς ὅλα αἰώνια περνοῦν καὶ ὅλα αἰώνια ξαναγυρνοῦν ἀλλαγμένα. Τὸ ὀνομάζω αὐτὸ ἐγώ, τὸ ὄραμα τοῦ αἰώνιου περάσματος, ἢ τὸ ὄραμα τῆς αἰωνιότητος. Ἀμὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο καθαρόματος ἢ ἀνοιχτομάτης, ποὺ νὰ ἔχει πάντα τὸ ὄραμα αὐτό, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀξίζει, γιατί εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ κάθε του πράξη, καὶ οὐδὲ χάνεται μένοντάς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους.

Ὅμως ἡ ψυχὴ μου εἶναι παρθένα.

Πάντα μόνος θὰ εἶναι, μὰ ἡ μοναξιὰ καὶ ἡ ἐρημιὰ του θὰ εἶναι χαρὰ του.

Ὅλα περνοῦν ἀγύριστα,

Μὰ ἡ Ἑλλάδα μιὰ καὶ ἀγύριστη
πάει, καὶ νὰ τὴν κλαῖς!

Ὅλα ὅμως ξαναγυρνοῦν, ὅσο ἀλλαγμένα κι ἂν εἶναι.

Ὅπου τόποι, ὅπου γεράματα, θὰ σπείρουμε
μιὰν Ἑλλάδα, καὶ μιὰ νότη.

Ξαναρχεται ἡ ἀνοιξή, ἡ ἴδιος, καὶ ὅμως ὅχι ἡ ἴδια. Θὰ ἦταν ἀπαράλλαχτη, ἂν δὲν εἶχαμε μνημονικὸ οἱ ἄνθρωποι, κι ἂν ξεχνούσαμε ὁλόκληρα. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία μας εἶναι μέσα στὸ αἷμα μας (ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τώρα), καὶ τὸ φαρμακώνει. Πρέπει νὰ μάθουμε νὰ ξεχνοῦμε. Εἶναι πολὺ ὁμορφο ἐκεῖνο τὸ «Κι ὅπου δούλος σας θὰ γίνῃ...» στὸ τέλος τῆς στροφῆς.

Ἄλλὰ καὶ τί δὲν εἶναι ὁμορφο καὶ δυνατό καὶ σκληρὸ
στό στόμα τοῦ Γύφτου ;

Σὰν κ' ἐμᾶς εἶν' ἡ φυλὴ σας· δὲ θάρραξῃ
πουθενά !

Κάθε «Λόγος» τοῦ ποιήματος εἶναι ἓνα ὁλόκληρο καὶ ξε-
χωριστὸ ποίημα. Μερικοὶ εἶναι δυνατότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλ-
λους. Ὁ «Εὐχομὸς» τοῦ Γύφτου εἶναι πολὺ μουσικὸς καὶ
τρέχει σὰν ποτάμι. Ἀπειρα πράγματα λέει ὁ στίχος, ὁ ὁ-
μορφος :

Καὶ καρτέραγε τὸν Τούρκο νὰ τὴν πάρῃ.

Δείχνει ὅλη τὴν ἐξάντληση τῆς Πόλης. Δὲν εἶχε πιά τὴ
δύναμη νὰ θέλει τίποτα. Ὁ «Δουλευτὴς» εἶναι πολὺ δυνα-
τό. Ἡ «Ἀγάπη» δὲν ἐξαντλεῖ ὅλο τὸ βάθος καὶ ὅλο τὸ πά-
θος τῆς ἀγάπης, ἵσως ἐπειδὴ τὴν ἔχει ἀπὸ καιρὸ ξεπεράσει
ὁ Γύφτος. Ἀλλὰ εἶναι γιομάτο ιδέες χτυπητές. Καὶ τοὺς
«Θεοὺς» τοὺς ἔχει ξεπεράσει ὁ Γύφτος, ὅχι ὅμως καὶ τοὺς
«Ἀρχαίους». Ὁ «Θάνατος τῶν ἀρχαίων», τὸ πέρασμα ἐ-
κείνο τῶν εἰδώλων, εἶναι θαυμάσιο. Ἡ περιγραφή, σ' ὅλο
τὸ ποίημα, μοῦ μιλοῦν κατευθεῖα, καὶ εἶναι χτυπητὰ θαλ-
μένες καὶ πλασμένες (εἶναι τὸ ἐπικὸ μέρος). Ὁ στίχος καὶ ὁ
ρυθμὸς, ὁ πλοῦτος καὶ τὸ ἀνυπόταχτο τῶν ρυθμῶν καὶ στί-
χων, μὲ μαγεύουν σ' ὅλο τὸ ποίημα. Καὶ ὅτι ὅλα, ιδέες, εἰ-
κόνες, στοχασμοί, αἰσθήματα, στίχοι ρυθμοί, μουσικὴ, σκο-
τάδια καὶ φῶτα, ἴσκιος καὶ φεγγοβολιές, εἶναι π ρ ο σ ω-
π ι κ ᾶ καὶ δ ι κ ᾶ σας, τὸ λέει τὸ τετράστιχο αὐτό, τὸ
ὁμορφο, καὶ ποὺ ταιριάζει στὸν καθένα, ποὺ ξέρει νὰ τρα-
γουδᾷ κατὰ κάποιο δικό του τρόπο :

Ξέρω ἀπ' ὅλα τὰ τραγούδια,
μὰ γιὰ νὰ τὰ πῶ,
τὰ ταιριάζω τὰ τραγούδια,
στὸ δικό μου τὸ σκοπό.

Οἱ τρεῖς λόγοι : ὁ «Θάνατος τῶν θεῶν», ὁ «Θάνατος τῶν
ἀρχαίων» καὶ «Γύρω σὲ μιὰ φωτιά», συγγενεῖον μεταξὺ
τους καὶ εἶναι ἀχώριστα καὶ τὰ τρία, τὸ καθένα δηλαδὴ
χωριστά, περιέχονται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ἀλλὰ ἡ σειρά τους
εἶναι σωστή, καὶ μετὰ τὸ θάνατο τῶν περασμένων καὶ τῶν

εἰδώλων, ἔπρεπε νὰ θανατωθοῦν καὶ κεῖνοι ποὺ θέλησαν νὰ
ξαναφέρουν τὰποθμένα καὶ νὰ τὰ ζωντανέψουν. Ἐπρε-
πε νὰ καθαριστεῖ ὁ ἀέρας καὶ ἀπ' αὐτοὺς, τοὺς Παραβάτες.

Τὸ «Πανηγύρι τῆς Κακάδας» εἶναι ὠραιότατο καὶ σὲ
τραντάζει ἡ δύναμή του. Ἡ περιγραφή τῶν Γύφτων τρέ-
χει σὰν ποτάμι, ὅπως καὶ στὸν «Εὐχομὸς». Μόνο μοῦ φάνη-
κε πὼς οἱ Γύφτισσες δὲν εἶναι ἀρκετὰ ζωγραφισμένες, ἀν
καὶ τὸ λίγο ποὺ λέτε γι' αὐτὰς εἶναι πανέμορφο. Καὶ γι' αὐ-
τὸ ἴσως θὰ ἤθελα περισσότερα, γιὰ νὰ χορτάσω τὴν ὁμορ-
φιά τους. — Τί δύναμη βρίσκεται μέσα στὴν ξαφνικὴ ἐμ-
φάνιση τοῦ Ἀποκρισάρη τοῦ Βασιλιᾶ, τί δύναμη μέσα στὰ
λόγια τοῦ ξεχωριστοῦ Γύφτου ἔπειτα, καὶ τί δύναμη στὸ
ἀμυζαλό, πολὺ ὅσο ξανάρχισμα τοῦ πανηγυριοῦ, μὲν ἀπό-
σωσαν τὰ λόγια τους ὁ μαντάτορας τοῦ Βασιλιᾶ καὶ ὁ ἀντί-
λογος τοῦ Γύφτου ! Τί δύναμη καὶ τί ὁμορφιά !

Μ' ἄρεσε ἔπειτα ὁ «Προφητικὸς», ποὺ ἡ σκληρὴ προφη-
τεία του βγήκε ἀλήθεια («Καὶ θάρρῃ μιὰ μέρα, μαύρη μέ-
ρα !»), καὶ ποὺ μᾶς ἀφήνει στὸ τέλος μιὰν ἐλπίδα πὼς θὰ
ξαναφυτρώσουν πάλι μιὰ μέρα τὰ φτερά τῆς φυλῆς. Καὶ
πλατύτερη ἐλπίδα μᾶς δίνει ὁ «Ἀναστάσιμος», ποὺ προφη-
τεῖ μιὰν πλατύτερη ψυχὴ.

Τὸ «Παραμῦθι τοῦ Ἀδάχουτου» εἶναι μονάχο του ἓνα
διαμάντι. Δὲν ξέρω τί σχέση ἰδιαίτερη ἔχει μὲ τᾶλλα, γιὰ-
τι τὸ διάβασα χῶρια, μὰ βέβαια ἔχει σχέση στενὴ, ἀφοῦ
διδάσκει τὴν ἐλευθερίαν καὶ προλέγει μιὰ γενιὰ ἀνώτερη ἀπ'
ὅλες τῆς περασμένες, σκληρὴ καὶ ἀπονη νικητὴ τοῦ παν-
τός.

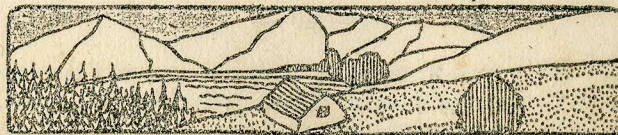
Ἄν σκοπὸς ἑνὸς ἔργου τέχνης εἶναι νὰ ξελευτερώνει
τὸν ἄνθρωπο, τὸ ποίημα «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου»
τὸν ἐπέτυχε τὸ σκοπὸ του. Ἀλλὰ εἶναι βαθύ, καὶ ὅσο πε-
ρισσότερο τὸ διαβάζω, τόσο θέλω περισσότερο νὰ τὸ δια-
βάξω, καὶ πάντα βρίσκονται καινούρια πετράδια ἀτίμητα
μέσα του. Καμμιά φορὰ τὸ νόημα, στὸ πρῶτο διάβασμα,
εἶναι σκοτεινὸ, καὶ μπορεῖ νὰ μείνει σκοτεινὸ ὅσο καὶ ἂν τὸ
διαβάσει κανεὶς· τότε ὅμως ἐνεργεῖ ἡ μουσικὴ τοῦ στίχου,
καὶ ἡ suggestion ποὺ μιὰ λέξη, μιὰ φράση, ἓνα ἄλλο
ἐπίθετο, ξυπνᾷ μέσα μας καὶ χύνει φῶς ἀπροσδόκητο. Μά-
λιστα, συχνὰ μ' ἄρᾳσει περισσότερο ἡ suggestion, αὐτὴ,
παρὰ τὰ ξάστερα καὶ εὐκολοδιάλυτα νοήματα, ποὺ ἐνίοτε
λένε λιγότερα πράγματα καὶ χύνουν λιγώτερο φῶς.

Μὲ συγχωρεῖς γι' αὐτὴ τὴν ἄταχτη πολυλογία μου, μὰ,
καθὼς σᾶς εἶπα, δὲν εἶναι κρίση αὐτὴ, οὔτε εἶμαι ἄξιος νὰ

κάνω κρίσεις, παρὰ εἶναι ἀπλὰ συναισθήματα. Μποροῦσα, σὲ κάθε στίχο σχεδόν, νὰ σταματήσω καὶ νὰ πῶ τὰ συναισθήματα ποῦ μοῦ γεννᾷ. Μὰ τί σημαίνει; Ὅσοι συνηθίζουν νὰ στοχάζονται βαθύτερα, δὲν μποροῦν, παρὰ νὰ βροῦν πλοῦτο ἀμύθητο στὸ ποίημά σας καὶ δύναμη περισσῶς. Αὐτῶν μιλᾷ τὸ ποίημα μὲ χίλιες μύριες φωνές, καὶ μετὰ τὸ διάβασμα βγαίνουν, σὰν ἀπὸ λουτρό, καθαρότεροι, πιὸ ἐλεύθεροι, πιὸ ἑτοιμοὶ γιὰ μιὰ νέα ζωή.

21/10/19

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ Ζήτημα

Δημοσιεύθηκε στὸν ἀριθ. 274 (16 τοῦ Δεκεῖβρη 1907) τοῦ «Νομῆ», μετ' ὑπογραφή: ΙΔΑΣ καὶ μετ' ἡμερομηνία 26 τοῦ Νοέμβρη 1907. Παίρνει τὸ Γλωσσικὸ ζήτημα ἀπὸ τὴ δική του τὴν ἀποψη, τὴν ἐθνικιστικὴν, καὶ πλαταίνοντας τὰ σύνορά του τὸ ἀποδείχνει γιὰ τὴν κυριώτερη δημοσουργικὴ δύναμη μιᾶς καινούριας Ἑλλάδας.

Οἱ Ἕλληνες οἱ καλλίτεροι, οἱ πιὸ ζουμεροί, οἱ πιὸ ζωντανοί, εἶναι ὅλοι τοὺς δημοτικιστές, ἢ εἶναι ἑτοιμοὶ νὰ δεχτοῦνε τὴ δημοτικὴν. Τί πάει νὰ πῇ αὐτό; Μήπως τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ δὲν εἶναι μόνο γλωσσικὸ;

Μὲ τὸ νὰ πληθαίνουν κάθε ὥρα οἱ δημοτικιστές, μήπως σημαίνει πὼς σιγὰ - σιγὰ ἀλλάζει τὸ μυαλὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀρχίζει καὶ νοιώθει πράγματα πρὶν δὲν τὰ ἐνοιῶθε πρὶν; Τί γίνεται;

Οἱ Ἕλληνες μέρα μετ' ἡμέραν γίνονται πραγματικώτεροι, πιὸ σύμφωνα μετ' ἑαυτοὺς, τὸν ἀληθινόν, τὸν τωρινόν. Ἐπετιοῦνται καὶ ξελευτερώνονται ἀπὸ μερικὰς βαρεῖς σκλαβιὰς, ἀπὸ σιδερένιες φορεσιὰς ποῦ τοὺς κἀθίσε ὁ φιλελληνισμὸς τῶν ξένων, ἢ ἀρχαιομανία τῶν γορματισμένων, καὶ ὁ βυζαντινισμὸς τῶν Φαναριωτῶν — λαϊκῶν καὶ παπάδων.

Οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ γορματισμένοι μᾶς εἶπαν πὼς εἴμαστε Περιοκλῆδες, Θεμιστοκλῆδες, Σωκράτηδες, Ἀριστοτέληδες καὶ Σοφοκλῆδες. Μᾶς μασκάρεψαν μετ' ἐκράνη καὶ περικεφαλαίας, μετ' ὀδράτα, σάνταλα, χιτῶνες, θώρακες — ὅλα χάρινα καὶ ξύλινα, χρυσωμένα μετ' χρυσόχαρτα κολλημένα. — Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ παράδοση καὶ οἱ Φαναριώτες, ἐνεργοῦσαν. Αὐτοὶ πάλι ἔλεγον: «Θὰ πάρομε τὴν Πόλιν», «ὁ μορμαρωμένος Βασιλεὺς καὶ ἡ κόκκινη μηλιὰ», «ἡ Ἁγία Σοφία», τὸ βυζαντινὸ κράτος — ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα.

Οἱ Φιλέλληνες κ' οἱ γορμητισμένοι Ρωμοὶ ἐπλάσαν καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς μικρῆς Ἑλλάδας, ἐκείνην ποὺ ἔχουν οἱ Ἑλλαδικοὶ σήμερον, τοποθέτησαν τὴν τωρινὴν Ἑλλάδα ἐπάνω στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα, καὶ εἶπαν : «Τὰ σύνορά της θὰ εἶναι καὶ σύνορά σας, γιὰ νὰ εἶναι ἡ εἰκόνα σας πανομοιότυπη». Ἡ βυζαντινὴ παράδοση πάλι, ἔφτειασε τὴ φαντασίαν μᾶς πολὺ μεγάλῃς Ἑλλάδας, μὲ κέντρο τὴν Πόλιν, — ξαναδημιούργησε καὶ ἀνάστησε τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία στὰ κεφάλαια τῶν Ἑλλήνων.

Ὅλ' αὐτὰ πέφτουνε τώρα, γκρεμίζονται. Μὲ τὴν ἐλευθότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ποὺ μᾶς ἔκανε κορόιδο, χάσαμε τὴν πίστη μας σ' αὐτὰ ποὺ μᾶς ἔλεγαν οἱ Φιλέλληνες, οἱ Γορμητισμένοι καὶ οἱ Φαναριώτες, καὶ μᾶς χάσαμε σκεδόν καὶ τὴν πίστη στὸν ἑαυτό μας, στὴ δύναμιν τῆς φυλῆς μας. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι κακὸ μεγάλο, μὰ εἶναι ἡ φυσικὴ ἀντίδραση. Πρέπει νὰ περάσει.

Καὶ τώρα καθέννας ἀγάλλει ἀγάλλει ξυπνῶ καὶ λέει :

«Ὅσα μᾶς εἶπαν εἶναι λοιπὸν ψευτιές, θέλουμε μεῖς ἀλήθεια. Οἱ Φιλέλληνες, οἱ Δασκαλογραμματισμένοι, καὶ οἱ Φαναριώτες εἶπανε ψέματα στοὺς γονιούς μας, καὶ ἐπειδὴ εἶταν ἀπλοῦκοι ἄνθρωποι, τοὺς ἐπίστεψαν. Μὰ ἐμεῖς πιά δὲ θέλουμε νὰ γελοιάμαστε. Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια ; Δὲν ἤμαστε Περικλῆδες, Σοφοκλῆδες καὶ Σωκράτηδες, κάτω οἱ χάρτινες περικεφαλαῖες καὶ τὰ ξύλινα δόρατα. Αὐτὰ εἶναι ψευτιές. Δὲ θὰ πάρουμε τὴν Πόλιν. Πέθανε ὁ μαρμαρωμένος Βασιλιάς. Μεῖς εἴμαστε μικροί, ἀνάξιοι, τιποτένιοι (ὑπερβολή). Ἐλα, ἂς πιάσουμε νὰ δοῦμε τί ἔχουμε καὶ δὲν ἔχουμε. Ἡ ἀρχαία γλώσσα δὲν ὑπάρχει, εἶναι ψέμα. Τὸ σχολεῖο ποὺ μᾶς μαθαίνει πὼς ὑπάρχει, λέει ψέματα. Ἐπειτα τὸ σχολεῖο ὅλο θεωρίες μᾶς διδάσκει, ἐνῶ μεῖς θέλουμε πραγματικότητες, θετικὰ, πρακτικὰ πράγματα. Νὰ κάνουμε πρέπει σχολεῖα πρακτικὰ, ἐμπορικὰ, ἐπαγγελματικὰ, ποὺ δὲ θὰ μᾶς μαθαίνουν ἀχρηστες γνώσεις. Οὔτε καιρὸ γι' αὐτὲς ἔχουμε οὔτε ὄρεξιν. Ὁ κόπος μας ἂς πάει ἄλλοῦ. Γλώσσα θὰ μεταχειριζόμαστε αὐτὴ ποὺ ἔχουμε καὶ μιλοῦμε. Αὐτὴ μᾶς σώνει, ἄλλῃ δὲ χρειάζομαστε. Ὅ,τι καὶ ἂν θέλουμε νὰ ἴπουμε, μ' αὐτὴ θὰ τὸ λέμε. Ὅποιος λέει πὼς μᾶς χρειάζεται ἄλλῃ γλώσσα, καλλίτερον, λέει ψέματα. Τὸ κράτος δὲ θὰ προκόψει μὲ τὰ σχολεῖα καὶ τὰρχαῖα γράμματα. Μὲ τὸ νὰ λέμε καὶ νὰ ξαναλέμε πὼς ὁ Περικλῆς εἶταν παπούλης μας, καὶ πὼς εἶτανε μεγάλος ἄνθρωπος, δὲν πάει νὰ πεί πὼς κ' ἐμεῖς εἴμαστε ἢ γνήκαμε μεγάλοι. Τὸ κράτος θέλει στρατὸ

καὶ στόλο. Τάλλα ὅλα εἶναι κουρουφέξαλα. Ναι, ἡ Μεγάλη Ἰδέα εἶναι φαντασία, καὶ γι' αὐτὸ ἔπεσε στὴν ὑπόληψή μας, ἀλλὰ βέβαια μένει ἡ πραγματικότης ὅτι πολλὰ ἑλληνικὰ χρώματα εἶναι σκαλωμένα στὸν Τούρκου καὶ πρέπει νὰ ξεσκαλωθοῦν καὶ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὴ μικρὴ Ἑλλάδα. Γιατὶ οὔτε ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα μὲ τὰ κλασικὰ της σύνορα (ποὺ τὰ φύλαγε, σὰν κέρβερος, ὁ στενόμεναλος Δημοστένης), εἶναι κανένα πρότυπο γιὰ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, οὔτε πάλι ἡ ἀπέραντη βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, μὲ τὰ ἀναρίθμητα ἔθνη της, μπορεῖ νὰ γίνῃ παράδειγμα γιὰ μιὰ τωρινὴν Ἑλλάδα. Ἡ δική μας ἡ τωρινὴ Ἑλλάδα θέλει σύνορα ἐκεῖ ποὺ τελειώνει ἡ Ἑλληνικὴ φυλή. Γιὰ νὰ φτειαστῇ ἡ Ἑλλάδα αὐτὴ, χρειάζεται νὰ δουλέψουμε. Ἡ ἐλευτεριά δὲν πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ σὰν τὸ μάνα. Τί περιμένουμε ; Ἀπὸ τὸ τώρα πρέπει νὰρχίσουμε νὰ δουλεύουμε, δοῦλοι κ' ἐλεύτεροι, γιὰ νὰ ἐνωθῇ ἡ φυλή μας σ' ἓνα κράτος. Μὰ καὶ οἱ νόμοι καὶ τὰ συστήματα, ποὺ μᾶς φόρτωσαν ἐμᾶς τὸν Ἑλλαδίτη, οἱ πρῶτοι καὶ κατοπινὸι μας νομοθέτες — νομοθέτες θεοτυφλοὶ — εἶναι στραβά καὶ ἀνάποδα. Σύντριψαν τὴν αὐτοδιοίκηση, ποὺ ὑπαρχε χιλιάδες χρόνια, καὶ μᾶς ἔντυσαν μὲ ρούχα ποὺ δὲ μᾶς ἔρχονται. Γιὰ, ἂς ἀνοίξουμε τὰ μάτια μας νὰ δοῦμε. Ὅταν ἦρθαν καὶ μᾶς πλάκωσαν οἱ θαναρέζικοι καὶ ἄλλοι νόμοι, τί εἴχαμε ; Εἴχαμε κοινότητες καὶ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση. Ἄς δοκιμάσουμε, τώρα ποὺ ἀνοίξαμε τὰ μάτια μας, νὰ ξαναφτιάσουμε κείμενο, ποὺ ἔτσι ἀστόχαστα κλωτσοπατήσαμε τότε. Ἄς ἀφήσουμε νὰ ξαναφυτρώσουν μονάχες τοὺς οἱ κοινότητες...»

Κ' ἔτσι καὶ σ' ὅλα τάλλα. Ἡ γλωσσικὴ ἀλλαγὴ φέρνει καὶ ἄλλα κρυφὰ κουσούρια — χρυσὰ καὶ ἀτίμητα κουσούρια — σ' ὅποιον τὴν παθαίνει. Ἡ δημοτικὴ γλώσσα εἶναι μιὰν ἀρρώστια — χρυσὴ καὶ ἀξιαγάπητη ἀρρώστια — ποὺ δὲν ἔρχεται μονάχη, παρὰ φέρνει μαζί της χίλια μύρια καλὰ, σέρνει σωροὺς καὶ ἀρμαθιὰς τῆς ἰδέας, τῆς ἀντίληψης, τὰ φῶτα, τῆς σκέψης, τὰ αἰσθήματα, — καινούρια, δροσερά, ἀνοιξιὰτικα, καὶ τί ὁμορφα ! Τέτοια εἶναι, ποὺ μόνο νὰ τὰ συγκρίνεις μὲ τοὺς σωροὺς καὶ τοὺς μεγαλόπρεπους ὄγκους τῆς ἀρχαιοπρέπειας τῶν περασμένων γενεῶν, ἀμέσως διαγνώνεις πὼς τοῦτα εἶναι ψόφια, ἐνῶ τὰ σημερινὰ εἶναι ζωντανὰ. Καὶ ἂν θέλῃ ρώτημα, τί εἶναι καλλίτερο ἀπ' τὰ δύο, ἡ ζωὴ γιὰ ἡ νῆκρ α, ἂς βρεθῇ κανεὶς νὰ πεί πὼς καλλίτερα ἔχει τὴ νῆκρ α, τὴν ἀρχαιοπρεπὴ, καὶ ἂς ἔρ-

θαι ἐδῶ μπροστά μου νὰ τὸ μολογήσει — νὰ τὸν ὀνομάσω εὐτὺς κ' ἤσυχα - ἤσυχα «Ψοφίμι!».

Νὰ πῶς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶναι ξερὰ ξερὰ γλωσσικὸ ζήτημα, παρὰ εἶναι κοινωνικὸ ζήτημα.

Πιστεύω πὺς οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ πρωτοστατήσουν στὸ ἔθνος μας, σὲ τοῦτη τὴ γενιά — δηλαδή στὴ γενιά ποὺ φύτρωσε ὕστερα ἀπὸ τὸ 97, — θὰ εἶναι ὅλοι ἢ δημοτικιστὲς δηλωμένοι, ἢ ἔτοιμοι γιὰ νὰ δεχτοῦν τὴ ζωντανή, τὴ δημοτικὴ γλῶσσα.

Ο ΕΥΓΕΝΙΚΩΤΕΡΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΟΣ ΛΡΟΣ

Δημοσιεύτηκε στὸν ἀριθ. 275 τοῦ «Νουμά» (23 τοῦ Δεκέβρη 1907). Στὸ βιβλίο τοῦ «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ» πούβγαλαν τ' Ἀλεξανδριανὰ «Γράμματα» στὰ 1914 μπορεῖ σὲ δεύτερη ἔκδοσή, νὰ μπεῖ τὸ ἄρθρο αὐτὸ γιὰ πρόλογο, ἀφοῦ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἀρθροῦ δείχνονται πῶς ἔαυτερα στὸ βιβλίο τοῦ ἐκείνου.

ΓΝΩΡΙΣΑ μὰ Ρώσσα, νέο κορίτσι. Μοιάζει ὅλες τὶς Ρώσσες. Ἐπειδὴ θρίσκουμι σὲ τόπο Ἑλληνικό, περιτριγυρισμένος ἀπὸ Ἕλληνες κ' Ἑλληνίδες, μοῦ φανερώθηκε χτυπητότερη ἢ Ρώσσα. Μοῦ φάνηκε σὰ μάζα ἀδούλευτη, ἄμορφη, ἀσχισμάτιστη, ζεστή, ζωντανή, ζουμερή, ποὺ μπορεῖ κάθε μορφή νὰ μεταλλάξει, ποὺ θὰ κατασταλάξει βέβαια κάποτε, σὲ μακρονότερους καιροὺς, καὶ θὰ βρεῖ τὸν τελειωτικὸ της τύπο — τὸ καλοῦπι της, μὰ τώρα ἀκόμα εἶναι σὰν τὴ μαλακή, τὴ διαλυμένη οὐσία τῶν ἄστρον, ποὺ δὲν ἔπηξαν ἀκόμα, καὶ στριφογυρίζουν γύρω στὸν ἥλιο σὰ μισολυμένες σβοῦρες. Ἡ Ρώσσα εἶναι μάζα ποὺ δὲν ἔπηξε. Μπορεῖ νὰ γίνεται μονομιᾶς ὅ,τι θέλεις, θρήσκα, ἄθρη, συντηρητικὴ, ἐπαναστάτρια, κοιμισμένη, ριζοσπαστικὴ, φουριόζα. Μπορεῖ, μόλις ἀγναντέψει κάποιον, νὰ τὸν ἐρωτευτεῖ, καὶ μόλις ἀπαντήσει κάποιον ἄλλο, νὰ ξαπολύκει τὸν πρῶτο καὶ μονοστιγμὶς νὰ ἐρωτευτεῖ τὸ δεύτερο. Ὅ,τι ἔχει μέσα της τὸ βγάξει στὸ φόρο, ἢ, καλλίτερα, βγαίνει μονάχο του, ἄθελα. Ὅ,τι στοχάζεται, τὸ λέει, δὲν κοῦβει τίποτα. Δὲν ξέρει καλὰ καλὰ τί λέει καὶ τί φτειαίνει, δὲν ὀρίζει τὸν ἑαυτὸ της. Εἶναι τῆς στιγμῆς, καὶ στὴ στιγμή παθαίνεται, ἀκράτητη. Καὶ δὲν ντρέπεται, βδελυγμὴ δὲν εἶναι. Καὶ δὲν υποψιάζεται μὴν τύχει καὶ ὁ ἀντικρυνὸς

της τὴν κρίνει, ἀκόμα λιγώτερο μὴν πᾶσι καὶ τὴν κατακρίνει. Ἄμα τῆς τὸ πρὸς πῶς τὴν κρίνουν ἔτσι γιὰ ἀλλοιῶς, θὰ φανεῖ σὰ νὰ ξυπνῇ ἐκείνη τῇ στιγμή, θὰ σκοτιστεῖ λιγότερον, θὰ συλλογιστεῖ καὶ θὰ πεῖ : «Καὶ τί μὲ νοιάζει ἐμένα;». Κ' εὐτὺς θὰ ξαναπιάσει τὴς ὁμιλίας, θὰ λέει, θὰ ρωτᾷ, θὰ ξεχώνει τὰ σωτικά της στὸν καθένα. Λέει καὶ εἶναι σὰ νὰ μὴ συλλογίζεται ὁλότελα τί θὰ πεῖ. Τὰ λόγια τῆς ἔρχονται κουτρονβαλιαστὰ τὸ ἓνα πάνου στ' ἄλλο, σὰ νὰ μὴν ἔβγαιναν ἀπὸ κεφάλι, μὰ ἀπὸ μηχανή. Εἶναι ὅμως ζωντανὰ τὰ λόγια της, γιατί εἶναι ζωντανή καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια, καίει, θράζει, θερμαίνεται, παθαίνεται καὶ σὲ ἀφαρπαρίζει. Ἡ Ρώσ-σα δὲν ἔχει πῆξει ἀκόμα.

Ἀμέσως ἔπειτα εἶδα τὴν Ἑλληνίδα. Τὰ φούμαρα ἔχουν ἀπὸ καιρὸ ξεθυμάνει. Δὲν εἶναι μᾶζα, εἶναι μορφή, καὶ οἱ γραμμὲς της εἶναι ξεκομμένες, ζωγραφιστές. Ὁ σκελετὸς της εἶναι ξετελειωμένος, καὶ ἡ Ἑλληνίδα εἶναι πηγμένη. Ζεῖ βέβαια καὶ αὐτὴ, καὶ ἴσως καίει, μὰ καίει ὁμορφα, σὰν τὸ λυχνάρι, ὅχι σὰν τὴν τρελλή τῇ φωτιά. Μετρημένη σ' ὅλα, λογαριάζει τὸ τί θὰ πεῖ, τὸ πῶς θὰ τὸ πεῖ, τὸ γιατί θὰ τὸ πεῖ, τὸ πότε θὰ τὸ πεῖ. Θὰ ἐρωτεντεῖ ἄφοῦ λογαριάσει καὶ τῆς ἔρθει στὸ λογαριασμὸ ὁ ἄντρας ποὺ ἀπαντᾷ. Πάντα ὁρίζει τὸν ἑαυτὸ της, καὶ στίς τρέλλες της ἀκόμα. Ζουμερὴ δὲν εἶναι, εἶναι ξερή. Ἡ δροσιά της εἶναι ἡ χάρη της, ἐνῶ τῆς ἄλλης ἡ δροσεράδα εἶναι τὸ ἀσυλλόγιστο καὶ σύγκαιρα στοχαστικὸ τῆς σκέψης. Μπορεῖ καὶ ἡ Ἑλληνίδα νὰ μὴν εἶναι πάντα δειλή, μὰ πάντα κρύβει τὴ σκέψη της, δὲ βγάζει ἀπὸ τὰ σωτικά της ὅ,τι καὶ νᾶναι. Καὶ τὴν κρίση τοῦ ἀντικρυνοῦ της τὴ φοβάται. Ὅλα εἶναι πρὸ κατακαθισμένα μέσα της, τίποτα δὲ μνήσκει στὴν ἐπιφάνεια, παρὰ μονάχα ἡ χάρη της, — ἡ μορφή, — γιατί ἡ μορφή εἶναι τὸ πᾶν, ἡ σκέψη δὲ σημαίνει τίποτα.

Καὶ μονομιᾶς. σὰ φῶς, ἔνοιωσα τὸ χάσμα ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τ' ἄλλα ἔθνη. πρὸ πάντων τὰ βορεῖνα (γιατὶ μὲ τοὺς νότιους θᾶχουμε, δὲ γίνεται, κάποιες ὁμοιότητες). Καὶ εἶδα, φῶς φανερό, τὴν ἐνέργεια ἑνὸς παλιοῦ, προσαώνιου πολιτισμοῦ, τὸ βάρος γενεῶν καὶ χρόνων. ἐπάνω στὴν Ἑλληνίδα. Ἡ μορφή της, πῶς νὰ μὴν εἶναι δορισμένη, σίγουρη καὶ ἀλάθευτη, ποὺ μῆκε στὸ αἷμα της, στὰ νεῦρα της, στὰ κόκκαλά της ἢ ἱστορία της ὅλη — καὶ τὴν πότισε :

***

«Ὁ λαὸς ὁ Ἑλληνικὸς ὅλος, ἀπὸ τὸ μικρὸ ἴσχατε τὸ με-

γάλο, εἶναι πολιτισμένος». Μοῦ τὸ εἶπε ἓνας Βούλγαρος. Ἡ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἀπλή, πολλὰ πράγματα δὲν τοῦ χρειάζονται, οἱ πολυτέλειες καὶ τὰ ἀκροπερίδια τὰ πολλὰ δὲν τοῦ ἀρέσουν, μὰ ἔχει τὴ λεπτότητα κάθε ἐυγενικῆς καταγωγῆς, κάθε μακρυνοῦ, αἰώνιου καὶ ἀδιάκοτου πολιτισμοῦ. Οἱ Πελασγοὶ ἦταν πολιτισμένοι, οἱ Ἕλληνες πολιτισμένοι, οἱ Μακεδόνες καὶ αὐτοὶ πολιτισμένοι, καὶ οἱ Βυζαντινοὶ πολιτισμένοι. Τόσοι αἰῶνες πολιτισμός, μῆκε πὰ στὸ αἷμα, στὰ νεῦρα καὶ στὰ κόκκαλα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ σκελετὸς καὶ τὰ νεῦρα τοῦ Ἑλλήνα κατάντησαν παλιὰ καὶ πολιτισμένα. Μὰ, σὰν τὰ παλιὰ τὰ κεραμίδια, εἶναι δοκιμασμένα καὶ ἀντιστέκονται. Καὶ τοῦτο εἶναι σύγκαιρα καὶ ἡ δύναμη καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς φυλῆς. (Ἡ χοντροὴ ἡ δύναμη τῶν δυτικῶν λαῶν μπορεῖ νὰ εἶναι ἴσα ἴσα τοῦτο, ὅτι εἶναι λιγώτερο πολιτισμένοι στ' ἀλήθεια ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες).

Ἄμα θέσει κανεὶς τὰ ζητήματα ἔτσι, βγαίνουνε μόνον τοὺς διάφορα συμπεράσματα :

α'.) Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος ξένος πολιτισμός, δὲν μπορεῖ νὰλλάξει τὸν Ἕλληνα, οὔτε καὶ ἀν' αἰῶνες ἐνεργήσῃ ἐπάνω του. Εἶναι λοιπὸν περιττὸ νὰ πολεμοῦν ὁ κ. Δαμβέργης καὶ ὁ κ. Μιστριώτης γιὰ νὰ κρατήσῃ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς «τὰ πάτρια». — «Τὰ πάτρια» τὰ κρατεῖ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μονάχος του, χωρὶς νὰ τὸ θέλει καὶ δίχως νὰ τὸ πολυξέρει. Καὶ εἶναι μάλιστα ὑπερβολικὰ συντηρητικὸς ἴσως. Τὸ σακάκι, ἡ ρεπούμπλικα, ὁ κορσές καὶ τὸ τρισμέγιστο καπέλλο — ταῖς μὲ τὰ ψεύτικα κεράσια καὶ τριαντάφυλλα, δὲν ἀλλάζουν οὔτε τὸν Ἕλληνα οὔτε τὴν Ἑλληνίδα, ὅπως δὲν τὸν ἀλλάζουν μήτε οἱ φράγκικες ιδέες. Αὐτὰ μοναχὰ τὸν ἀσχημαίνουν. Θὰ πάρεῖ ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὅ,τι τοῦ χρειάζεται, μικρὰ πράγματα ὅμως. Τὰ ἄλλα θὰ ξεθυμᾶνουν μόνον τοὺς. Θὰ γίνουν καπνός, στάχτη, ἀέρας. Καὶ εἶναι ἀλήθεια καπνός, στάχτη, ἀέρας γιὰ τὸν Ἕλληνα ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ τὸ χωνέψῃ καὶ νὰ τὸ κάμῃ δικό του. Χάνουν τὸν καιρὸ τοὺς οἱ κύριοι αὐτοί, σκοτίζονται καὶ λυποῦνται ἄδικα, γιατί εἴτε τὸ θέλουν, εἴτε δὲν τὸ θέλουν, εἴτε αὐτοί, εἴτε καὶ ἄλλοι τόσοι «πάτριοι» ἢ «ἀπάτριοι», ὁ Ἕλληνας θὰ μείνῃ Ἕλληνας.

β'.) Εἶναι στεγνόμυαλοι καὶ κοντόφθαλμοι ὅσοι Ἕλληνες θέλουν καὶ καλὰ νὰ μᾶς καθίσουν φράγκικες ιδέες, συστήματα καὶ συνήθια. Κι αὐτοὶ τίποτα δὲν κάνουν. Κι αὐτοὶ τὸν καιρὸ τοὺς χάνουν. Φαντάζονται πῶς ὁ φράγκικος πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ μᾶς κάμῃ ἄλλους, καὶ θαρροῦν πῶς ὁ

φράγκικος πολιτισμός είναι ευγενικώτερος και καλλίτερος από τον ελληνικό, ή νομίζουν ίσως πως ελληνικός πολιτισμός δεν υπάρχει. Αν σεις έχετε καλλίτερα τις φράγκικες ιδέες και τα συνήθια, γενήτε Φράγκοι κι αφήστε μας στην ήσυχία μας. Δεν είστε άξιοι για να μένετε μεταξύ μας.

γ'.) Κανείς μας δεν ταιριάζει να παθαίνεται πάρα πολύ για τα πολιτικά ζητήματα, τα τρεχούμενα. Κανείς δεν πρέπει να χάνει την πίστη του στη δύναμη του Έθνους. Πρέπει να βλέπουμε μακρύτερα. Δε θα χαθεί ή φυλή κι αν πέσει ακόμα σέ ξένα χέρια. Και να χάσει την ανεξαρτησία του (τη δήθεν ανεξαρτησία του), το τωρινό το κράτος, ή Ελλάδούλα, — ή φυλή, δε θα χαθεί. Φτάνει να νοιώσει κάθε Έλληνας την ελληνική του ύπόσταση και να περηφανεύεται γι' αυτή. Περήφανος για τη γενιά μου την ελληνική, την ευγενικώτατη, χαρούμενος γιατί βλέπω ξάστερα το έθνος μου τυραννισμένο, και φρενό, και έφτάψυχο, έμορφο στη μοναξιά του και στην έρημιά του, και στην εγκατάλειψη, — μ' άρέσει να χώνουμαι στη ζωή του και να κοιτάζω από τί πέρασε, — μ' άρέσει να το ξέρω πως τυραννιέται, γιατί θέλω να φανερώσει πάλι όλη την απέθαντη δύναμη που κρύβει. Πρέπει να βασανιστεί, για να δείξει την αξιοσύνη του. Και είναι καιρός να την δείξει.

δ'.) Η ανατροφή πρέπει να ξεπλκώσει τα Έλληνόπουλα από τους όγκους τις άωφέλετες γνώσεις που τους φρότωσαν ως τώρα οι δάσκαλοι, να καθαρίσει το μυαλό τους από τα άρχαιοπρεπά βάρη που έχωσαν στα κεφάλια των πατέρων τους ή άμάθεια και κουταμάρα διαφόρων δασκάλων του Γένους και νομοθετών του Κράτους, να ξεζαρώσει το νοῦ τους το σκοτισμένο, να τους ανοίξει τα μάτια, να τους ελευτερώσει. Η ανατροφή θα ξεσκληλώσει τους Έλληνες, ώστε να μπορέσουν να σηκώσουν κεφάλι, να σταθούν ίσια, να κουνηθούν, να τανυσθούν, να φυτρώσουν ελεύτερα σαν τα δέντρα, — να φουντώσουν, να θεριέψουν και ν' απλώσουν τα κλαδιά τους. Στην ανατροφή αυτή θα βροῦνε κόπους πολλούς, μα θα χαίρουνται, γιατί θα τους νικούν. Και στο τέλος, όλοι οι Έλληνες, θα συμπληρώνουν τις σπουδές τους, όχι το σχολείο των πολιτικών επιστημών στο Παρίσι, αλλά στον Έλληνικό στρατό ή στη Μακεδονία, — γιατί στην ανατροφή των Ελλήνων χρειάζονται πρό πάντων οι κίνδυνοι και ο πόλεμος. Πρέπει ο Έλληνας να βρεθεί σέ κόσμο επικίνδυνο, σέ κόσμο άλύπητο, περιτριγυρισμένο από γκρεμούς και βάραθρα, από

διαβόλους και Βουλγάρους, από τριβόλους και παγίδες, από στοιχειά κι από αήματα, — σέ κόσμο ζωής άληθινής. Πρέπει να αναγκαστούν οι Έλληνες να κονίσουν το μυαλό τους, τα πόδια τους, τα χέρια τους, να ξεσκουριάσουν τ' άρματα τους, να είναι αδιάκοπα, κάθε στιγμή, έτοιμοι, ξυπνητοί, ανασκουμπωμένοι για πόλεμο με θηρία. Πρέπει να αναγκαστούν οι Έλληνες να γνάντεουν το θάνατο — γιατί ο θάνατος είναι άλήθεια δυνατότερη από κάθε άλλη και καθαρίζει τον άνθρωπο από τη ψευτιά που μ' αυτή συνήθισε να ζει. Οι ψεύτικοι Έλληνες, με την ανατροφή αυτή, θα γίνουν Έλληνες άληθινοί, — άνθρωποι, γιατί έχουν τη ζύμη για να γίνουν, μα τους λείπει ή ανατροφή.

Α' ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΚΛΑΒΩΜΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΜΕΝΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

Δημοσιεύθηκε στὸν ἀριθ. 383 τοῦ «Νομᾶ» (17 τοῦ Φλεβάρη 1908). Εἶχε πρωτοτυπωθεῖ σὲ φυλλάδιο ξεχωριστὸ στὴν Πόλη, ὅπου τότε ἔμενε ὁ Δραγούμης ὡς Γραμματέας τῆς Ἑλλ. Πρεσβείας. Ὑστερὸν ἀπὸ λίγους μῆνες ἔβγαλε, πάλι σὲ φυλλάδιο, τὴ Β' Προκήρυξή του, μετὰ τὸν τίτλο «Η ΜΙΚΡΗ ΠΑΤΡΙΔΑ» καὶ ὕστερ' ἀπὸ ἕνα χρόνον πρωτοτύπωσε στὸ «Νομᾶ» τὴν Γ' Προκήρυξιν «στοὺς ξεσκλαβωμένους καὶ στοὺς ἀξεσκλαβωτοὺς Ἕλληνας, γιατί ἐλεύθεροί Ἕλληνες δὲν ὑπάρχουν πιά ἢ ἀκόμη» μετὰ τὸν τίτλο «ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ». Καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς Προκήρυξεις ποὺ κλειοῦν ὅλη τὴν ἐθνικιστικὴ καὶ πολιτικὴ ιδεολογία τοῦ Δραγούμη, ἐκρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ δημοσιευτοῦνε σὲ τοῦτο τὸ βιβλίον, στὴ σειρὰ, κατὰ τὴ χρονολογικὴ τους τάξιν.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ χώματα εἶναι κεῖνα ποὺ χιλιάδες χρόνια τώρα τὰ κατοικοῦν καὶ τὰ δουλεύουν Ἕλληνες, ἐκεῖνα ποὺ μέσα τους εἶναι θαμμένα τὰ κόκκαλα ἀπὸ χιλιάδες Ἕλληνικες γενεές.

Ἡ ἐλεύθερη Ἑλλάδα, μετὰ τὰ νησιά της καὶ τὴν Κρήτη, ἢ Ἡπειρο, ἢ Μακεδονία, ἢ Θράκη, ἕνα μέρος τῆς Μικρασίας καὶ ὅλα τὰ νησιά τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τῆς Ἀσπρῆς Θάλασσης εἶναι ἑλληνικὰ χώματα.

Τὰ ἑλληνικὰ χώματα τὰ ὀρίζουν ἄλλα οἱ Ἕλληνες καὶ ἄλλα οἱ Τούρκοι.

Οἱ Ἕλληνες ὀρίζουν τὰ λιγώτερα, δηλαδὴ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτη. Καὶ οἱ Τούρκοι ὅλα τ' ἄλλα. Μόνο ἡ Σάμος εἶναι μισοανεξάρτητη. Τὴν Κύπρον τὴν ὀρίζουν, μαζί μετὰ τὸν Τούρκον, οἱ Ἀγγλοι.

Γύρω τοιγύρω στὰ ἑλληνικὰ χώματα ζοῦνε λογῆς ἄλλα ἔθνη.

Καθὼς βλέπετε στὸ χάρτη(*), στὰ βορεινὰ κατοικοῦν οἱ Ἀρβανίτες, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Μαυροβουνιώτες, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρωμάνοι. Πάνω ἀπὸ τὴ Μικρασία, στὰ βορεινὰ, κατοικοῦν οἱ Ρῶσοι, ἔπειτα χαμηλότερα οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Πέρσες καὶ κάτω κάτω οἱ Ἀραβες.

Κοντὰ στὰ ἑλληνικὰ χώματα, πέρα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, κατοικοῦν οἱ Ἴταλοι, στὴ δική τους τὴν χερσόνησο.

Λοιπὸν πολλοὶ λαοὶ βρίσκονται γύρω μας. Κ' ἐπειδὴ ξέρουν πῶς ἡ Τουρκία γρήγορα θὰ ἀποτραβηχτεῖ ἀπὸ τὴν Ἑθρώπην, ὅλοι αὐτοὶ οἱ γειτονικοὶ μας λαοὶ κοιτάζουν ποῖος νὰ πρωταρπάξει τοὺς τόπους, ποῦ, φεύγοντας, θ' ἀφήσουν οἱ Τούρκοι. Καὶ οἱ τόποι αὐτοὶ εἶναι ἡ Ἡπειρος, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Παλιὰ Σερβία. Ἀπὸ τοὺς τόπους αὐτοὺς οἱ τρεῖς πρῶτοι, καθὼς τὸ εἴπαμε, εἶναι ἑλληνικοὶ. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γειτόνους μας λοιπὸν ἔχουνε βάλει στὸ μάτι κ' ἑλληνικὰ χώματα.

Οἱ πρὸ χειρότεροί μας ἐχθροί, δηλαδὴ οἱ πρὸ ἐπικίνδυνοι, εἶναι οἱ Σλάβοι. Καὶ Σλάβοι εἶναι οἱ Ρῶσοι, Σέρβοι, Μαυροβουνιώτες, Βούλγαροι, καὶ ἄλλοι, ποὺ κατοικοῦν μὲς στὴν Αὐστρία. Αὐτοὶ ὅλοι πασιζοῦν νὰ μᾶς τυλίξουν ἀπὸ παντοῦ, νὰ μᾶς ρημάξουν καὶ νὰ μᾶς πνίξουν. Οἱ Ρῶσοι, ποὺ ἔχουν καὶ τὸ μεγαλύτερον σλαβικὸ κράτος, μᾶς ἔχουν στήσει φανερὸ πόλεμον. Μὰ καὶ οἱ Αὐστριοὶ μᾶς κατατρέχουν πρὸ κρυφὰ καὶ πρὸ ἐπιτήδειαν. Καὶ οἱ δύο τους βάζουν τοὺς μικρότερους σλαβικοὺς λαοὺς, — πρὸς τὸν ἕνα, πρὸς τὸν ἄλλο, (δηλαδὴ τοὺς Σέρβους καὶ Βουλγάρους), — νὰ μᾶς χτυποῦν, νὰ μᾶς βασανίζουν, νὰ μᾶς ἀδυνατίξουν, γιὰ ν' ἀρπάξουν εὐκολώτερα, μόλις παρουσιαστεῖ περίστασις, τὰ ἑλληνικὰ τὰ χώματα. Οἱ Αὐστριοὶ βάζουν καὶ ἄλλους (τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Φραγκολεβαντίνους καὶ τοὺς Ρουμάνους). Οἱ Ρῶσοι πάλι κατεβαίνουν καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσία, γιὰ νὰ μᾶς περικυκλώσουν. Στὸν Ἅγιον Τάφον, στὴν Ἱερουσαλὴμ, ἔχουνε στρατοπέδον ἀπὸ καλογέρους καὶ προσκυνητάδες, καὶ ὅλοι καὶ ἀγοράζουν τόπους, χτίζουνε μοναστήρια καὶ προσκυνητάματα. Καὶ ἄλλοι, ὅπου καὶ νᾶβρουν, ἀγοράζουν τόπους καὶ χτίζουνε μοναστήρια, στὸ Ἅγιον Ὄρος, κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκην (Μακεδονία), στὸν Ἅγιον Στέφανον, κοντὰ στὴν Πόλιν (Θράκη), στὸν Τσεσμέ, κοντὰ στὴ Σμύρνη, (Μικρασία). Τί τὰ θέ-

(*) Τὸ φυλλάδιον εἶχε καὶ χάρτη στὸ τέλος ποὺδεῖχνε ὅσα ἀναφέρονται σὲ τοῦτο τὸν παράγραφον.

λουν τὰ τόσα μοναστήρια οἱ ἅγιοι τοῦτοι ἄνθρωποι, ὁ Θεὸς τὸ ξέρει. Μὰ πρέπει νὰ τὸ ξέρομε καὶ μεῖς. Σκοπὸς τῶν Ῥώσων εἶναι νὰ πάρουν τὴν Πόλη καὶ τὰ Στενά, (Βόσπορος καὶ Δαρδανέλλια), νὰ φτάσουν καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσία ὡς στὴν Ἀσπρὴ Θάλασσαν, καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν τὸ Ἑλληνικὸ τὸ ἔθνος νὰ μεγαλώσει.

Στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη εἶναι θαμμένοι οἱ Βούλγαροι νὰ μᾶς σφάζουν καὶ νὰ μᾶς ρημάζουν. Σκοτώνουν ἄνθρώπους, καὶν ἀμπέλια, χωράφια, δέντρα, καταστρέφουν ἐκκλησιὰς καὶ σχολεῖα, κάνουνε στάχτη χωριά ὁλόκερα. Τώρα, σ' αὐτὰ τὰ μέρη, γίνεται καὶ ἕνα ἄλλο κακὸ, ποὺ πρέπει καὶ αὐτὸ νὰ τὸ ξέρομε. Ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας οἱ Τοῦρκοι σιγὰ σιγὰ φεύγουνε κατὰ τὴν Ἀσίαν, γιατί νοιώθουν πὼς σὲ λίγο δὲ θὰ μείνει πὰ ψωμί γι' αὐτοὺς στὴν Εὐρώπῃ. Φεύγοντας, ἀφίνουν τὰ χωράφια καὶ τὰ τοιφλίκια τους, καὶ τὰ παίρνουν οἱ Σλάβοι. Ἀλλὰ, ἀπὸ τὰ ἴδια μέρη, καὶ δικοὶ μας φεύγουνε στὴν Ξενιτιά γιὰ νὰ μαζέψουν τοὺς θησαυροὺς τοῦ Κροίσου, ποὺ θὰ τοὺς βροῦνε τάχα ἐκεῖ, σκορπισμένους στοὺς δρόμους. Τὴ θέση λοιπὸν τῶν δικῶν μας πάλε οἱ Σλάβοι τὴν παίρνουν, γιὰ οἱ Ἑβραῖοι, γιατί καὶ τοῦτοι ἀγοράζουμε μεγάλα τοιφλίκια καὶ φέρνουν Σλάβους χωριάτες νὰ τοὺς τὰ ἀργώσουν. Τὸ κατάλαβε ἡ σλαβικὴ προπαγάντα καὶ σὰν καλὸ τῆς φάνηκε νὰ κατεβαίνουν Σλάβοι στὰ νότια καὶ νὰ ζυγώνουν στὴν Ἀσπρὴ Θάλασσαν, στὴ Θράκῃ καὶ στὴ Μακεδονία, σὲ τόπους δηλαδὴ ἑλληνικοὺς, καὶ νὰγοράζουμε χτήματα. Αὐτοὺς εἶναι μεγάλος κίντυνος γιὰ τὸ ἔθνος μας, γιὰ ὅσους ἔχουνε μάτια καὶ βλέπουν. Γυρεύουν οἱ Σλάβοι σιγὰ σιγὰ νὰ μᾶς πάρουν τὸ χῶμα.

Στὴν Ἠπειρὸ καὶ στὴ Μακεδονία μνῆσκουν καὶ κάμποσοι Ἑλληνόβλαχοι, σκόρπιοι σὲ διάφορες πολιτεῖες καὶ χωριά. Αὐτοὺς, μετὰ τὴν ἀφορμὴν τάχα πὼς εἶναι συγγενεῖς τους, βάλθηκαν οἱ Ρουμάνοι νὰ μᾶς τοὺς πάρουν καὶ νὰ τοὺς κάμουν Ρουμάνους. Φωνάζουν οἱ κακόμοιροι οἱ Βῆλοχοι πὼς δὲν εἶναι Ρουμάνοι, πὼς δὲ θέλουν νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ Ἑλληνες. Οἱ Ρουμάνοι τίποτε. Μετὰ τὸ ζόρι θὰ τοὺς κάμουν δικούς τους. Τοὺς Ρουμάνους σ' αὐτὸ τους τὸ φέροισιμο τοὺς ὑποστηρίζουν καὶ ἄλλοι, οἱ Γερμανοὶ, οἱ Αὐστριακοὶ καὶ οἱ Τοῦρκοι, ποὺ γυρεύουν μετὰ κάθε τρόπο νὰ μᾶς ἀδυνατίσουν. — Γιὰ τὴν ἴδιαν αἰτία ἔχουνε βάλει οἱ Γερμανοαυστριακοὶ καὶ τοὺς Ἑβραίους νὰ μᾶς χτυποῦν στὴ Μακεδονίαν. Αὐτοὶ φυσικά, ἐμπορικὸς καὶ τραπεζικὸς

λαὸς, μᾶς κάνουν συναγωνισμό μετὰ σ' ὅλη τὴν Τουρκίαν. Αὐτοὺς λοιπὸν ἤρξαν καὶ ἔκαμαν πλάτες τους οἱ Γερμανο-Αὐστριακοὶ γιὰ νὰ διαδώσουν τὸ ἐμπόριό τους καὶ τὰ προΐοντά τους, καὶ σύγκαιρα νὰ μᾶς ἀδυνατίσουν ἐμᾶς.

Στὴν Ἀλβανίαν κάθονται οἱ Ἀρβανίτες, συγγενικοὺς μας λαὸς, ποὺ ἐχθρεύεται τοὺς Σλάβους. Ὅμως καὶ αὐτοὺς ἔχουνε φαρμακώσει οἱ Αὐστριακοὶ ἐναντίον μας, καὶ οἱ Ἰταλοὶ τὸ ἴδιο, γιατί καὶ οἱ δύο τους γυρεύουν νὰ πάρουν τὴν Ἀρβανιτιά. Μᾶς βάζουν λοιπὸν ζιζάνια καὶ τραγώμαστε μετὰ τοὺς Ἀρβανίτες, τοὺς κολακεύουν αὐτούς, τοὺς λέν πὼς εἴμαστε ἐχθροὶ τους καὶ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ μᾶς κυνηγοῦν στὴν Ἠπειρὸ γιὰ νὰ μᾶς ἀδυνατίσουν. Ἀλλὰ τοὺς γέλασαν τοὺς Ἀρβανίτες πὼς εἴμαστε ἐχθροὶ τους, πὼς δὲ θέλουμε νὰ προκόψουν μήτε νὰ φτιάσουν καὶ αὐτοὶ τὸ ἔθνος τους. Τοὺς Ἀρβανίτες ἡμεῖς τοὺς ἀγαποῦμε, εἶναι ἀδέρφια μας, καὶ θέλουμε τὸ καλὸ τους, καὶ ἔχουμε, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι, ἐχθροὺς τοὺς Σλάβους. Λοιπὸν πάντα ἀδελφικά μαζί τους πρέπει νὰ ζοῦμε, μαζί νὰ πολεμοῦμε τοὺς Σλάβους.

Κοντὰ σ' ὅλους αὐτοὺς εἶναι καὶ οἱ Τοῦρκοι. Ὅρίζουν ἀκόμα τοὺς τόπους ποὺ τοὺς ἔχουνε σὲ μάτι τὰ γειτονικά μικρὰ καὶ μεγάλα ἔθνη. Μὰ οἱ Τοῦρκοι εἶναι ξένοι κατακτητὲς, ἦρθαν καὶ θὰ φύγουν πάλι. Αὐτοὶ τουλάχιστο δὲ θέλησαν ἢ δὲν κατάφεραν ποτὲ νὰ πάρουν τὴ θρησκείαν, τὴ γλῶσσαν, τὸν ἐθνισμό μας. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι λαοὶ ποὺ μᾶς περιτοίγουν καὶ τὸ θέλουν καὶ τὸ καταφέρνουν. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ πιδ ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τοὺς Τοῦρκους. Ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι δὲν ξέρουν νὰ φυλάξουν τὸ ἔθνος μας ἀπὸ τὴς ἐπιβολῆς τῶν τοιγυρινῶν ἐθνῶν. Καὶ δυστυχῶς οἱ Τοῦρκοι δὲν ξέρουν οὔτε νὰ κυβερνήσουν δίκαια τοὺς λαοὺς ποὺ κατὰχτησαν, καὶ γι' αὐτὸ ὅλοι ὅσοι ἔχουν νὰ κάμουνε μαζί τους, ἕνα μονάχα γυρεύουν, πὼς νὰ τοὺς ξεφορτωθοῦν μιὰ ὥρα ἀρχήτερα. Σεῖς οἱ σλαβωμένοι Ἑλληνες, ποὺ σὰς ὀρίζουν οἱ Τοῦρκοι, ξέρετε πόσο δυνατὴ εἶναι ἡ λαχτάρα σας γιὰ νὰ ξεσλαβωθῆτε ἀπὸ τὰ χεῖρά τους.

Οὔτε ἔγινε, οὔτε καὶ τώρα γίνεται, ὅτι ἔπρεπε, γιὰ νὰ ξεσλαβωθοῦνε τὰ ἑλληνικά χῶματα, καὶ νὰ ἐνωθεῖ ὅλη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, νὰ κάμει ἕνα, μεγάλο, ἐλεύθερο καὶ δυνατό Ἑλληνικὸ κράτος. Ὅπως εἴμαστε κοιμισμένοι ἐμεῖς οἱ Ἑλληνες, μένομε ἀδύνατοι, δὲ δουλεύουμε ὅλοι μαζί μ' ἕνα σκοπὸ, δὲ πολεμοῦμε ὅπως ἔπρεπε τοὺς ἐχθροὺς μας. Καὶ ὅμως καὶ καιρὸ εἴχαμε, καὶ χρήματα δὲ μᾶς λείψανε, γιὰ ν' ἀγωνιστοῦμε, νὰ κατα-

φέρουμε την ένωση μας. Θα πεί πώς δεν είμαστε αρκετά άνθρωποι, αρκετά ανεξάρτητοι, για να σηκώσουμε κεφάλι κατεπάνω στον Τούρκο. Κ' έχουμε χρέος να γίνουμε άνθρωποι, γιατί γύρω μας είναι κίνδυνοι, που χρειάζονται άνθρωποι δυνατοί, αληθινοί Έλληνες, για να τους νικήσουν.

Ας πάρουμε πρώτα εκείνους που έχουν και μπορούν να δώσουν χρήμα για το κοινό καλό. Απ' αυτούς πολλοί είναι φιλάργυροι, δέ δίνουν ποτέ τους τίποτε, ούτε για την ψυχή των αποθαμένων τους — άλλοι σκοπούν τα χρήματά τους για δική τους διασκέδαση, — άλλοι χαρίζουν χρήματα, (δώρες και κληροδοτήματα) για το έθνος τάχα, — άλλοι με τα χρήματά τους κάνουν επιχειρήσεις γεωργικές, έμπορικές, ναυτικές, βιομηχανικές, που δίνουν δουλειά σε ανθρώπινα χέρια. Τα δυο τελευταία είδη είναι τα καλλίτερα. Ας κοιτάξουμε, ως τόσο μια στιγμή εκείνους, που δίνουν για φιλάνθρωπα έργα. Τους κοστίζει να δίνουν και να μην ακούγεται τ' όνομά τους, και ίσως δίνουν μόνο και μόνο για ν' ακούγεται. Γι' αυτό τους αρέσουν τόσο τα χτίρια που φαίνονται σαν παντοτεινά κι αθάλαστα, και μπορεί κανείς να γραψει επάνω με χρυσά γράμματα τ' όνομά του. Κάποτε δίνουν κι άμα τους τύχει κανένα δυστύχημα και γυρεύουν να βρούνε συχώρηση γι' αμαρτίες. Δέ μ' ας μέλει το πώς και γιατί δίνουν, φτάνει που δίνουν και δεν είναι σαν άλλους τσιγκούνηδες. Αλλά πρέπει άλλο να προσέχουμε, δηλαδή το ποιο δίνουμε τα χρήματά μας. Δυστυχώς οι πλούσιοί μας τα χρήματά τους τ' αφήνουν οι περισσότεροι σε νοσοκομεία, και λένε πώς τ' αφήνουν στο έθνος, σ' α νάταν το έθνος άρρωστο. Όπως π' αμε, θα καταντήσουν τα νοσοκομεία του έθνους να έχουν τόσα κρεβάτια, όσα κρεβάτια χρειάζονται για να μπει σε κρεβάτια όλο το έθνος, δηλαδή δέκα εκατομμύρια άνθρωποι. Και τότε πια θα ήσυχάσουν οι πλούσιοί μας ή θα ξειντευτούν, για να μπορέσουν και τ' άλλα έθνη να τ' άρρωστήσουν και να τα χάσουν σε κρεβάτια μέσα. Αλήθεια ή φιλανθρωπία μας τελειωμό δεν έχει!

Ός τόσο, απ' αυτά που είπαμε παραπάνω, από τους κινδύνους του έθνους, καταλαβαίνετε, πιστεύω, και μονάχοι σας, που θα ήταν καλλίτερα να μαζεύουνταν και να πήγαιναν τα χρήματά μας. Για να το δ' ήτε όμως πιο ξάστερα, σ' ας τα βάζω κάτω ένα ένα τα έργα που μπορούν και πρέπει να γίνουν με τα χρήματά μας και με την ενέργειά μας.

Α'). Χρειάζεται ν' αγοράζουμε τσιφλίκια στα υπόδουλα μέρη και να βάζουμε δικούς μας χωριάτες να τα δουλεύουν, να βγάζουν το ψωμί τους και να κερδίζουν κίβλας. Τα μέρη αυτά είναι πλούσια, γιατί και το χώμα είναι καλό, και δάση βρίσκονται και βουνά, και νερά πολλά τρεχαμένα και στεκάμενα, κ' έτσι μπορεί το χρήμα να βγάλει κι άλλες δουλειές στη μέση, ζτηνοτροφία, βιομηχανία και μεταλλουργία, (χαλιά, υφάσματα μάλλινα και μεταξωτά, νήματα, τυριά, βουτύρατα, κρασιά, ψάρια, ζάχαρη, γυαλί, μαρμαρα κτλ.). Έτσι και τα χώματα τα Έλληνικά θα μένουν σε Έλληνικά χέρια, και ο λαός θα βρίσκει καλή δουλειά και θα γλυκαίνεται και θα μνησκει σ' όν τόπο του και θα πληθαίνει και θα πλουτίζει, χωρίς να πηγαίνει σε ξένους τόπους για να βρει καλλίτερα.

Β'). Το ίδιο να κάνουμε και στο ελεύθερο βασίλειο. Να γίνουν μεγάλες επιχειρήσεις, γεωργικές, βιομηχανικές, έμπορικές, ναυτικές. Η Θεσσαλία μπορεί να θρέψει χιλιάδες ανθρώπους ακόμη. Έχει όμως ανάγκη από υδραυλικά έργα για να γίνει καλλίτερη και σιγουρότερη ή καλλιέργεια και ή έσοδιά. Είμαστε ναυτικό έθνος, και όμως μια ατμοπλοϊκή εταιρία της προκοπής για επιβάτες από την Αθήνα στην Πόλη, στη Θεσσαλονίκη και στη Σμύρνη δεν υπάρχει. Και μεταλλεία άπειρα έχει ο τόπος μας, και πόσα άλλα. Πρέπει να βρίσκει δουλειά ο λαός. Ο τόπος μας έχει να μ' ας θρέψει, έννοια σας, φτάνει να ξέρουμε να ν' αίνουμε δουλειές, και τότε θα βρίσκουμε γλ' ανα σ' όν τόπο μας.

Γ'). Σ' α θέλει κανείς και καλά να χτίσει χτίρια για να μείνει τ' όνομά του αθάνατο, ας χτίσει στρατώνες και αποθήκες, υδραγωγεία, γεφύρια, ας φτιάσει δρόμους και σιδηροδρόμους, ας ναυπηγήσει πολεμικά καράβια. Θα πείτε, γιατί να μη χτίσει και σχολεία; Μ' α γι' αυτό θα μιλήσουμε άμέσως παρακάτω.

Δ'). Σχολεία στην Ελλάδα δέ χρειαζόμαστε έχουμε αρκετά, και δημοτικά, και γυμνάσια και πανεπιστήμια. Τα γυμνάσια στην Ελλάδα είναι πάρα πολλά μάλιστα. Να ήταν τόπος να έδιναν οι πλούσιοί μας χρήματα για να κλειστούν μερικά. Γιατί τα γυμνάσια βγάζουν ανθρώπους όμ' α της δουλειάς, μ' α χασομέρηδες και αχαμάτες που γυρεύουν θέσες. Κ' οι τέτοιοι άνθρωποι είναι ψώρα σ' έναν τόπο. — Και μολονότι το πανεπιστήμιο που έχουμε, κι αυτό πολύ μ' ας πέφτε, βρέθηκε κάποιος πλούσιος να μ' ας φτιάσει και δεύτερο. Κρίμ' α στα χρήματα!

Σκολειά χρειάζομαστε ἄλλου. Σκολειά — ὄχι μὲ χτίρια μεγαλόπρεπα, παρὰ ἁπλά, παστρικά κι ἀερικιά — ὄχι γυμνάσια, παρὰ δημοτικά σκολειά, γι' ἀγόρια καὶ γιά κορίτσια καὶ νηπιαγωγεῖα, — ὄχι μὲ πολλοὺς δασκάλους καὶ δασκάλες, παρὰ μ' ἓνα, δυὸ ἢ τρεῖς τὸ πολὺ, μὰ καλοὺς, καλοπληρωμένους, νὰ ἀγαποῦνε τὰ παιδιὰ καὶ τὴ δουλειά τους, καὶ νὰ ξέρουνε τὴ περιμένει τὸ ἔθνος ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τὰ σκολειά του, — τέτοια σκολειά χρειάζονται στήν Τουρκιά (σὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Ρούμελη) καὶ μάλιστα ἐκεῖ πού δὲ μιλοῦν ἀκόμα οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰ ἑλληνικά, παρὰ ἀνακατώνουν καὶ τούρκικα καὶ σλαβικά.

Εἴ). Χρήματα χρειάζεται καὶ ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος.

Νά, λοιπὸν ποὺ ἔμπορῶσαν νὰ πηγαίνουνε κάμποσα χρήματά μας. Γιατί, σημειώστε το καλὰ, δὲ μιλοῦμε μονάχα στοὺς πλούσιους, μιλοῦμε σ' ὅλους, καὶ σὲ κείνους πού μόνον μιά δεκάρα μποροῦν γιά τὸ γενικὸ καλὸ νὰ χαρίσουν τὸ χρόνο. Ὅλοι μας ἔχουμε χρέος νὰ βοηθήσουμε γιά νὰγοράζονται καὶ νὰ δουλεύονται τσιφλίκια καὶ χωράφια, νὰ γίνονται σκολειά ἐκεῖ πού χρειάζονται, νὰ βροῖσκειται πάντα ἔτομος καὶ καλογυμνασμένος ὁ στρατὸς, νὰ δουλεύεται τὸ χῶμα τὸ ἑλληνικὸ ὅσο μπορεῖ περισσότερο καὶ καλλίτερον, καὶ οὔτε μιά σταθμὴ γῆς νὰ μὴ μείνει ἀνόργωτη.

Πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ χρῆμα. Πλοῦτος εἶναι ἡ δουλειά. Ποτὲ δὲν εἴμαστε φτωχοὶ, ὅσο μποροῦμε καὶ δουλεύουμε. Καὶ πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ δουλεύουμε στὸν τόπο μας καὶ νὰ τὸν καλοδουλεύουμε τὸν τόπο μας σάν κάτι πού τὸ ἀγαποῦμε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο πράμα. Πρέπει νὰ καταλάβουμε, μικροὶ καὶ μεγάλοι, πλούσιοι καὶ φτωχοί, πὼς τὸ ξενίτεμα δὲν εἶναι καλὸ πράμα, ὅσο ἔμεινε ἀδούλευτος ὁ τόπος μας καὶ τὸ ἔθνος μας δὲν ἔγινε δυνατό καὶ μεγάλο γιά νὰ μπορεῖ νὰ ζήσει δίχως τὴ βοήθεια ὅλων τῶν παιδιῶν του. Μᾶς χρειάζεται σιμὰ τῆς ἡ πατρίδα, νὰ μᾶς ἔχει στὸ χέρι. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ τῆς ξεφεύγουμε. Ἐπειτα, καθὼς εἶπαμε, τὰ ἑλληνικὰ τὰ χῶματα μποροῦν νὰ μᾶς θρέψουν. εἶναι λογῆς λογῆς, καὶ τὰ περισσότερα πλουτοφόρα. Ἀντὶ νὰ πηγαίνουμε στήν Ἀμερικὴ καὶ στήν Ἀφρικὴ, μποροῦμε, ὅσοι δὲν εἴμαστε εὐχαριστημένοι μὲ τὴ δουλειὰ στὸν τόπο μας, νὰ πηγαίνουμε σ' ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους κι ὄχι στὴ ξενιτιά. Ὅλη ἡ ἑλληνικὴ γῆ θέλει δουλεμα γερό. Τῆς λείπουν τὰ χέρια, γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς τὴν ἀφίνουν καὶ φεύγουν, καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ κεφάλαια μένουν τὰ περισσότερα νεκρά. Ἄν ἐξακολουθήσει νὰ γίνε-

ται αὐτό, θάρθουνε σίγουρα, σήμερον αὔριο, ξένοι νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὸν τόπο μας. Κοιτάξετε, ἄρχισε νὰ γίνεται αὐτὸ πού λέμε. Οἱ Γερμανοὶ μὲ τὰ ὅλα τους, σάν ἀκριδές, ἔπесαν στὴ Μικρασία. Ἀφοῦ οἱ ξένοι ἔρχονται νὰ δουλέψουνε στὸν τόπο μας, θὰ πεῖ πὼς ὁ τόπος μας ἔχει ἀξία, καὶ πλοῦτο, καὶ δουλειά, γιά νὰ θρέψει πολλοὺς ἀνθρώπους.

Πρέπει νὰ καταλάβουμε καὶ τοῦτο· πὼς χρέος μας ἀπαράβατο εἶναι νὰ κάνουμε ὅλοι τὸ στρατιωτικὸ μας, γιά νὰ εἴμαστε γυμνασμένοι κ' ἔτοιμοι γιά κάθε ἀγῶνα, καὶ πρὸ πάντων γιά τὸν ἀγῶνα πού πρέπει νὰρχίσει γιά τὴν ἑνωσὴ τῆς φυλῆς.

Καὶ τοὺς φόρους ἔχουμε χρέος νὰ τοὺς πληρώνουμε ταχτικά, οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες, ὅπως οἱ σκλαβωμένοι τῆς συνεισφορῆς τους γιά τὸ στρατὸ καὶ τὸ στόλο.

Λέμε πὼς τὸ ἔθνος μας εἶναι φτωχὸ καὶ χρήματα δὲν ἔχει γιά νὰ πορεύεται καὶ νὰ κάμει καὶ τοὺς μεγάλους σκοπούς. Κι ὅμως τὸ ἔθνος μας θὰ εἶναι πλούσιο, ἂν τὰ παιδιὰ του ὅλα εἶναι γερά καὶ τῆς δουλειᾶς, ἂν δὲ βαρυνῶνται τὸν κόπο, ἂν δουλεύουνε καὶ κερδίζουν, ἂν κάνουν προθυμὰ τὸ στρατιωτικὸ τους, καὶ ἂν πληρώνουν τὰ δασύματα πού τοὺς ζητεῖ τὸ ἔθνος γιά νὰ προκόψει κι αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ τὸ κάθε ἄτομο.

Φτωχοὶ καὶ πλούσιοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι μας, αὐτὰ νὰ ἔχουμε στὸ νοῦ, κι αὐτὰ νὰ τὰ κάνουμε πράξη, κ' ἡ προκοπὴ θάρθῃ μονάχη τῆς.

Η ΜΙΚΡΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

Δημοσιεύτηκε στὸν ἀριθ. 292 (11 τοῦ Μᾶη 1908) τοῦ «Νουμά». Εἶχε πρωτοβγεῖ στὴν Πόλη τίς μέρες κείνες σὲ φυλλάδιο ξεχωριστὸ κ' εἶταν ἡ Β' ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ *στοὺς σκλαβωμένους καὶ στοὺς ἐλευθερωμένους Ἕλληνες*. Δὲν ξαίρω ἂν τίς Προκήρυξεις αὐτὲς τίς ἔβγαζε τὸ Δημοτικιστικὸ «Ἀδερφάτο» τῆς Πόλης, ἢ ἡ «Ὁργάνωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως», πού ὁ Δραγούμης εἶταν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς καὶ τοὺς κυριώτερους μοχλοὺς τῆς.

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ἢ τὸ χωριὸ πού μᾶς γέννησε, εἶναι ἡ μικρὴ μας πατρίδα, εἴτε σὲ νηοὶ βρισκεται, εἴτε σὲ κάμπο — σὲ μεσόγειο ἢ σὲ παραθαλάσσιο.

Στὰ χωριά τὰ σπίτια εἶναι γνώριμα, καὶ οἱ ἄνθρωποι σὰ νὰ συγγενεύουν. Ὅλοι ξέρουν ὅλους, καὶ τὰ τριγυρινὰ τους πράγματα. Ἄλλο ἀπὸ γειτονιὲς δὲν ὑπάρχει.

Χαράματα σηκώνεται ὁ ἄντρας, βουτᾷ μιὰ κοιμᾶτα ψωμὶ στὸ κρασί του, καὶ μὲ τὸ δισάκι καὶ τὴν τσάπα, μὲ τὸ ζῶο πού θὰ ὀργώσει καὶ μὲ τὸ παιδί του, πάει στὸ χωράφι, στ' ἀμπέλι ἢ στὸ μποστάνι. Σηκώνεται κ' ἡ γυναίκα του καὶ πάει στὴ βρύση γιὰ νερό. Τὸ κορίτσι νοικοκυρεῖ τὸ σπίτι καὶ τὴν αὐλὴ, πλένει, ὑφαίνει, λευκαίνει τὸ πανί. Τὴ χωριάτισσα πότε τὴ βλέπεις στὸν ἀργαλειό, πότε στὸ ληνὸ μὲ γυμνὰ ποδάρια νὰ πατᾷ σταφύλια, πότε μ' ἀνασκουμπωμένα μανίκια, σκυμένη, νὰ ζυμώνει ψωμὶ στὴ σκάφη, κ' ἔπειτα νὰ τὸ βάξει στὸ φούρνο, στὴν αὐλὴ, πότε ν' ἀρμέγει τὴν ἀγελάδα, πότε νὰ γνέθει. Ἄλλοτε πάλι συνδυλίζει τὴ φωτιά καὶ κοιτάζει τὴ χύτρα. Φρύγανα ἀπὸ τὸ βου. νὸ φέρνουν τὰ παιδιά.

Τίς ἀγελάδες τοῦ χωριοῦ καὶ τ' ἄλογα τὰ παίρνουνε δυὸ τρεῖς παλληκάρια πρωῒ πρωῒ καὶ τὰ βόσκουν. Πλανῶνται ὅλη μέρα τὰ ζῶα στὰ λιβάδια, καὶ ἀκοῦς τὰ κουνουνίσματα τους στὴ σιγαλιά. Τὸ βράδι τὰ γυρίζουν στὸ χωριὸ οἱ ὁ-

γελωραῖοι, κοπαδιαστά. Βοσκοὶ στὸ βουνὸ βόσκουν τὰ γιδωπρόβατα. Τὸ καλοκαιριάτικο μεσημέρι σταλίζουν τὰ πρόβατα στὸν ἴσαιο τοῦ μεγάλου πεύκου, ἀποσταμένα ἀπὸ τὸ λιοπύρι. Καθ' βράδι θράδι τὰ ὀδηγοῦν στίς σάνες.

Σὰ νυχτώσει, βλέπει ὁ δραγάτης φωτιές, σὰν ἄστρα στὸ βουνό. Ὡρες ὥρες ἀκούει γαυγίσματα μαντρόσκυλων. Ἐπese νὰ κοιμηθεῖ τὸ χωριό, καὶ ὁ δραγάτης ὅλο φυλάγει, περιδιαβάζοντας στ' ἀμπέλια καὶ στὰ περιβόλια, μὲ τ' ὄπλο στὸν ὦμο. Ποιὸς ξένος μπήκε στὴ βραγιά καὶ πῶς ἀπέρασε τοὺς φράχτες;

Τὸ χωριὸ κοιμᾶται δίχως ὄνειρα. Ὁ νέος ὅμως, πού εἶδε στὸ χορό, τὴν κυριακὴ τ' ἀπόγεμα, στ' ἁλώνια, ὁ νέος πού εἶδε τὴν ὁμορφή τὴν κόρη τὴ στολισμένη, προτοῦ ἀποκοιμηθεῖ τὸ βράδι, ὀνειρεύεται. Ἴσως καὶ κείνη νὰ τὸν ξεδιάλεξε· τὰ μάτια τους σὰ ν' ἀντικρύστηκαν μιὰ στιγμὴ, τὴν κυριακὴ τ' ἀπόγεμα στὸ χορό, στ' ἁλώνια. Καὶ θὰ τὴν πάρει.

Ἐρχεται πάλι ἡ Κυριακὴ στὸ χωριό. Νωρὶς γεμίζει ἡ ἐκκλησιὰ ἀπὸ κορίτσια, γυναῖκες, παιδιά, καὶ ἄντρες, καὶ γέροντες. Ὁ δάσκαλος ψέλνει στὰ δεξιά, καὶ δυὸ τρεῖς σχολιταροῦδια τοῦ κρατοῦν τὸ ἴσο. Στ' ἀριστερὰ εἶναι ἕνας χωριανὸς καὶ ψέλνει μὲ τὴ μύτη κι αὐτός. Ὁ παπᾶς, μὲ τὸ κοντὸ τὸ ράσο, λειτουργεῖ καὶ θυμιάζει. Οἱ γέροι ἔχουν τὰ στασίδια τους καὶ κᾶθονται. Στὸ παγκάρι οἱ ἐπίτροποι πλουτοῦν ἀγιοκέρια. Τ' ἀγοράζουν οἱ χριστιανοὶ καὶ τὰ στήνουνε στὰ μανουάλια, προτοῦ ἀσπαστοῦν τὰ εἰκονίσματα. Ἐπειτα γυρίζουν οἱ ἐπίτροποι μὲ τοὺς δίσκους : «γιὰ τὴν ἐκκλησιὰ, γιὰ τὸν παπᾶ, γιὰ τὸ σχολεῖό μας», καὶ ἀκοῦς δεκάρες καὶ κουνουνίζουν. Καὶ σὰν περνοῦνε τ' ἅγια, σκύβουν πολλὰ χαμηλά καὶ σταυροκοποῦνται, γέροι, γυναῖκες, ἄντρες, παιδιά, νιὲς καὶ παλληκάρια. «Μνηθεῖα αὐτῶν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ Βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε»...

Τίς μικροδιαφορὲς τοῦ τυχαίνει νὰ ἔχουν ἀνάμεσό τους οἱ χωριανοί, τίς ξεδιαλύνουν οἱ δημογέροντες — ἔφοροι τοῦ σχολεῖοῦ κ' ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησιᾶς. Ἄμα βέβαια ἔχουνε μεγάλες διαφορὲς, τότε πηγαίνουν κάτω στὴ χώρα, νὰ τοὺς δικάσει κριτὴς, εἰρηνοδίκης ἢ δικαστήριον. Μὰ πάντα καλλίτερον ἔχουν νὰ μὴν κατεβαίνουν γιὰ τέτοιες δουλειὰς στὴ χώρα. Καὶ μελᾶς εἶναι καὶ ἔξοδα γίνονται. Ἐνῶ στὸ χωριό, μὲ τὴ βοήθεια τῶν γερόντων, ἅμα λείπουν τὰ πείσματα, ὅλα συμβιβάζονται.

Οἱ γέροντες ἔχουν καὶ ἄλλα νὰ σκεφτοῦν. Θὰ συμφωνή-

σουν τὸ δάσκαλο καὶ τὴ δασκάλα, θὰ διορίσουν τὸν καντη-
λανόφτη, τὸ δραγάτη, θὰ φροντίσουν γιὰ τὸ σχολεῖν ἂν θέ-
λει διδόντωμα, τὴν ἐκκλησιά, ἂν θέλει καθαρίσματος ἢ σπύλι-
σματος, τοὺς δρόμους, ἂν εἶναι νὰ φτειαστεῖ ἢ νὰ σιχαῖται κα-
νένας.

Μὲ τὴν κοινότητά ὁ δάσκαλος κάνει συμβόλαιον καὶ τὸ ὑ-
πογράφουν. Τοῦ δίνουνε μιστὸ καὶ σπῖτι, καὶ ξύλα γιὰ κά-
ψιμο. Καμιά φορὰ τοῦ τάζουν καὶ τόσα κοιλὰ σιτάρι. Πόσες
φορὲς θὰ ἦταν καλλίτερον νὰ τοῦ ἔδιναν κριθάρι ! Ὁ μισθὸς
τοῦ γίνεται καλλίτερος ἂν κάνει καὶ τὸν ψάλτη. Καὶ τὴ δα-
σκάλα τὴν περιποιῶνται οἱ χωριανοί, ἔξω ἂν τύχει καμιά
φανταχμμένη, ποὺ δὲν τοὺς καταδέχεται, μόνο παρατηνέ-
ται ἀδιάκοπα γιὰ τὸ κάθε τι καὶ φορεῖ μεγάλα καπέλλα φτε-
ρωτά.

Ὁ παπᾶς εἶναι χωριανός, σὺν τοὺς ἄλλους, μὲ λίγα γραμ-
ματα. Σπάνια τὸν ἀλλάζουν, μὲ τὴν ἄδεια βέβαια πάντα καὶ
τὴν εὐλογία τοῦ Δεσπότη. Ἐχει καὶ αὐτὸς τὸ χωράφι του,
τὸ ἀμπέλι του, τὴ γυναῖκα του, τὸ σπῖτι του καὶ τὴν ἀγγελά-
δα του. Ἡ παπαδιά εἶναι σὺν τῆς ἄλλης γυναῖκες τοῦ χω-
ριοῦ. Καὶ λειτουργεῖ ὁ παπᾶς κάθε κυριακὴ καὶ σκόλη.
Τὸν βλέπεις σὲ κάθε λείψανο, στεφάνωση καὶ βάφτιση.
Εἶναι ἥσυχος ἄνθρωπος, κανένα δὲ θέλει νὰ κακοκαρδίσει,
δὲν πολυανακατεύεται στὰ μαλώματα καὶ στοὺς θυμοὺς τῶν
χωριανῶν, καὶ χαίρεται σὺν τοῦ φιλοῦν τὸ χέρι.

Ὁ Δεσπότης θὰ περάσει μιὰ φορὰ τὸ χρόνο καὶ θὰ λει-
τουργήσει. Μετὰ τὸ Εὐαγγέλιο ἀκηρύττει τὸν λόγον τοῦ
Θεοῦ μὲ λόγια ποὺ κανέναν ἴσως δὲν τὰ καταλαβαίνει. Τοῦ
μετροῦν τὰ κανονικά του καὶ τὰ τυχερά του, καὶ ὅ,τι καθυ-
στεροῦμενα ἔχει νὰ πάρει, τὰ ζητεῖ. Ἄν εἶναι τίποτα ζη-
τήματα, τὰ ξεδιαλύνει ἢ δὲν τὰ ξεδιαλύνει καὶ φεύγει.

Ἡ ποταμιὰ κοντὰ στὸ χωριὸ εἶναι βαθειά, ντυμένη πλα-
τάνια, πικροδάφνες καὶ δάφνες. Ἐκεῖ πλένουν οἱ γυναῖκες
τὰ ρούχα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριά σηκώνεται τὸ βουνὸ
ποὺ βγάζουν τὴν πέτρα γιὰ τὰ σπῖτια, καὶ τὸ δάσος ποὺ
κάνουν τὰ κάρβουνα.

Σὺν τῷ χωριανὸς τὴ ράχη τοῦ βουνοῦ καὶ ἀνέβει
στὴν κορυφή, βλέπει κάτω τῆς στέγης τοῦ χωριοῦ του, καὶ
ἀγναντεύει ἄλλα χωριά ποὺ τὰ ἔχει ἀκουστά, καὶ τὴν πολι-
τεία ἐκεῖ δὲ πέρα, κοντὰ στὴ θάλασσα. Καὶ μικραίνει τὸ
χωριὸ του. Νοιώθει πὼς δὲν εἶναι μοναχὸ στὸν κόσμον, καὶ
πὼς ὁ τόπος εἶναι μεγάλος. Καὶ τότε — τότε τοῦ ἔρχεται

νὰ γνωρίσει καὶ τὰλλα τὰ χωριά, καὶ νὰ κατεβεῖ στὴ χώρα,
νὰ ζυγώσει στὴ μεγάλη λίμνη μὲ τ' ἄρμυρὸ νερό.

Γνώρισε τὴν πολιτεία, καὶ ἀρχὴ ἀρχὴ τοῦ φάνηκε καλὴ.
Σὰ νὰ εἶναι πὺρ ἐλεύθερα τὰ πράγματα ἐδῶ. Χωράφια δὲ
βλέπει, μήτε λιβάδια, μὰ βρίσκει καπηλειὰ πολλά, καὶ πίνει
κρασί μὲ πολλοὺς συντρόφους. Καὶ δὲν ντρέπεται πολὺ πολὺ
τοὺς πολίτες, γιὰτὶ δὲν τὸν γινώσκουν. Τοῦ μάθανε νὰ
βρίσκει καὶ γυναῖκες γιὰ μιὰ βραδιά, μὲ λιγοστὰ χρήματα.
Ἀγάλη ἀγάλη ἡ πολιτεία τὸν ποτίζει τὰ φαρμάκια τῆς ἀρ-
χίσει καὶ στενοχωριέται. Σὺν ἄρρωστος εἶναι, καὶ ξαναθυ-
μᾶται τὸ χωριὸ του.

Ἐδῶ, στὴν πολιτεία, εἶναι σὺν τὸ ξερριζωμένο πλατάνι
τῆς ρεματιάς, ποὺ ἀποζητάει τὸ χῶμα καὶ τῆς τέτρης ποὺ
τὸ γέννησαν.

Καὶ μακρότερα μπορεῖ νὰ πάγει. Ἡ θάλασσα κοντὰ. Κα-
ράβια περνοῦν κάθε μέρα. Στὸ χέρι του εἶναι ποιὸς θὰ τὸν
ἐμποδίσει; Ἄς πάγει καὶ αὐτὸς στὴν ξενιτιά νὰ γίνει πλού-
σιος. Καὶ φεύγει. Καὶ νοιώθει πὼς ὁ τόπος ποὺ ἔφησε, μὲ
τὰ χωριά καὶ τῆς πολιτείας του, ἦταν πατρίδα, ἡ πατρίδα
του, — ἡ μεγάλη πατρίδα. Βρίσκονται στὸν
κόσμον καὶ ἄλλοι τόποι, ξένοι τόποι, ποὺ μιλοῦν οἱ ἄνθρω-
ποι ἄλλες γλώσσες καὶ ἔχουν ἄλλα συνήθια. Τὰ σπῖτια τους
εἶναι διαφορετικά καὶ ἄλλοιότητες οἱ ἐκκλησιές. Οἱ πολιτείες
μπορεῖ νὰ εἶναι μεγάλες, μεγαλόπρεπες, καὶ φαίνονται σὺν
πλούσιες. Αὐτὸς ὅμως κάθεται σὲ μιὰ σοφίτα σκοτεινὴ, μὲ
τέσσερες ἄλλους μέσας. Ποῦ εἶναι τὸ σπῖτι του τὸ νοικοκυ-
ρεμένο, στὸ χωριὸ ! Τὸ χρεῖμα δὲν εἶναι χυτὸ στοὺς δρό-
μους. Δὲ σκύβει νὰ μαζέψει χρυσάφι, παρὰ καὶ αὐτοῦ δου-
λειὰ ἀναγκάζεται νὰ γυρέψει. Ἀφοῦ εἶδε καὶ ἀπόειδε, κατὰ-
φερε τέλος καὶ τὸν πῆραν ἐργάτη σ' ἓνα σιδερόδρομον, μὲ
δύο τρία φράγκα τὴν ἡμέραν. Δὲν εἶναι προκοπὴ αὐτὴ !

Ὁ ξενιτεμένος θυμᾶται τὸ χωριὸ του καὶ ἀποζητᾷ τὸ σπῖ-
τι τοῦ πατέρα του, τῆς μάννας του τὸ χᾶδι, τὸ ψωμὶ τὸ σπῖ-
τίσιο, τὸ καλὸ κρασί τοῦ ἀμπeliοῦ τους. Σὰ νὰ μὴν τὰ χά-
ρηκε ἀρετά. Καὶ θυμᾶται τὰ βώδια, τὸ ἄλεκτρο, τὸ χῶμα,
τῆς ἀγγελᾶδες, τὰ δέντρα, καὶ τῆς πέτρης τοῦ βουνοῦ, καὶ
τὰ λιθάρια τοῦ δρόμου. Τοῦ φαίνεται πὼς δὲν τὰ δούλεψε
ὅσο ἔπαυσε.

Φεύγουν ὅμως καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸ χωριὸ.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἀφίνουν τὸ χωριὸ τους καὶ πᾶν σὲ μεγαλύ-
τερα κέντρα γιὰ νὰ σπουδᾶσουν, ἐκεῖνοι ποὺ, μὲ κάποια ὑ-
ποστήριξη, εἴτε τῆς οἰκογένειας εἴτε τῶν φίλων, τοῦ βου-

λευτή τους ἢ τοῦ Δεσπότη, ἐξακολουθοῦν τῆς σπουδῆς τους, καὶ ἀπὸ τὸ χωριάτικο σχολεῖο τῆς χώρας, στὸ γυμνάσιο, καὶ ἔπειτα στὸ πανεπιστήμιον. Οἱ χωριάτες δὲν ξέρουσιν τί κάνουν στέλνοντας τὰ παιδιά τους σὲ ἀνώτερα σχολεῖα. «Γιὰ νὰ γίνεις ἄνθρωπος, λέν τοῦ παιδιοῦ τους, πρέπει νὰ πᾶς στὸ Γυμνάσιο νὰ μάθεις γράμματα». Καὶ ἀφοῦ τελειώσει τὸ Γυμνάσιο, τὸ στέλνουν καὶ στὸ Πανεπιστήμιον. Φαντάζονται πὺς ἂν γίνει γιὰ τοῦτο ἢ διὰ τοῦτο ὁ γιὸς τους, θὰ τιμηθεῖ τάχα ἡ οἰκογένεια. Μὰ δὲ νοιώθουν πὺς τιμὴ εἶναι ἡ δουλειά, καὶ οὔτε τὸ γυμνάσιο, οὔτε τὸ ἐπάγγελμά κάνουν τὸν ἄνθρωπον. Ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει οἰκογενειακὴ ἀνατροφὴ, εἴτε σὲ πολιτεία ἀνατράφηκε εἴτε σὲ χωριό, εἴτε ξέρει γράμματα, εἴτε δὲν ξέρει. Ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ παίρνει τὴ δουλειὰ τοῦ πατέρα του καὶ τὴν καλλιτερεύει.

Τοῦ χωριάτη ὁ γιὸς πρέπει νὰ μείνῃ χωριάτης, τοῦ παπουτοῦ παπουτοῦ, τοῦ φούρναρη φούρναρη. Καὶ πάλι τοῦ ἐμπόρου ὁ γιὸς ἔμπορος, καὶ τοῦ τραπεζίτη τραπεζίτης. Καὶ μόνο ἔτσι καλλιτερεύει ἡ ἐργασία τοῦ καθενός.

Ὁ γιὸς μαθαίνει ἀπὸ τὸν πατέρα του, καλλίτερα παρὰ ἀπὸ κάθε ἄλλον, τὴν τέχνην ποὺ ἔχει νὰ κάνει ὅλη του τὴ ζωὴ. Καὶ ὁ πατέρας πάλι μὴ ἀ τέχνην μονάχα ξέρει νὰ διδάξῃ στὸ παιδί του, τὴν τέχνην ποὺ ξέρει, τὴ δική του τὴν τέχνην. Καὶ τότε ὁ γιὸς, ἐξακολουθώντας τὴν τέχνην τοῦ πατέρα του, μπορεῖ νὰ τὴν καλλιτερέψῃ. Μονομῆς ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ παπουτοῦ δὲ γίνεται στρατηγὸς οὐδὲ τραπεζίτης. Καὶ τοῦ παπουτοῦ ὁ γιὸς δὲ γίνεται πρωθυπουργός. Μπορεῖ ὅμως ὁ γιὸς τοῦ παπουτοῦ νὰ μεγαλώσῃ τὸ ἐμπόριον ποὺ ἔμαθε ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ νὰ γίνῃ μεγαλέμπορος. Μπορεῖ καὶ ἄλλη σχετικὴ τέχνη νὰ πιάσῃ, νὰ γίνῃ δερματέμπορος. Καὶ ταμπάκιον μπορεῖ νὰ νοῖξῃ. Μπορεῖ καινούριους τέχνες ν' ἀνακαλύψῃ, καὶ νὰ βγάλῃ στὴ μέση καινούριους τρόπους ἐργασίας, καινούρια μέσα. Καὶ θὰ βάλῃ τότε καὶ αὐτὸς στίς νέες τοῦτες τέχνες καὶ δουλειὰς τὸ παιδί του. Καὶ σ' ἄλλους πολλοὺς πατριῶτες του θὰ δώσῃ δουλειὰ.

Αὐτοὶ γίνονται οἱ πρὸ χρήσιμοι ἄνθρωποι σὲ μιὰ κοινωνία, ὅσοι κάνουν τὴ δουλειὰ τοῦ πατέρα τους, καλλιτερεύοντάς καὶ μεγαλώνοντάς τήν. Ὅσοι ἀφήνουν τὴν τέχνην τοῦ πατέρα τους καὶ τὴν καταφρονοῦν, οἱ περισσότεροι χάνονται, δὲν κάνουν τίποτε καλόν, οὔτε σὸν ἑαυτὸν τους, οὔτε τοὺς ἄλλους. Θὰ καταντήσουν εἴτε ὑπάλληλοι μὲ μεγάλες ἀπαιτήσεις καὶ τιποτένιον μισθόν, εἴτε τεμπέληδες δασκά-

λοι γιὰ ν' ἀποστραθώσουν τοὺς ἄλλους, εἴτε μπекήδες, ἀκαμάτες καὶ παραλυμένοι — δηλαδή ἡ ψώρα μιᾶς κοινωνίας. Δασκάλου δὲν πρέπει νὰ βγαίνουν ἀπὸ τοὺς τέτοιους ἄνθρώπους. Στὴν Ἑλλάδα ἀπ' αὐτοὺς βγαίνουν καὶ οἱ κομματάρχες, γιὰ τὴν βοήθειαν τοῦ βουλευτῆ τους θὰ βροῦνε καμιά θεσοῦλα κυβερνητικὴ νὰ κουτοζήσουν, οἱ τιποτένιοι!

Ὁ γεωργὸς πού, μὲ τὴ δουλειὰν του καὶ τὴ δουλειὰν τοῦ πατέρα του, γίνεται πλούσιος καὶ καταπιάνεται στὸ ἐμπόριον, ἐκεῖνος μὲ τὸν καιρὸ, ἢ τὸ παιδί του, φυσικὰ θὰ κατασταλάξῃ μιὰ μέρα στὴ χώρα, γιὰ νὰ μεγαλώσῃ τὸ ἐμπόριόν του.

Μὰ νὰ φεύγουν οἱ φτωχοὶ ξευγολάτες ἀπὸ τὸ χωριὸν τους γιὰ νὰ πᾶν στίς πολιτείας καὶ στὴν ξενιτιά, εἴτε γιὰ νὰ πλουτίζουν εἴτε γιὰ νὰ σπουδάζουν καὶ νὰ γίνουν μεγάλοι ἄνθρωποι, — αὐτὸ ποτὲ δὲ βγαίνει σὲ καλόν τους. Κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔγινε ποτὲ οὔτε πλούσιος, οὔτε βγῆκε μέγας. Οἱ ἐξαίρετες εἶναι τόσο σπάνιες, πού μὴτε λογαριάζονται.

Οἱ γονιοὶ οἱ γνωστικοί, ὅσοι νοιώθουν ἀπὸ κόσμον, δὲ θὰ σπρώξουν ποτὲ τὰ παιδιά τους σὲ τέτοιον στραθὸν δρόμον, παρὰ θὰ τὰ ἀνατρέψουν ἔτσι, πού νὰ μείνουν σιμά τους, καὶ θὰ τὰ μάθουν ἀπὸ μικρὰ τὴν τέχνην τους. Ἐτσι μονάχα τὰ παιδιά θὰ γίνουν ἄνθρωποι, δηλαδή χρήσιμοι στὴν κοινωνίαν καὶ σὸν ἑαυτὸν τους. Γιὰ τὸν ὅτι οἱ γνωστικοὶ ξέρουσιν πὺς ὁ ἄνθρωπος δὲ γίνεται οὔτε μὲ τὰ πολλὰ γράμματα, οὔτε μὲ τὰ πολλὰ χρήματα. Γίνεται μὲ τὴν οἰκογενειακὴ ἀνατροφὴν καὶ μὲ τὴν δουλειάν.

***

Σ' ὅποιον μικρὴ πατρίδα καὶ ἂν γεννήθηκε ἢ καὶ ἂν ζεῖ ὁ Ἕλληνας, ὅπου καὶ ἂν βρίσκεται, σὲ πολιτεία ἢ σὲ χωριόν, πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ νὰ φροντίζει γιὰ τὴν κοινωνίαν τῆς χώρας, πρέπει νὰ θέλῃ νὰ φανεῖ χρήσιμος καὶ σ' αὐτὴν, ὅπως θέλῃ νὰ εἶναι χρήσιμος σὸν ἑαυτὸν. Καὶ ὅταν φανεῖ χρήσιμος στὴν κοινωνίαν του, πάλι σὸν ἑαυτὸν του θὰ εἶναι χρήσιμος. Πρέπει νὰ νοιώθῃ πάντα πὺς, θέλοντας καὶ μὴ, εἶναι δεμένος μὲ τοὺς τοιγυρινοὺς του, τοὺς πατριῶτες του, καὶ νὰ τοὺς βοηθεῖ. Μόνον ἐκεῖνος ποὺ βοηθεῖ τοὺς ἄλλους, μπορεῖ μὲ τὸ δικίον του νὰ γυρεύῃ καὶ ἀπ' αὐτοὺς βοήθειαν. Πάλι καλὸ δικόν του θὰ κάμῃ βοηθώντας τους. Ἡ ἀλληλοβοήθεια εἶναι δύναμις καὶ τοῦ κα-

θενός ανθρώπου και τῆς κοινότητος ὅλης. Ἐκεῖνος πού δὲ βοηθεῖ, δὲν εἶναι ἄξιος νὰ τὸν βοηθοῦν και οἱ ἄλλοι, και δὲν τὴν πειράζει τὴν κοινότητα ἂν τύχει καὶ χαθεῖ.

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ κάθε τόπου, ἐκεῖνος και καλλίτερα μπορεῖ νὰ φροντίζει γιὰ τὸν τόπο του, γιατί ἐκεῖνος και πὺ κοντὰ εἶναι, και κάθε μέρα τὸν βλέπει, δηλαδή τὸν ξέρει καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον και τὸν πονεῖ περισσότερο.

Σὰν τί βοηθεῖα ὁμως πρέπει νὰ δίνει στοὺς τραυματίους του, και σὰν τί φροντίδα νὰ δείχνει γιὰ τὸν τόπο του ;

Πρέπει :

Α'). Νὰ βοηθεῖ τὸν ἄλλο νὰ ἔχει δουλειά. Ὁ ἄλλος αὐτὸς φυσικὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄξιος νὰ δουλέψει. "Ἄν εἶναι ἀκαμάτης, ἀνίκανος, ποῖος τοῦ φταίει ἂν χαθεῖ ; Ὁ καθένας ὅς κοιτάζει νὰ μεγαλώσει τὴν ἐργασία του, γιὰ νὰ μπορέσει και σ' ἄλλους συντοπίτες του νὰ δώσει δουλειά. Ὅσο μεγαλώνουν οἱ δουλειές τοῦ καθενός, τόσο χωροῦν και παίρνουν και ἄλλους Λαοὶ νὰ δουλεύει γι' αὐτούς.

Β'). Νὰ φροντίζει γιὰ τὴ νεώτερη γενεά. Τὰ σχολεῖα νὰ καλλιεργεῖ. Ὅχι νὰ γίνουν μὲ περισσότερες τάξεις ἢ πότερους δασκάλους, παρὰ νὰ τὰ ἐπιβλέπουν καλλίτερα οἱ ἔφοροι, νὰ εἶναι πάντα καθαρά, ἀετικά, καλὰ χτισμένα, και ὅ,τι μαθαίνουν τὰ παιδιά νὰ τὸ μαθαίνουν ἀληθινά. Πολλὰ γράμματα δὲ θέλει ὁ πολὺς κόσμος. Τὰ παιδιά φτάνει νὰ μαθαίνουν καλὰ λιγοστὰ πράγματα, ὅ,τι τοὺς χρειάζεται γιὰ τίς δουλειές τοῦ χωριοῦ ἢ γιὰ τὴν τέχνη τους, ὅχι ἄλλο. Πρέπει νὰ μαθαίνουν και τὴν ἐθνική τους ἱστορία, γιὰ νὰ ξέρουν τί εἶναι οἱ ἴδιοι, ποῖοι τοὺς γέννησαν, και ποῖοι εἶναι οἱ τωρινοὶ ἔχτροι τοῦ ἔθνους. Περισσότεροι δασκαλοὶ δὲν χρειάζονται, ἀλλὰ καλλίτεροι. Φαντάζεστε τί θὰ ἦταν γιὰ τὸ ἔθνος ἓνα διδασκαλεῖο, πού θὰ ἔβγαζε δασκάλους — ἀνθρώπους. Ἐπειτα και τοῦτο νὰ προσέχουμε : τὸ χωριὸ πού ἔχει δημοτικὸν σχολεῖον ἢ τετρατάξιον ἀστική σχολή, δὲν ἔχει ἀνάγκη σχολαρχεῖο ἢ ἐφτατάξια ἀστική σχολή. Καὶ ἀκόμη λιγώτερο τοῦ χρειάζεται γυμνάσιον. Θὰ ἦταν πὰρ τρέλλα νὰ τοῦ φτειάσουν και πανεπιστήμιον.

Μὰ ἡ νεώτερη γενεὰ δὲν ἀνατρέφεται μονάχα μὲ τὸ σχολεῖον. Τῶν παιδιῶν ταιριάζουν κινήματα, παιχνίδια, περιπάτοι, και νὰ ρίχνουν στὸ σημάδι και νὰ πηδοῦν στίς τρεῖς, και νὰ παρὰβαίνουν στὸ τρέξιμον και στὸ κολύμπι, και νὰ παλεύουν, και νὰ ρίχνουν τὸ λιθάρι, και νὰ καβαλικεύουν ἄλογα. Ἄμα τὰ παιδιά δὲν τὰ κάνουν αὐτὰ μονάχα τους, πρέπει οἱ γεροντότεροι νὰ τοὺς κεντοῦν και νὰ τοὺς σπρώ-

χνουν σ' αὐτὰ. Οἱ γέροι εἶναι ἄχρηστοι, και μάλιστα ἐπικίνδυνοι, ἂν, ἐπειδὴ κουράστηκαν αὐτοὶ και ἀποκοιμιοῦνται, θέλουν ν' ἀποκοιμήσουν και τὰ παιδιά τους. Τὰ παιδιά εἶναι ἡ μελλομένη ζωὴ τοῦ ἔθνους. Πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτὴν πρέπει νὰ σεβόμαστε.

Γ'). Νὰ φροντίζει γιὰ κοινοτικά ἔργα — νὰ φυλάσσεται τὰ χωράφια και τ' ἀμπέλια ἀπὸ καλοὺς δραγάτες, τὰ δάση ἀπὸ δασοφύλακες ἐμπιστεμένους νὰ σιάζονται οἱ τοπικοὶ δρόμοι, ἢ νὰ φτειάνονται καινούριοι ἂν χρειάζονται, νὰ χτίζονται πετρογέφυρα, νὰ διορθώνονται τὰ σχολεῖα, και γιὰ ὅλα αὐτὰ νὰ συνάξονται χρήματα.

***

Κοντὰ στὴ Σπάρτη εἶναι ἓνα χωριὸ, πού τὸ λένε Βαμπακοῦ. Μερικοὶ χωρικοὶ φύγανε στὴν ξενιτιά και ξαναγύρισαν πίσω, ἄλλος μὲ δίχως χρήματα, ἄλλος μὲ λιγοστά. Ἀλλὰ γνωστοὶ ἄνθρωποι, και κείνοι πού ἔφυγαν κι ὅσοι μέινανε στὸ χωριὸ. Σύναξαν λοιπὸν κάμποσα χρήματα, και ἐπειδὴ ὁ δήμαρχος ἦταν κομιζτάρχης τοῦ βουλευτῆ και ἴσως ὅχι πολὺ τίμιος ἄνθρωπος, και ἐπειδὴ ὁ δήμος ὅλος μαζί δὲν εἶναι τόσο συμμαζεμένος σὰν ἓνα χωριὸ μοναχόν, και ἐπειδὴ τὸ κράτος εἶναι πολὺ μακριά και δὲ βλέπει τόσον καλά τίς καθημερινές ἀνάγκες τῶν χωριωτῶν, ὅπως τίς βλέπουν οἱ ἴδιοι οἱ χωριανοί, — γι' αὐτὰ ὅλα πάσκιον ν' ἐκάναν κοινότητα στὸ χωριὸ τους και τὴν ὀρίζουν αὐτοί, γιὰ νὰ εἶναι και βέβαιον πὺς τὸ χρήμα πού σύναξαν γιὰ τὸ κοινὸ δὲ θὰ πάγει στὰ χαμένα.

Ἀπὸ τὰ 1898 στὴ Βαμπακοῦ ὑπάρχει κοινότητα πού φροντίζει γιὰ ὅλα τὰ γενικά ζητήματα τοῦ χωριοῦ — διορθώνει τὸ σχολεῖον, μεταφέρει τὸ νεκροταφεῖον ἔξω ἀπὸ τὸ χωριόν, γιὰ τὴν ὑγείαν τοῦ τόπου, — ἀρχίζει ὑδροτικὰ ἔργα γιὰ νὰ ποτίζονται καλλίτερα τ' ἀμπέλια και τὰ περιβάλλοντα, — σιάχνει τοὺς τοπικοὺς δρόμους και τὰ γεφύρια — βάζει καλοὺς δραγάτες, και θὰ καταπιαστεῖ μὲ τὸν καιρὸ και ἄλλα πολλὰ χρήσιμα ἔργα.

Ἄμα τὰ χωριά προσκοῦν, οὔτε στὴν Ἀμερική θὰ πηγαίνουν οἱ χωριανοὶ γιὰ νὰ πλουτίζουν, οὔτε στίς πολιτεῖς γιὰ νὰ σπουδάσουν, οὔτε στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ βρῶσιν θέσεις.

Αὐτὸ πού κάνει ἡ Βαμπακοῦ στὴν Ἑλλάδα, ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ ἔχει γνωστοὺς χωράτες πού καταλαβαίνουν τὸ συμφέρον τους, αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ κάνουν ὅλες στὴν Τουρκίᾳ οἱ

ἐλληνικὲς κοινότητες, ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια. Ὁ Τοῦρκος, φρόνιμος, ἄφησε τοὺς Ἕλληνας νὰ κυβερνῶνται μόνοι τους, κατὰ πῶς θέλουν αὐτοί. Δὲ σκοτίζεται γιὰ τὰ ἐσωτερικά τους ζητήματα. Γυρεύει μονάχα τὰ δοσίματα, βρίσκει λογῆς ἀφορμὰς καὶ βάζει τὸν κόσμον σὲ μπελάδες, καὶ γιὰ κανενὸς τὸ καλὸ δὲ νοιάζεται. Καὶ στὴ Βουλγαρία, ὡς τὰ τώρα, ὅπου βρίσκουνταν Ἕλληνες ἦταν κ' ἐλληνικὲς κοινότητες, καὶ ὅταν ἀποφάσισαν οἱ Βούλγαροι νὰ ξεκαπώσουν τὸν Ἑλληνισμό ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία, κατασύντριψαν τίς κοινότητες, ἀρπαξάν δηλαδὴ ἐκκλησιάς καὶ σχολειὰ, ἔδωξαν δεσποτάδες, παπάδες καὶ δασκάλους, ρήμαξαν κοινοτικά χτήματα, τρόμαξαν τὸν κόσμον — καὶ πᾶν οἱ κοινότητες. Οἱ Ἕλληνες αὐτοί, οἱ κακόνυχτοι, μὴ βρίσκοντας πιά κοινότητες νὰ ζήσουν, ἄφησαν τὰ σπίτια τους καὶ τὰ χωράφια τους κ' ἔφυγαν σὲ τόπους πρὸ φιλόξενους.

Στὴν Τουρκιὰ οἱ ἐλληνικὲς κοινότητες θὰ βρίσκουνταν καλὰ, ἂν δὲν ἦσαν οἱ Τοῦρκοι τόσο ἐλεεινοί. Στὴ Βουλγαρία οἱ Ἕλληνες θὰ ζούσανε καλὰ, ἂν τοὺς ἄφιναν οἱ Βούλγαροι τίς κοινότητές τους. Καὶ στὴν Ἑλλάδα θὰ ζούσανε καλλίτερα οἱ Ἕλληνες, ἂν τὸ κράτος καταλάβαινε πῶς τὸ φυσικὸ τοῦ Ρωμοῦ εἶναι νὰ ζεῖ σὲ κοινότητες ἰδιοκυβέρνητες. Ὁ Κράτος, μὴν τοῦ παίρνεις τοῦ Ρωμοῦ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ χωριὸ του, μὴν τοῦ κάνεις σὺ σχολειὰ, μὴν τοῦ διορίζεις σὺ τοὺς δασκάλους, μὴν τοῦ φυλάς σὺ τὰμπέλια, τὰ χωράφια, τὰ δάση, μὴν τοῦ φτειάχνεις σὺ τοὺς τοπικοὺς δρόμους, γιὰ τὴν τὸν λύνεις ἔτσι ἀπὸ τοὺς δεσμούς του μὲ τὸ χωριὸ του. Σὺ ἔχεις ἄλλες δουλειὲς γενικώτερες. Αὐτὲς νὰ κοιτάξεις! Ἐμᾶς μονάχα νὰ μᾶς ἐπιθεωρεῖς, νὰ μᾶς παίρνεις στρατιῶτες, νὰ μᾶς ζητᾶς φόρους καὶ νὰ μᾶς βοηθεῖς, ἂν μπορεῖς, νὰ βρίσκουμε κεφάλαια γιὰ μεγάλες ἐπιχειρήσεις.

Ὅπου βρεθοῦνε δέκα Ρωμοὶ φτειάνουν κοινότητα. Συνάξουν πρῶτα χρήματα γιὰ τὴν ἐκκλησιά. Ἀμα τὴ χτίσουν φέρνουν παπᾶ. Ἐπειτα καὶ τίς γυναῖκες τους. Ὑστερα, μὲ τοὺς δίσκους τῆς ἐκκλησιάς, συνάξουν χρήματα καὶ φτειάνουν σχολειό. Τέλος φέρνουν δασκάλον γιὰ τὰ παιδιά τους — καὶ νά τὴν ἡ κοινότητα.

Πρέπει στὴν Ἑλλάδα νὰ φέρονται ἐλεύθερα ξανά τίς κοινότητες νὰ φυτρώσουν. Μὲ τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση — ὅπου καθένας θὰ κυβερνᾷ τὸ χωριὸ του, καὶ στὸ κράτος μονάχα θὰ πληρώνει τοὺς φόρους, θὰ δίνει

ὅ,τι μπορεῖ γιὰ τὰ μεγάλα ἐθνικὰ ἔργα, καὶ θὰ κάνει τὸ στρατιωτικὸ του — τὸ κράτος θὰ ἔχει κἀμὸ νὰ σκεφτεῖ καὶ νὰ φροντίσει γιὰ τὰ γενικώτερα συμφέροντα τοῦ ἔθνους. Καὶ ἔτσι, ἐπειδὴ περισσότεροι θὰ κυβερνοῦν τὰ χωριά τους, λιγώτεροι θὰ καταπιάνονται νὰ κυβερνήσουν τὸ κράτος, καὶ ἴσως καλλίτεροι.

Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι μιὰ οἰκογένεια ἀπὸ Ἑλληνικὰς κοινότητες. Αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἴδουμε ξάστερα ὅλοι.

Καὶ εἶδες σὲ μιὰν οἰκογένεια, σὰν ὅλοι εἶναι γεροὶ καὶ δουλεύει ὁ καθένας, πόση εὐτυχία καὶ πόση χαρὰ βασιλεύει, καὶ τί προκοπή; Ὁ καθένας ξέρει τὴ θέση του, δὲ λαθεύει, καὶ βοηθεῖ καὶ τοὺς ἄλλους. Κ' εἶδες σ' ἄλλην οἰκογένεια, ποὺ εἶναι ποιδὲς ἀρρωστός, ποιδὲς ἀδύνατος, καὶ κανεὶς δὲ δουλεύει, πόση γρίνια καὶ δυστυχία σωριάζεται; Ὁ καθένας ρίχνει τὰ λάθη στοῦ ἄλλου τοῦ τῆς ῥάχης, καὶ δὲ βοηθοῦνται ἀναμεταξύ τους, καὶ μαλώνουν ἀτέλειωτα.

Ἔτσι καὶ τὸ ἔθνος. Εἶναι μιὰν οἰκογένεια ἀπὸ κοινότητες. Ὅταν οἱ κοινότητές του — οἱ πολίτες καὶ τὰ χωριά του — ἔχουν ὑγεία, δουλειὰ καὶ προκοπή, κοίταξε πῶς προκόβει καὶ τὸ ἔθνος ὅλο. Ὅταν πάλι οἱ κοινότητές του εἶναι ἀρρωστιάρικες, καὶ οἱ ἄνθρωποι μισοδουλεύουν, δὲν εἶναι εὐχαριστημένοι, γκρινιάζουν, παραφρονιοῦνται, μαλλιοτραβοῦνται, καὶ γίνονται κόμματα, κοίταξε τὸ ἔθνος ὅλο πῶς παραλεῖ καὶ στενοχωριέται καὶ δὲ σαλεύει πιά.

Τὸ ἔθνος μας ὁλόκερο πάλι μὲ κοινότητες πρέπει νὰ κυβερνηθεῖ, καὶ μόνο μὲ κοινότητες θὰ προκόψει.

Ἡ δουλειὰ θὰ ζωντανέψει ἢ θὰ δυναμώσῃ τίς κοινότητες. Καὶ ἅμα ζωντανέψουν καὶ δυναμώσουν αὐτές, τότε θὰ θεριέψῃ τὸ ἔθνος.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

Είναι ή «Γ' ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ» του πού την απευθύνει «στούς ξεσηλαβωμένους και στούς άξεσηλαβώτους Έλλη- νες, γιατί ελεύτεροι Έλληνες δέν υπάρχουν πιά ή ακόμη». Γράφτηκε στη Ρώμη στις 7 του Σεπτέμβρη 1909 και δημο- σιεύτηκε στόν αριθ. 361 του «Νουμά» (11 του Οκτώβρη 1909). Όταν κυκλοφόρησε τό φύλλο, ύστερα από λίγες μέ- ρες ό κ. Γ. Φιλάρετος έγραψε στο «Ριζοσπάστη» του άρθρο φλογερό έναντίο του και ζήτησε από τόν τότε παντοδύναμο «Στρατιωτικό Σύνδεσμο» την πάψη του γιατί τόλμισε, λέει νά γράφει στη Δημοτική γλώσσα ενώ είτανε δημόσιος υπάλ- ληλος! Σ' άπάντηση της άστείας αυτής φοβέρας, μούστειλε ό Δραγούμης την παρακάτω παλληκαρίσια έπιστολή, πού δημοσιεύτηκε ως «Δήλωσή» του στην πρώτη σελίδα, πρώτη στήλη, του αριθ. 372 του «Νουμά» (27 του Δεκέβρη 1909):

Λόντρα 16/29 του Δεκέβρη 1909

Φίλε Ταγκόπουλε,

Ό κ. Φιλάρετος, νομικός άνθρωπος, καλεί μέ τό «Ριζο- σπάστη» του τό «Στρατιωτικό Σύνδεσμο» νά λάβει τά μέ- τρα του «κατά τών υπό του δημοσίου ταμείου πληρωνομέ- νων ήδηδών και έπιβλαβών μαλλιαρών».

Μά μου φαίνεται ό ποινικός νόμος δέν τιμωρεί εκείνους πού γράφουν τη γλώσσα της μάνας τους, ούτε υπάρχει κα- νένα έγκλημα στο νόμο πού νά λέγεται «μαλλιαροσύνη». Όσο γιά τό σύνταγμα, αυτό αναφέρει ότι ή συνείδησή τών Έλλήνων είναι ελεύθερη.

Ωστόσο, έπειδή κάθε καλός νομικός ξαίρει και άλλα μονοπάτια τών νόμων, και μπορεί νά είναι ανάγκη νά πιει κανείς από μās τους δημοτικιστές τό «κόνειον» γιά νά σωθεί τό Έθνος, θέλω νά ξαίρει ό κ. Φιλάρετος ότι «ό υπό τό ψευδώνυμον Ίδας» είμαι εγώ πού υπογράφω! όπως θά δήτε παρακάτω, και ότι δέν είμαι «μαλλιαρός πρόξενος» τώρα, παρά «μαλλιαρός διπλωμάτης», και ότι την προκήρυξή μου της 7 του Σεπτέμβρη την έστειλα όχι «δήθεν εκ Ρώμης», παρά άληθινά από τη Ρώμη όπου είμουν τότε διορισμένος, και ότι τέλος τώρα βρίσκουμαι εδώ διορισμένος. Έτσι, ξαίροντας ό Στρατιωτικός Σύνδε- σμος πού βρίσκομαι και ποιός είμαι, θά μπορέσει, αν θέ- λει, εύκολότερα νά μέ καταδιώξει.

Με τιμή

Ι. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Τό παλληκαρίσιο αυτό γράμμα πόσο συνταξιοσμένο είναι με κείνα πού λέει, σε τούτη άκριβός την «Προκήρυξη» του, πώς «άμα είναι γεμάτος ό άνθρωπος από ένα σκοπό, τά εμπόδια του φανονται παιγνίδια και οι άνθρωποι μύγες!»

Σάν τονε ρώτησα, τότε πού πρωτοβγήκε βουλευτής στη Φλώρινα, πού πρόγραμμα πολιτικό θά ζητήσει νά έφαρ- μόσει μέσα στη Βουλή, μου είπε :

Μου είταν εύκολο σε δέκα δεκαπέντε άράδες νά δώσω τό πρόγραμμά μου. Μά τό πρόγραμμά μου τό πολιτικό βοί- σκεται πλατιά χαραγμένο στην προκήρυξή μου «Στρατός και άλλα», καθώς και στα βιβλία μου. Φυσικά, μπαί- νοντας κανείς στην πράξη, μπορεί νάλλάξει στη μορφή με- ρικές από τις ιδέες του, μά στην ουσία θάν τις άφίσει άπείραχτες.

ΓΥΡΕΥΟΥΝ στρατό. Άς τόν κάνουν, αυτό θέλουμε και μεις. Καθί γιά νά γίνει, χρειάζονται όχι μόνο χρή- ματα παρά και στρατιωτικό πνεύμα και στρατιωτικός χαρακτήρας. Μά έπειτα; Γιατί χρειάζεται ό στρατός; Ξε- καθάρισαν τάχα καλά στο μυαλό τους τι είναι νά κάνει ό στρατός πού θά γίνει; Και πώς σχετίζεται ό στρατός με όλα τά άλλα; Άν τούς ρωτήσεις, θά σοϋ πούν: ή τιμή του κράτους τό άπαιεί, ή ή μεγάλη ιδέα. Όμως τό κράτος εί- ναι χάρβαλο και τιμή δέν έχει, όσο γιά τη μεγάλη ιδέα γί- νηκε ψέμα. Και ίσως ήλθε τέλος ό καιρός νά γίνουμε οι Έλ- ληνες ά ν θ ρ ω π ο ι. Τό μυαλό μας είναι χαλασμένο, ό χα- ρακτήρας μας σαπισμένος ή σκληρωμένος, ή πολιτική μας ύπόσταση άνήθικη, ή ύπαρξή μας όλη μικρομένη, στραβο- μένη και κακομοιριασμένη. Δέν είμαστε ελεύτεροι, όμως εί- μαστε ζωντανόι και διόλου εκφυλισμένοι. Τά κορμιά μας εί- ναι γερά. Ό εκφυλισμός, καθώς βεβαιώνουν οι γιατροί, εί- ναι φαινόμενο μόνο σωματικό, και τόν φέρνει ή σύφιλη, ή φθίση και οι θέρμες. Εύτυχώς οι Έλληνες, αν βγάλεις με- ρικούς Έλληνικούς τόπους, όπου τά βαλτονέρια βγαίνουν θέρμες, είμαστε όλο υγεία. Εκφυλισμός στο χαρακτήρα και στο μυαλό δέν μπορεί νά ύπόξει. Σ' αυτά ύπάρχουν μο- νάχα κάποιες άρρώστιες κι άδυναμίες. Μά κι αυτές για- τρεύονται. Φτάνει τά σώματα νά είναι γερά.

1

ΧΑΡΒΑΛΟ. Τό κράτος αυτό, ή μικρή Ελλάδα, με τά σύνορά της τά κατεβασμένα στούς κάμπους της Θεσσαλί- ας, ή πρέπει νά μεγαλώσει ή θά χαθεί. Νά διορθωθεί και νά

γίνει τέλει κράτος, σὺν τὸ Βέλγιο, δὲ γίνεται. Γιατὶ τὸ παίρνουμε γιὰ ὀριστικὸν τὸ κράτος αὐτό, καὶ ἀπαιτοῦμε νὰ διοικηθεῖ τέλεια, καὶ χανόμεστε σὲ ἄγονες προσπάθειες γιὰ νὰ τὸ στολίσουμε σὰ νύφη μὲ τιμὴ καὶ ὅλα τὰ χρειαζόμενα προικιά, δὲν τὸ ξέρω. Πολλὲς αἰτίες θὰ μπαίνουν στὴ μέση γιὰ νὰ βορσικόμαστε σὲ μιὰ τέτοια διάθεση. Ἐνὰ ξέρω μονάχα, πὼς τὸ κράτος αὐτὸ εἶναι προσωρινόν, καὶ γιὰ τέτοιον πρέπει νὰ τὸ λογαριάζουμε.

Καὶ γιατί εἶναι προσωρινόν; Γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει τόσο μικρὸ πού εἶναι, ἂν δὲν ἀφεθεῖ ἡσυχὸν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας πού ζοῦν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του. Καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ δὲ θὰ τὸ ἀφήσουν ἡσυχόν. Λέτε νὰ εἶναι τόσο κακοὶ πατριῶτες; Ὁχι, μὰ νοιώθουν πὼς πρέπει ἐκεῖ νὰ κολλήσουν κι αὐτοί, μὲ τὰ ἀμπελογράφα τους, τὰ χωριά τους, τὶς πολιτεῖες, τὰ δάση, καὶ τὶς βοσκὰς πού ὀρίζουν.

Κανένας μικροπολιτικός, ὅπως εἶναι ὅλοι ἐπάνω - κάτω ὅσοι διοίκησαν ὡς τώρα τὸ κράτος, μπορεῖ νὰ πεῖ, (μὲ τὸ νοῦ του βέβαια): «Κοῦμα νὰ ὑπάρχουν οἱ ἔξω Ἕλληνες! Δὲν πᾶν στὸ διάβολο! Καλὰ εἴμαστε ὅπως εἴμαστε. Τὸ κράτος εἶναι σοφίτικόν μας». Ναι, βέβαια, κοῦμα εἶναι, μὰ τί νὰ γίνεῖ πού ὑπάρχουν; Ὁ διάβολος δὲν τοὺς θέλει. Λοιπὸν νὰ μείνῃ τὸ κράτος ἡσυχὸν ἀπ' αὐτοὺς μὲ κανένα τρόπο δὲ γίνεταί.

Τί ἐμποδίζει ὅμως αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ κράτος, κράτος ἀληθινόν; Ἐμποδίζει πολὺ. Τὸ κράτος γι' αὐτοὺς πρέπει νὰ ἐσθύνει χρήματα γιὰ στρατὸ, γιὰ ναυτικόν, γιὰ σχολειὰ στὴν Τουρκίαν, γιὰ προπαγάντα, γιὰ προξενεῖα. Καὶ τὰ χρήματα δὲν τὰ πληρώνουν αὐτοί, παρὰ ὁ λαὸς πού κατοικεῖ μέσα στὰ σύνορα τοῦ κράτους. Μὰ ὁ λαὸς αὐτὸς τὰ πληρώνει, γιὰ νὰ γίνουν προπάντων διάφορα ἄλλα πράγματα, πού τὰ ἔχει ἀνάγκη αὐτός. Ὁ λαὸς θέλει συγκοινωνίες, σιδηροδρόμους, δρόμους, τηλεγράφους, ταχυδρομεῖα, ἐπιχωρίωσιν βόλτων, ὑδραυλικά ἔργα, σχολειὰ, δικαστήρια, λιμάνια, φάρους, χωροφύλακες, δραγάτες, ἀστυνόμους τελωνεῖα καὶ ἄλλα. Ἀραγε φτάνουν τὰ χρήματα πού πληρώνει αὐτός, φτάνουν γιὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτά, καὶ νὰ γίνουν μαζὶ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅσα χρειάζονται οἱ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα Ἕλληνες; Οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ κράτους γι' αὐτὸ προπάντων δὲν βγαίνουν σωστοί, καὶ ἔχουν ἐλλείμματα, καὶ γι' αὐτὸ γινῆκαν τόσα δάνεια. Τί νὰ πρωτοκάνει τὸ κράτος; Ποιοὺς νὰ πρωτοκοιτάξῃ; Τοὺς μέσα Ἕλληνες καὶ τὶς ἀνάγκες τους; ἢ τοὺς ἔξω καὶ τὶς δικὰς τους ἀνάγκες;

Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ μεγαλώσῃ τὸ κράτος, νὰ κάνει καινούρια σύνορα, πλατύτερα, καὶ νὰ πάρῃ μέσα στὰ σύνορά του τὰ καινούρια τοὺς περισσότερους τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς ἔξω Ἕλληνες. Ὅσοι περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἔξω Ἕλληνες γίνουν μέσα Ἕλληνες, τόσο καλλίτερα θὰ μπορέσουν νὰ σιαχτοῦν τὰ οἰκονομικά τοῦ κράτους, ὅχι μόνο γιατί τὸ κράτος δὲ θὰ ἔχει πιά νὰ κοιτάξῃ τόσους πολλοὺς ἐξωμερεῖτες, μὰ γιατί θὰ γίνῃ καὶ μεγαλύτερος ὁ τόπος καὶ πρὸ πλοῦσιος.

Ὁ μικροπολιτικός πού μίλησε καὶ πρωτύτερα, θὰ μᾶς διακόψῃ ἐδῶ καὶ θὰ μᾶς πεῖ: «Δόξα σοι ὁ Θεὸς πού ἀνέγνωρίζετε καὶ σεῖς τὴν ἀδυναμία μας νὰ ἐπαρκέσουμε! Καὶ ὅμως, μοιταυῖτα, ἐμεῖς δὲν ἐπαίσαμε ποτὲ νὰ θέλωμε νὰ μεγαλώσῃ τὸ κράτος, καὶ ὅλο πασχίζουμε νὰ τὸ μεγαλώσουμε».

Αὐτὰ εἶναι λόγια τοῦ μικροπολιτικοῦ. Μὴν τὰ πιστεύετε, ὅπως οὔτε ὁ ἴδιος δὲν τὰ πιστεύει. Πρῶτα πρῶτα δὲ χρειάζονται μόνο χρήματα γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἓνα κράτος. Ἐπειτα εἶναι βέβαιον ὅτι γίνονται κατὰχρησες καὶ σπατάλες στὸ χρήμα. Καὶ τώρα ἂς δοῦμε ἂν ἔκανε ὁ μικροπολιτικός φαρφατὰς τίποτε γιὰ νὰ μεγαλώσῃ τὸ κράτος.

Ἐπειδὴ τὸ ἔθνος αἰσθάνεται πὼς πρέπει νὰ ἐνωθεῖ γιὰ νὰ ζήσει ὅπως τοῦ ταιριάζει, ὁ μικροπολιτικός τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους δὲν τολμᾷ νὰ τοῦ ἀντεῖπει, καὶ κάνει πὼς προσπαθεῖ νὰ μεγαλώσῃ τὸ κράτος, δηλαδὴ κάνει πὼς κάνει ἐθνικὴ πολιτικὴ. Ὅμως ἄλλο ἀπὸ εὐχὴς ἀπλές, ἀπὸ εὐσεβεῖς πόθους, ἀπὸ λόγια παχειὰ καὶ ἀπὸ σπασμωδικὰ κινήματα (ὅταν παραφουσκώνει τὸ ρέμα) δὲν ἔκανε ποτὲ ὁ μικροπολιτικός. Ποτὲ του δὲν προσπάθησε νὰ τὸν κάνει δουλειὰ του συστηματικὴ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐνωσιν τῆς φυλῆς. Ποτὲ του δὲν ἔκανε οὔτε καν σχέδιον ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, οὔτε σύμφωνον οὔτε ἀσύμφωνον μὲ τὶς ἀνάγκας ἢ τοὺς πόθους τοῦ ἔθνους. Καὶ ἂν λέει πὼς ἔχει σχέδιον ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, μὴν τὸν πιστεύετε, σὰς γελᾷ, εἶναι ψέματα. Οὔτε καν στοχάστηκε ποτὲ νὰ κάνει τέτοιον σχέδιον. Οὔτε συλλογίστηκε ποτὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα περισσότερον ἀπὸ πέντε λεπτά κάθε ἑξῆς μῆνες, ἢ ὅταν τύχει μεγάλη σφίξη. Οὔτε ξέρει τίποτα γιὰ τὶς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους. Οὔτε καν τὴ γεωγραφίαν τῶν Ἑλληνικῶν τόπων ξέρει. Οὔτε θέλησε ποτὲ νὰ τὴν μάθῃ. Κι ὅταν τοῦ εἶπαν πὼς δὲν κάνει τίποτε, ὀχυρώθηκε πίσω ἀπὸ τὴν ἀρηρηματία τοῦ κράτους καὶ τὶς σοφὲς συμβουλὰς τῶν μεγάλων τῆς γῆς. Καὶ γιὰ νὰ γελᾷ καλλίτερα τὸ ἔθνος, στολίστηκε μὲ ὅλη τὴ σοφιστικὴ.

τα, τὸ μυστικισμό καὶ τὴν «ἐμβρόθεια», πού τοῦ ταιριάζει τόσο ἄσκησις, καὶ εἶπε ὑποκριτικά, με τεχνητὴ ἀνυπομονή: «Γιὰ ὄνομα Θεοῦ, μὴν τύχει καὶ κουνιθῇτε. Οὔτε νὰ ἀναφέρετε κὰν τέτοια ζητήματα. Μπορεῖτε, με μιὰ ἀπροσεξία σας, νὰ καταστρέψετε τὸ πᾶν». Καὶ τὸ πᾶν αὐτὸ εἶναι ἓνα πᾶν — μέγιστο μηδενικό.

Δὲν ἔχουμε βέβαια ἀναρίθμητα χρήματα, μὰ πρῶτα γίνονται σπατάλες, κ' ἔπειτα, μ' αὐτὰ πού ἔχουμε, μποροῦμε νὰ κάνουμε πολλά, ἂν θέλουμε νὰ κάνουμε πολλά. Καὶ με τὴν ὁργάνωση τῶν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα κοινοτήτων, μποροῦμε νὰ βροῦμε καὶ ἄλλα χρήματα, πόρους ταχτικούς, (ἀφίνω τοὺς ἐχτάχτους), γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους, γιὰ τὴν ἑνώσή του.

Πότε περιμένουμε νὰρχίσουμε νὰ τὸ κάνουμε ὅλοι — μέσα καὶ ἔξω Ἑλληνες — δουλειά μας αὐτό, δὲν ξέρω. Μὰ ἂν ὅταν τὸ κάνουμε δουλειά μας, δὲ θὰ γίνῃ ποτὲ πραγματικότητα, καὶ τότε περιττὸ εἶναι νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ βουρλιζέται καὶ τὸ χάρβαλο αὐτὸ πού λέγεται Ἑλλαδικὸ Βασίλειο.

Καὶ με τὸν ἀγῶνα αὐτὸν γιὰ τὴν ἑνωση θὰ διορθωθοῦν κάπως, ἔξω ἀπὸ τὰ οικονομικά, καὶ οἱ χαραχτῆρες, γιὰτὶ δὲ φτάνει μόνο χρήμα γιὰ νὰ φτιαχτεῖ κράτος. Δὲν εἴμαστε δυνατοὶ οικονομολόγοι, (δηλαδὴ στενόμενοι θετικιστές), γιὰ νὰ στοχαζόμαστε τὸν κόσμον μόνο οικονομολογικῶς. Οἱ χαραχτῆρες τονώνονται με τὴν κακοπέραςή καὶ τὸν ἀγῶνα, καὶ χαλαρώνονται με τὴν ἡσυχία καὶ τὴν καλοπέραςή.

Ὡς τόσο, καὶ ἔτσι πού εἶναι τὸ κράτος, καὶ ὡς πού νὰ μεγαλώσει, μπορεῖ κάπως καλλίτερα νὰ διοικηθῇ, ἂν δηλαδὴ διοικηθῇ φυσικῶτερα, Ἑλληνικῶτερα, καὶ τότε θὰ περιορισθοῦν μερικὲς χάρες πού φέρουν σπατάλες, καὶ θὰ ἐντοπισθοῦν μερικὰ ρουσφέτια ἐπαρχιακά στίς ἐπαρχίες τους, ἀντὶ νὰ μολύνουν ὅλο τὸν ὁργανισμό τοῦ κράτους. Μὰ πῶς θὰ γίνῃ αὐτό, θὰ τὸ δείξουμε στὸν παράγραφο 4.

Τώρα μονάχα πρέπει λοιπὸν νὰ σημειώσουμε, πῶς τὸ χάρβαλο κράτος τὸ Ἑλλαδικὸ, εἶναι προσωρινόν, καὶ ἔγινε γιὰ νὰ εἶναι ἐργαστήρι, γιὰ νὰ κατορθωθῇ ἡ ἑνωση τοῦ ἔθνους. Ἐχει κανεὶς καμιά ἀντίρρηση γιὰ τὴ λέξη «Χάρβαλο»; Ἡ θέλει νὰ τοῦ ζωγραφίσουμε τὰ χόλια πού ξέρει; Ὅσο γιὰ τὴ λέξη «προσωρινόν», δὲ δεχόμαστε καμιά ἀντιλογία. Τὸ κράτος αὐτὸ πρέπει νὰ μεγαλώσει.

ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ. Μὰ τότε, ἀφοῦ πρέπει νὰ μεγαλώσει τὸ κράτος, γιὰτὶ εἶναι ψέμα ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα; Δὲν εἶναι τὰχα τὸ ἴδιο πράμα ἡ μεγάλη ἰδέα καὶ ἡ ἰδέα πού λέμε ἐδῶ πέρα, πῶς πρέπει δηλαδὴ τὸ κράτος νὰ κάνῃ σύνορα πλατύτερα καὶ νὰ πάρει στὰ σύνορά του μέσα καὶ τοὺς ἔξωμερίτες τοὺς περισσότερους; Ὁχι.

Ἡ μεγάλη ἰδέα εἶναι μιὰ θύμηση πού ἀπόμεινε, χόθηκε βαθεῖα καὶ φώλιασε μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ Ρωμοῦ, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού οἱ Τοῦρκοι, στὰ 1453 πῆραν τὴν Πόλη. Εἶναι ἡ θύμηση πῶς ὁ Ρωμῖος, με τὴν Πόλη πρωτεύουσα, ὥριζε τὴν Ἀνατολὴν στὰ περασμένα χρόνια, τὸ Ἀνατολικὸ δηλαδὴ κράτος με τοὺς πολλοὺς λαοὺς, πού τὸ κληρονόμησε σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ρωμαίους. Καὶ τὴν κληρονόμησε τότε φυσικὰ ὁ Ρωμῖος τὴν Ἀνατολή, ὡς κράτος ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, ἀφοῦ τὴν εἶχε πρῶτα καταχτήσει ὁ ἴδιος καὶ με τὸν Μέγα Ἀλέξαντρο, ἀλλὰ πρὸ πάντων με τὸν πολιτισμὸ του, πού στὸν ἀρχαῖο καιρὸ ἦταν ὁ πρῶτος πολιτισμός, καὶ πού τίλιξε ἀκόμα καὶ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία στὰ δῖχτα του, τὴν ἔβαλε καὶ αὐτὴν μέσα στὸ σακί, καὶ τὴν ἔκανε ὄργανο ἡθικῆς ἐπιβολῆς. Ὁ Ἑλληνισμὸς λοιπόν, ἀπλωμένος πᾶν ἀνώτερος πολιτισμός, σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή, ἔγινε Χριστιανισμός, καὶ κράτησε τὴν Ἀνατολὴ με τὴ θρησκεία στὰ χέρια του. Ὁ ἴδιος Ἑλληνισμὸς, ὁ πὺ ξυπνὸς καὶ πὺ ἀξίος λαὸς τῆς Ἀνατολῆς, μπῆκε στὸ νόημα τοῦ τί θὰ πῇ μηχανισμὸς τοῦ Ρωμῖκου Ἀνατολικοῦ κράτους, τὸν κατάλαβε καλὰ, καὶ τὸν πῆρε καὶ αὐτὸν στὰ χέρια του.

Μὰ, ἀφοῦ ἔζησε πάμπολα χρόνια, ἄρχισε καὶ ἔπεφτε τὸ Ἀνατολικὸ κράτος (ὅπως κάθε πολιτικὸς ὁργανισμός), καὶ ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸ ἄρπαξαν.

Τετρακόσια χρόνια ἔμειναν ἔπειτα οἱ Ἑλληνες σχεδὸν ἀπολιθωμένοι καὶ μαζί τους πέτωσε καὶ τὸ μῖσος γιὰ τὸν ἀντίχριστο τὸν Τοῦρκο, καὶ ἡ θύμηση, ἡ γλυκόπιση, πῶς ἄλλοτε ὥριζαν αὐτοὶ τὴν Ἀνατολή, πού τὴν ἔφτιασαν αὐτοὶ με τὸν πολιτισμὸ τους καὶ κληρονόμησαν αὐτοὶ τὴν πολιτικὴ της κυριαρχία ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Καὶ σιγὰ σιγὰ ἡ θύμηση αὐτὴ ξυπνοῦσε μέσα τους καὶ γινόταν γλυκύτατη ἐλπίδα καὶ φαντασία ζωηρή. Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα κ' ἡ φαντασία τοὺς σήκωσε στὸ πόδι στὰ 1821. Νὰ δομήσουν κατεπάνω στὸν Τοῦρκο καὶ νὰ τοῦ ξαναπάρουν τὴν Πόλη καὶ τὴν Ἀγιά Σοφιά, καὶ νὰ τὸν διώξουν τὸν ἄπιστο ἀπὸ τὴν Ἀνατο-

λή ολότελα. Καθώς βλέπετε, είχε και κάτι τι χριστιανικό και σταυροφορικό ή όρμη αυτή. Οί Έλληνες αγωνίστηκαν και σάν Χριστιανοί και σάν Έθνος, που γυρεύει να κάνει κράτος δικό του, ανεξάρτητο.

Μά δεν ήταν πιά οί Ρωμαίοι αυτού για να τους δείξουν πώς φτεριάζονται και πώς κυβερνιούνται τὰ μεγάλα κράτη με τους πολλούς λαούς.

Στό αναμεταξύ αυτό σταμάτησε και ό Έλληνικός πολιτισμός εκεί που τόν άφησαν οί άνθρωποι του 1453, ενώ ό Ευρωπαϊκός πολιτισμός ίσα ίσα από κείνον τόν καιρό άρχισε κ' έπαιρνε όλοένα δρόμο και κυρίευε τόν κόσμο. Και έτσι στα 1770 και στα 1821 που ξύπνησαν και σηκώθηκαν πρώτοι από τους 'Ανατολικούς λαούς οί Έλληνες και χτύπησαν τόν Τούρκο, δεν είχαν πιά στην 'Ανατολή την ήθική επιβολή που είχαν άλλοτε. Και οί άλλοι χριστιανικοί λαοί της 'Ανατολής ξυπνούσαν σιγά σιγά και δυνάμονε μέσα τους, σύμφωνα με τὸ πνεῦμα τοῦ 19ου αἰῶνα, ή έθνική συνείδηση. Άμα είδαν τους Έλληνες σηκώθηκαν και αυτοί έπειτα και χτύπησαν τόν Τούρκο. Τόν χτύπησαν κι αυτοί και σάν Χριστιανοί, και σάν Έθνη που θέλουν την πολιτική τους αὐτοπαρξία.

Ός τόσο οί Έλληνες, που δεν κατάφεραν, για τους λόγους που αναφέραμε, να πάρουν την Πόλη και να ξανακάνουν τὸ 'Ανατολικό τους κράτος, όμως κατώρθωσαν να πλάσουν, με τή βοήθεια τῆς Εὐρώπης, που τους συμπάθησε για τὸν ἀγῶνα τους, ένα μικρούτσικο κράτος σ' ένα τόπο που κατοικοῦσαν πυκνά ελληνικής φυλῆς άνθρωποι.

Πῶρα τελευταία στην Τουρκία συνέβηκε ένα περιστατικό, που μπορεί και να αλλάξει κάμποσο, μετά καιρό, τὸ Τούρκικο κράτος. Ξύπνησαν μερικοί Τούρκοι, με τή μανία να γίνουν κι αυτοί Ευρωπαῖοι. Οί νεοφώτιστοι από τὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ νέοι Τούρκοι κατάφεραν και έκαναν βουλή και γερουσία στην Τουρκία, νομίζοντας πως αυτό θα σώσει τὸ κράτος τους από τὴν καταστροφή. Και χάρισαν μερικά ψίχουλα ίσοπολιτείας στοὺς χριστιανικούς λαούς, που κατοικοῦν μέσα στὸ κράτος τους.

Άμέσως κατέβηκε στὸ νοῦ τῶν γραμματισμένων Ρωμῶν μιὰ θύμηση κ' ένας συλλογισμὸς — μήπως κάνουν και τίποτε άλλο οί τωρινὸι Έλληνες από εύκολους συλλογισμούς ; — Και είπαν οί γραμματισμένοι : « Όπως στὸ Ρωμικὸ ἀρχαῖο κράτος, ἅμα δόθηκε ίσοπολιτεία σ' ὅλους τοὺς λαούς, οί Έλληνες κατάφεραν κ' έκαναν τὸ 'Ανατολικὸ τμή-

μα του σιγά σιγά κράτος Έλληνικό, παίρνοντας τὴν πολιτική εξουσία στα χέρια τους, — έτσι και στὸ Τούρκικο τὸ κράτος, που κι αυτό κατάρχησε τὴν 'Ανατολή, ἀφοῦ τώρα δόθηκε ή ίσοπολιτεία, οί Έλληνες πάλι θα πάρουν σιγά σιγά τὴν πολιτική εξουσία στα χέρια τους και θα κάνουν πάλι τὸ κράτος Έλληνικό. Δηλαδή θα ξαναγίνει ή Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Η ιστορία επαναλαμβάνεται κατὰ γράμμα». Μακάρι να μπορούσε να γίνει !

Μά είπαμε πως οί Έλληνες δεν έχουν πιά τὴν επιβολή που είχαν με τὸν πολιτισμὸ τους, τὸν καιρὸ τῶν Ρωμαίων. Τώρα κανένας ἀνατολικὸς λαὸς δεν έχει τοὺς Έλληνες ἀνώτερους ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Εἴμαστε ὅλοι ίσοπεδωμένοι μπροστὰ στοὺς Ευρωπαίους. Λοιπὸν γιατί θα ὑπακούουν στοὺς Έλληνες, που τοὺς σηχαίνονται κιόλας ὅλοι τους, έπειδή απ' αὐτοὺς ὅλοι έχουν κάτι ν' ἀρπάξουν (τὰ ἀπομεινάρια τῆς πρωιτερινῆς τους πολιτικῆς και θρησκευτικῆς κυριαρχίας) ; Μήπως έχουν τάχα λόγους οί Έλληνες για να εξουσιάζουν τοὺς ἄλλους και να επιβάλλουν τὸ κράτος τους ; Μήπως έχουν λάμψη ἄλλη ; Τίποτε. Μονάχα που δεν είναι κακοί ἔμποροι. Μά και γι' αὐτὸ ἀκόμα πρέπει να χαντακωθοῦν. Πῶς θα ζήσουν οί ἄλλοι ; Όστε τὸ Τούρκικο τὸ κράτος δὲ θα γίνει με τὸν καιρὸ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Και εἶναι ὅχι περιττό, μὰ βλαβερώτατο, για τὸ ἔθνος, να κατασκορπᾷ τὴν ἐνέργειά του δεξιά κι' ἀριστερά, ἄσκοπα.

Και να γιατί πάει ή Μεγάλη 'Ιδέα ! "Αν ἦταν δυνατὴ ή μεγάλη 'Ιδέα, γιατί δεν ἦρθε στὸ νοῦ τῶν 'Ιταλῶν, που αὐτοί τέλος πάντων ἔπλασαν τὸ 'Ανατολικὸ κράτος με προτεύουσα τὴν Πόλη ;.

Οί ιδέες πρέπει να συμφωνοῦν με τὰ πράγματα, και για να συμφωνοῦν πρέπει να βγαίνουν απ' αὐτά. Τὰ τωρινὰ πράγματα λέν πως ή Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία με τὸν πολυσύνθετο και δυνατὸ μηχανισμό της, δεν ἀνασταίνεται, ή δεν ξαναγεννιέται. Άλλοῦ πρέπει να γυρέσουν τὰ ἰδανικά τους οί Έλληνες, και ἄλλοῦ να συγκεντρώσουν τὴν ἐνέργειά τους και να τὴ ρίξουν ὅλη μαζωμένη. Πάει και ή Πόλη και ή 'Αγία Σοφία ! Πάει και ή Κόκκινη Μηλιά και ό Βασιλιάς ό Μαρμαρωμένος ! Αὐτὸς θα μείνει αἰώνια μαρμαρωμένος, τώρα που θα τὸν στήσουν ἄγαλμα μαρμαρένιο, για παράδειγμα—ἄμορφο, πολὺ ἄμορφο, και συγκινητικὸ παράδειγμα — σ' ένα λόφο τῆς 'Αθήνας.

NEO ΙΔΑΝΙΚΟ. Καὶ ἅμα βγάλουμε ἀπὸ τὴ θύμησή μας γιὰ πάντα τὴν Πόλη καὶ τὸ Βυζαντινὸ κράτος, καὶ ξεροζώσουμε τὴ μικρὴ σπίθα τῆς ἐλπίδας ποὺ τρεμολάμπει ἀκόμα, τί θὰ ἀπομείνει στὴν ψυχὴ τοῦ Ἕθνους; Ποιὰ ἰδέα θὰ πάρει τὴ θέση τῆς Μεγάλης Ἰδέας; Ποῦ εἶναι τὸ ἱδανικὸ ποὺ θὰ βάλει τὸ ἔθνος νὰ σολέψει πάλι, νὰ ζωντανέψει, νὰ κουνηθεῖ σύσωμο πρὸς κάποια διεύθυνση;

Τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος, εἶπαμε, ἀναγκαστικὰ θὰ μεγαλώσει, γιὰ νὰ ὑπάρξει. Τὸ Τούρκικο κράτος λοιπὸν πρέπει νὰ διαλυθεῖ, τουλάχιστο στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὰ νησιά, ἀφοῦ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος θὰ μεγαλώσει τάντα εἰς βάρος τοῦ Τούρκικου. Ἄς κρατήσουν οἱ Τούρκοι τὴν Πόλη. Καλλίτερα αὐτοί. Οἱ Ἕλληνες ἄρα πρέπει νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ Τούρκικο κράτος ὅσα μποροῦν περισσότερα, (μαλώνοντας ἢ συναγροικούμενοι μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς), τὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπείρο, τὰ Νησιά, ὡς τὴν Κύπρο.

Πρέπει νὰ θέλει κανεὶς ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ μὴ φουσκώνει τὰ μυαλά του μὲ ὀνειράτα καὶ στείλους πόθους μεγαλείων ποὺ δὲ γίνονται. Πρέπει νὰ ξεκαθαρίζει κανεὶς τὸ τί θέλει.

Τὰ ὀνειράτα κ' οἱ ὑπερβολικοὶ πόθοι παραλύουν καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ἔθνη. Ἄν γίνῃ πάλι ἄξιο τὸ ἔθνος, εἶναι δική του πάλι ἀργότερα καὶ ἡ Πόλη, καὶ ἡ Ἀνατολή καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλει.

Σ' ἕναν ξένο, ποὺ γιὰ νὰ μ' εὐχαριστήσῃ, μοῦ ἐπαινοῦσε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, ἀποκρίθηκα πρὸς ἐμεῖς οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες δὲ θεωροῦμε δικὰ μας τὰ ἔργα ποὺ ἔκαναν ἐκεῖνοι, καὶ μὴς ἀρέσει νὰ πλάσουμε ἐμεῖς ἄλλα. Καὶ μοῦ εἶπε τότε αὐτός, πολὺ σοφά: — Ἐχετε καὶ ὁ μπόρσ τὰ σας!

Ἀντὶ λοιπὸν τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ ποὺ βούλαξε καὶ πάει, γιὰ εἶναι ἀδύνατο ἀπὸ μᾶς νὰ γίνῃ πράγμα, νὰ ἔνα ἰδανικὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποαγματικὸ, ἢ ἔνωση τῶν περισσότερων Ἑλληνικῶν τόπων σ' ἕνα κράτος Ἑλληνικὸ ἀξιοσέβαστο. Ἐνα τέτοιο ἰδανικὸ, ποὺ τὸ προτείνουμε ὄχι μόνο στὸ Ἑλλαδικὸ κράτος τὸ μικρὸ καὶ στοὺς Ἕλληνες του, ἀλλὰ σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες τῆς γῆς, μπορεῖ νὰ γεμίσει τίς ζωὲς γεωῶν ἀνθρώπων.

Τὴν ἰδέα ἀπὸ τὴν πράξη τὴ χωρίζει μιὰ τοίχα. Ἀπὸ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο εἶναι ἕνα βῆμα: Καὶ τὸ βῆμα θὰ τὸ κάνει καὶ τὴν τοίχα θὰ τὴν περάσει ἡ ἀπόφαση. Ἀμα ξεδιαλύνει κανεὶς καλὰ, μὰ καλὰ, τὸ τί θέλει — ἂν ἀληθινὰ θέλει τίποτε — εὐκολὰ βρίσκει τὸν τρόπο γιὰ νὰ τὸ καταφέρει. Ἀμα εἶναι γεμάτος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἕνα σκοπὸ, τὰ ἐμπόδια τοῦ φαίνονται παιγνίδια καὶ οἱ ἄνθρωποι μύγες.

Ὡστε τὸ πρόβλημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι τὸ νὰ διοικηθεῖ τέλει ἡ Μικρὴ Ἑλλάδα, οὔτε τὸ νὰ καταφερθεῖ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. Ἄλλο εἶναι τὸ πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ ἐνωθεῖ μιὰν ὥρα ἀρχήτερα ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ σ' ἕνα κράτος δυνατὸ, γιὰ νὰ ζήσει καλλίτερα καὶ νὰ δειξῇ ἡ φυλὴ τὴ δύναμή της. Ὁ ἀγώνας ὅλων μας ἄς εἶναι αὐτός, καὶ ἄς μὴ σκορπίζεται σὲ ἄσκοπες ἐνέργειες ἡ δύναμις τῆς φυλῆς.

Καὶ τώρα ξεκαθαρίζονται τὰ χρέη τοῦ καθενός:

1) Οἱ Ἕλληνες τοῦ κράτους πρέπει νὰ προσπαθήσουν νὰ διοικηθοῦν ὅσο γίνεται φυσικώτερα, ἂν ὄχι γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο γιὰ νὰ κάνουν στρατό, ποὺ θὰ βοηθήσῃ τὴν ἔνωση τῆς φυλῆς. Ἡ φυσικώτερη διοίκηση γιὰ τοὺς Ἕλληνες εἶναι ἡ τοπικὴ αὐτεδιοίκηση, ποὺ θὰ ἐλαφρώσει τὸ κράτος ἀπὸ πολλὰ βάρη καὶ πολλὰς σκοτοῦρες, ἀφίνοντάς το πρὸ ἥσυχου γιὰ νὰ κοιτάξῃ τὸ στρατό του καὶ τὴν ἐξωτερικὴν του πολιτικὴν.

2) Οἱ ἐξωμερίτες Ἕλληνες πρέπει νὰ οργανώσουν τίς κοινότητές τους ἑταί, ποὺ νὰ διατηροῦν μονάχοι τους ὅλα τὰ σχολεῖά τους καὶ νὰ εἶναι ἑτοιμοὶ πάντα γιὰ νὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ κείνους ποὺ ἐπιβουλεύονται τὴν ὑπαρξὴ τους καὶ γιὰ νὰ σηκωθοῦν ἐνάντια στὸν Τούρκο (στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὰ Νησιά).

3) Παράλληλα μ' αὐτὰ τὰ χρέη, ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες ἔχουν χρέος νὰ μεταρρυθμίσουν τὴν παιδεία τους. Καὶ αὐτὴ θὰ μεταρρυθμιστεῖ πρὸ πάντων μὲ τὸ νὰ πάρουν τὴ φυσικὴ τους γλῶσσα, τὴ ζωντανή, ὄργανο διδασκαλίας, καὶ νὰ μιλοῦν καὶ νὰ γράφουν τὴ γλῶσσα τους ἐλεύθερα καὶ πάντα, χωρὶς ντροπὴ μὴν τοὺς ὀνομάσει κανεὶς ἀγράμματα.

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἔνωση τῆς φυλῆς, γινόμενος ἀπ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες, θὰ σιάξῃ τὸ χαράχτηρα μας τὸν ἀνθρώπινο. Ὁ ἴδιος ἀγώνας, μαζί καὶ μὲ τὴν τοπικὴ αὐτεδιοίκηση, θὰ σιάξουν, ὅσο παίρνει, καὶ τὸν πολιτικὸ μας χαραχτήρα. Τὸ ἐλεύ-

τερο μεταχείρισμα τῆς φυσικῆς μας γλώσσας θὰ βάλει σὲ τάξη τὰ φορτωμένο καὶ στραβωμένο καὶ μωρατζιάσμενο *μ υ α λ ό μ α ς*, καὶ θὰ τὰφήσει ἐλεύθερο νὰ γεννοβολήσει.

Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ νὰ γίνει μονάχα, δὲ φτάνει. Πρέπει νὰ γίνονται ὅλα μαζί καὶ παράλληλα, γιατί εἶναι ὅλα σχετικά καὶ στενά δεμένα. Καὶ τὸ ἓνα φέρνει τὸ ἄλλο.

ΦΥΣΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ. Φυσικὴ διοίκησις στὸ Ρωμέϊκο ἀπὸ τότε ποὺ φανερώθηκε στὸν κόσμον, εἶναι ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκησις. Οἱ ἀρχαῖοι ζοῦσαν σὲ πολιτείες, ποὺ ἡ κάθε μιὰ μὲ τὰ τριγυρινὰ χωριά της ἦταν καὶ κράτος ἰδιαίτερο μὲ πολιτικὴ αὐτοσυρξία, ἢ Ἀθήνα, ἢ Σπάρτη, ἢ Θήβα, τὰ Μέγαρα, ἢ Κόρινθο, ἢ Κέρκυρα, ἢ Αἴγινα, ἢ Συρακούσα, κτλ. Ὑστερα παρουσιάστηκε ἓνα βασιλιάς Ἀλέξανδρος, Ἕλληνας ἐξαιρετικὸς καὶ μοναδικός, καὶ ὑπόταξε τὶς πολιτείες αὐτές, μαζί μὲ τόσους ἄλλους λαούς. Αὐτὸς πῆρε ἀπὸ τὶς πολιτείες τὴν πολιτικὴν τους ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ τοὺς ἄφησε τὴν αὐτονομίαν, δηλαδὴ τοπικὴ αὐτοδιοίκησις.

Ἐπειτα οἱ Ρωμαῖοι, πολιτικοὶ ἀνοιχτομάτες, ποὺ δὲν πᾶν νὰ ἀφανίσουν ἐκεῖνο ποὺ σὲ κάθε τόπῳ ὑπάρχει, παρὰ τὸ μεταχειρίζονται γιὰ τοὺς δικούς των τοὺς πολιτικούς σκοπούς, οἱ Ρωμαῖοι, σὺν τὸν Ἀλέξανδρῳ, ἄφησαν τὶς Ἕλληνικὰς πολιτείας νὰ κυβερνοῦνται μοναχῆς τους, καὶ αὐτοὶ κράτησαν τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν. Ἄς σηκωνόταν ἡ Σπάρτη νὰ χτυπήσῃ τὶς Ρωμαῖκὰς λεγεῶνες!

Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἦταν συνέχεια τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ ἄφησε καὶ αὐτὸ τοπικὴ αὐτοδιοίκησις σὲ τὶς Ἕλληνικὰς πολιτείας.

Οἱ Βενετσάνοι, ἄλλοι πάλι τετραπερασμένοι πολιτικοὶ καὶ αὐτοὶ, ὅταν κατάρχησαν τὰ νησιά καὶ τὶς παραθαλάσσιες πολιτείας τῆς Ἕλληνικῆς, ἔκαναν γραφτεῖς συνθήκας μαζί τους καὶ τὶς ἄφησαν καὶ αὐτοὶ νὰ διοικοῦνται οἱ ἴδιες, προσκυνώντας μονάχα τὸ βενετσιάνικον λεοντάρι.

Οἱ Φράγκοι ὅπου πέρασαν, τὰ ἴδια ἔκαναν, χωρὶς συνθήκας ὅμως.

Οἱ Τοῦρκοι, πῶς βάρβαροι, μὰ ὅχι λιγώτερο πολιτικοί, ἀναγνώρισαν τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν στοὺς Ἕλληνικούς τόπους, μὴ μπορώντας μήτε νὰ κάνουν τοὺς χριστιανούς μουσουλμάνους, μήτε νὰ τοὺς κόψουν τὴν γλῶσσαν, (ὅπως

σκοπεύαν), μήτε νὰ μποῦν στὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς διοικήσεως, μὴ θέλοντας κιόλας νὰ φορτωθοῦν ξένες ἔννοιες. Κάθονται ἡσυχᾶ οἱ χριστιανοί, κάνουν τὶς διαφορὰς ἀγωγάρειες, πληρώνουν τοὺς φόρους, κανονικοὺς καὶ ἀκανόνιστους; Τί ἄλλο ἤθελε ὁ κυρίαρχος;

Αὐτὰ γίνονταν αἰῶνες, καὶ ὥς τὰ τώρα.

Τώρα ἦλθε τὸ Ἑλλαδικὸν τὸ κράτος, καὶ μ' ἓνα θαυαρέζικο νόμον ἀποκεφάλισε τὴν φυσικὴν Ἑλληνικὴν διοίκησιν, ἰσοπέδωσε τάχα τὶς πολιτείας, τὰ χωριά καὶ τοὺς ἀνθρώπους, καταστρεψε δηλαδὴ τὶς κοινότητες, καὶ ἔχωσε τοὺς ἰσοπεδωμένους Ἕλληνες σ' ἓνα στενὸν παπούτσι, ποὺ εἶναι μονάχα ἡ τελευταία διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους καὶ λέγεται δήμος. Δηλαδὴ τί ἔκανε τὸ κράτος; Ὅχι μόνον ἀφαίρεσε τὰ 9)10 ἀπὸ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ χρεῖα ποὺ εἶχαν οἱ πολιτείες καὶ τὰ χωριά, ἀλλὰ καὶ ἀναποδογύρισε τὸν ὄργανισμό τους. Ὁ Καποδίστριας, πῶς ἔξυπνος, εἶχε ἀφήσει τὶς κοινότητες, γιατί δὲν πᾶει ἓνας κυβερνήτης νὰ ἀφανίζει τὴν βάση ποὺ στέκεται ἐπάνω ὁ λαὸς του. Ὅταν πᾶω νὰ φορέσω ἓνα ροῦχο, δὲν τοῦ ἀλλάζω τὰ φάδια του!

Καὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ ἔξυπνοι, ἐνοιώσαν ποῖα εἶναι ἡ δύναμις τοῦ Ρωμοῦ, ἡ κοινότητά του. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι στὴν τωρινὴ Βουλγαρία λιγοστοὶ Ρωμοί, (καμιά ἑκατοστή χιλιάδες), καὶ ἀποφάσισαν νὰ τοὺς βγάλουν ἀπὸ τὴ μέση ἢ νὰ τοὺς ἀφομοιώσουν, σοφίστηκαν, τί νομίζετε; Ὁ, τι σοφίστηκε καὶ τὸ Ἑλλαδικὸν κράτος. Νὰ ἀφανίσουν δηλαδὴ τὶς Ἑλληνικὰς κοινότητες. Χωρὶς κανένα νόμον θαυαρέζικον αὐτοί, ἔσβυσαν μιὰ μέρα τὶς κοινότητες, ἄρπαξαν ἐκκλησίες, σχολεῖα, κοινοτικὰς περιουσίας, ἔκαψαν χωριά, ἔδιωξαν τοὺς δεσποτάδες, ἐμπόδισαν τοὺς δασκάλους, τοὺς παπάδες, τοὺς ἐφόρους, καὶ πᾶν καὶ οἱ κοινότητες καὶ ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ!

Στὴν Τουρκίαν ὅμως ἀκόμη ὑπάρχει ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκησις, μὲ τὸν τύπον τῆς κοινότητος. Στὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖ μὲρα γίνεται. Στὴν Ἀμερικὴν τὸ ἴδιον. Ὅπου δέκα Ἕλληνες, ἐκεῖ καὶ κοινότητα. Κυβερνοῦν τὰ ἰδιαίτερά τους μοναχοὶ τους, καὶ ὑποτάσσονται κατὰ τὰ ἄλλα στοὺς νόμους τοῦ κράτους ὅπου βρίσκονται. Δηλαδὴ τί κάνουν οἱ δέκα Ἕλληνες ποὺ βρέθηκαν μαζί; Πρῶτα φέρνουν τὶς γυναῖκες τους ἢ παίρνουν γυναῖκες. Ἐπειτα χτίζουν τὸ σπίτι τους, μιὰ καλύβα. Ὑστερα κάνουν παιδιὰ καὶ παρὰδες, καὶ μαζεύουν χρήματα καὶ γιὰ τὸ κοινόν, καὶ χτίζουν πρῶτα ἓνα ἐκκλησιδάκι, καὶ τέλος φτύνουν καὶ τὸ σχολεῖόν γιὰ τὰ παιδιὰ τους, δηλαδὴ φέρνουν ἓνα κουτσοδασκάλο. Τὶς μι-

κροδιαφορὰς ποὺ ἔχουν ἀναιμεταξύ τους, μοναχοὶ τους τὶς ξεδιαλύνουν. Καὶ ποτὲ δὲν ἀμφισβητοῦν τὴν πολιτικὴ κυριαρχία τοῦ κράτους ὅπου βρέθηκαν. Κυβερνοῦν μονάχα τὰ δικά τους, ὅσα μεταξύ τους, ἔξω ἀπὸ ξένους, ταιριάζει νὰ γίνονται. Καὶ αὐτὸ τὸ ξέρουν καλὰ οἱ Ἕλληνες, ὅσο καὶ νὰ τρώγονται ἀναιμεταξύ τους.

Ἀφ'οὗτος ἡ Ἑλλάδα ἔκανε αὐτὴ τὴν ἀσύγκριτη στραβοκεφαλιά, καὶ κατάργησε τὶς κοινότητες, σὰ νὰ ἦταν παλιόπαπουτσα, ἀφ'οὗτος συγκέντρωσε ὅλες τὶς δουλειὲς στὸ κράτος, ποὺ τὸ διαίρεσε σὲ δήμους, πάει κατὰ διαβόλου. Αὐτὸ ποὺ θαυμάζουν τοὺς Ἀγγλους, χωρὶς νὰ ξέρουν γιατί, ὅς θαυμάσουν στὴν Ἀγγλία τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, ποὺ, ἂν καὶ τρισμῆιστο κράτος, δὲν τὴν κατάργησε, παρὰ τὴν ἄφησε, τὴν ὑποστήριξε καὶ τὴ μεταχειρίζεται.

Ἀφ'οὗ οἱ Ρωμοὶ τῆς Καλαμάτας, ὅς τρῦμε, ἀπὸ αἰῶνες τώρα συνήθισαν νὰ κυβερνοῦν τὶς τοπικὲς δουλειὲς τους μοναχοὶ τους, τί ἔρχεται καὶ ἀνακατεύεται τὸ κράτος; Τί ἔχει νὰ κάνει στὴν Καλαμάτα; Τὸ πολὺ νὰ γυρέψει φόρους λογικούς, καὶ νὰ τοὺς εἰσπράξει μὲ τὸ καλὸ ἢ μὲ τὸ κακὸ, νὰ διατηρεῖ χωροφύλακες, νὰ ἐπιθεωρεῖ τὰ σχολεῖα, τὴς ἐκκλησιῆς καὶ τὰ τοπικὰ δικαστήρια, νὰ κάνει κανένα ἀνώτερο δικαστήριο ἢ σχολεῖο, ἂν εἶναι ἀνάγκη, νὰ ἀναλάβει κανένα μεγάλο δημόσιο ἔργο ἀπὸ κεῖνα ποὺ τὸ κοινὸ τῆς Καλαμάτας μοναχὸ του δὲν μπορεῖ νὰ καταφέρει, δρόμο, σιδηρόδρομο, λιμάνι, φάρο, στρατώνια. Οἱ Ρωμοὶ τῆς Καλαμάτας ὅλα τὰ ἄλλα ξέρουν νὰ τὰ κάνουν, καὶ καλλίτερα μάλιστα ἀπὸ τὸ Κράτος, γιατί τοὺς ἐνδιαφέρουν περισσότερο καὶ πὺ ἀληθινά, ξέρουν νὰ συμβιβάζουν οἱ ἴδιοι τὶς μικροδιαφορὰς τους, ξέρουν νὰ κάνουν τοπικοὺς δρόμους, μικρὰ γεφύρια, νεκροταφεῖα, νοσοκομεῖα, βρύσες, φυλάγουν πολὺ καλὰ μοναχοὶ τους τὰ ἀμπελογώρεά τους καὶ τὰ δάση τους, φτεριάνουν καὶ συντηροῦν οἱ ἴδιοι τὰ σχολεῖα τους καὶ τὶς ἐκκλησιῆς τους. Γιατὶ ἀνακατεύεται καὶ σ' αὐτὰ τὸ κράτος; Ποιὸς τὸ προσκάλεσε; Ἄν τὸ κράτος πρέπει νὰ χῶναι καὶ αὐτοῦ τὴ μύτη του, ὅς ἐπιβλέπει μονάχα καὶ ὅς καταγίνεται μὲ ὅσα ἄλλα ἢ κοινότητα δὲν μπορεῖ νὰ κάνει.

Μὰ λοιπὸν, θὰ πεῖ κανεὶς, ἀφ'οὗ ὅλα μποροῦν καὶ τὰ καταφέρνουν μοναχοὶ τους οἱ Καλαματιανοί, ποῖα εἶναι ἡ δουλειά του κράτους; τί ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει κράτος; Πρῶτα ποῦτα δὲν εἶπαμε πὼς ὅλα μποροῦν νὰ τὰ καταφέρουν οἱ ἴδιοι. Μποροῦν νὰ κυβερνήσουν μοναχοὶ τους μερικά, τὰ τοπικὰ τους. Πρῶτα εἶπαμε νὰ ὑπάρχει καὶ Ἑλληνικὸ

κράτος, γιατί ἂν δὲν ὑπάρχει, θὰ ὑπάρξει ἄλλο κράτος, ξένο κράτος, ποὺ θὰ ἔλθει νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς Ἑλληνικὲς κοινότητες καὶ νὰ τὶς ὀρίζει. Ἑλληνικὸ κράτος πρέπει νὰ ὑπάρχει γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐνότητα τῆς φυλῆς. Οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ ὑπακούουν πολιτικῶς σὲ Ἕλληνες καὶ ὄχι σὲ ξένους, ὅπως οἱ Ἴταλοι ὑπακούουν σὲ Ἰταλούς, οἱ Ἀγγλοὶ σὲ Ἀγγλους κτλ. Μονάχα ἔτσι θὰ καταφέρει κάτι νὰ κάνει ὡς ἔθνος. Καὶ τὸ λέμε αὐτὸ, γιατί ξέρουμε πὼς οἱ Ἕλληνες ἔχουν τὴ φιλοδοξία νὰ δημιουργήσουν κάτι, καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος.

Τοῦ Ρωμοῦ δὲν τοῦ λείπει ἡ ἀξιοσύνη νὰ κυβερνῆται πολιτικὰ ὁ ἴδιος, μὰ πρέπει μονάχα πρῶτα νὰ νοιώσει μὲ τί τρόπο ἔζησαν καὶ ζοῦν οἱ Ἕλληνες στὸν κόσμον, ποιὸς κοινικὸς ὁργανισμὸς τοὺς βαστά. Οἱ Ἕλληνες ζοῦν πάντα σὲ κοινὰ ἰδιοκυβέρνητα. Λοιπὸν ὁ Ἕλληνας ἢ οἱ Ἕλληνες, ποὺ θὰ κυβερνήσουν πολιτικὰ τοὺς Ἕλληνες, πρέπει ὄχι νὰ καταστρέψουν τὰ κοινὰ αὐτά, παρὰ νὰ τὰ ἀφήσουν, νὰ τὰ περιποιηθοῦν, νὰ τὰ μεταχειρίζονται, νὰ τὰ ἐκμεταλλεύονται πολιτικὰ. Μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἀνάγκη νὰ κάνουν ἴσα ἴσα τὸ ἀντίθετο ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἔκανε ὡς τώρα τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος.

Μὰ πὼς λοιπὸν φανταζόμαστε πὼς μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἓνα Ἑλληνικὸ κράτος; Τί δουλειὰ θὰ κάνει; Ἄν δοῦμε πρῶτα τὴ δουλειὰ σὲ κάθε τόπον Ἑλληνικὸ μπορεῖ καὶ καταφέρει ἢ κοινότητα μοναχὴ τῆς, καὶ ἀπ' αὐτὸ θὰ συμπεράνουμε τί ἀπομένει στὸ κράτος νὰ κάνει.

Στὸ κράτος λοιπὸν ἀπομένει νὰ καταφέρει τὰ ἀκόλουθα :

α') Χτίζει ἐκκλησιῆς καὶ τὶς διατηρεῖ, μὲ παπάδες, κληρὺν ἀνάγκες κτλ.

β') Χτίζει σχολεῖα (μὲ τὰ χρήματα ποὺ δίνουν εἴτε οἱ πλούσιοι τοῦ τόπου, εἴτε ὁ κοσμάκης στοὺς δίσκους τῆς ἐκκλησιῆς, — γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει ἡ ἐκκλησία, — ἢ μὲ ταχτικὲς συνεισφορὰς), πληρώνει δασκάλους γιὰ τὴν κατώτερη, κάποτε καὶ γιὰ τὴ μέση παιδεία.

γ') Φυλάγει μὲ δρογάτες καὶ δασοφύλακες κοινούς, ἀμπέλια, χωράφια, βοσκὲς καὶ δάση, καὶ φυλάγει μὲ τσοπάνηδες κοινούς καὶ ἀγελαφάρους, γιδοτρόβατα, ἀγελάδες, βώδια καὶ ἄλλα τῶν ἀνθρώπων.

δ') Κόνει καὶ νοσοκομεῖα μὲ τὸ χρῆμα τοῦ πλούσιου ποὺ

τὸ συμπληρώνει με συνεισφορές, ἢ ἀπὸ τὴν κοινοτική περιουσία ποὺ διαχειρίζεται.

ε') Κάνει καὶ συντηρεῖ νεκροταφεῖα, τοπικοὺς δρόμους μέσα στὴν πολιτεία καὶ στὰ περίχωρα, ὑδραγωγεῖα, βρύσες καὶ μικρὰ γεφύρια.

στ') Μὲ τὴ δημογεροντία τῆς συμβιβάζει ἢ δικάζει ἰδιωτικὲς μικροδιαφορὲς καὶ τιμωρεῖ μικροκλεψιές, δαρσίματα καὶ τέτοια.

ζ') Ἐχει τοπικοὺς ταχυδρόμους γιὰ τὴν πολιτεία μέσα καὶ γιὰ τὰ τριγυρινὰ χωριά, (μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ τοπικὰ τηλεφῶνα κτλ.).

η') Βαστὰ ληξιαρχικὰ βιβλία.

*Ἡ κοινότητα ἢ Ἑλληνικὴ μπορεῖ καὶ καταφέρει
μοναχὴ τῆς τὰ ἀκόλουθα :*

1) Νὰ ἐπιβλέπει, ἂν θέλει, ὅλα αὐτὰ ποὺ κάνει ἡ κοινότητα μοναχὴ τῆς, δηλαδὴ τὰ σχολεῖα, τὴν τοπικὴ ἀσφάλεια, τὴ συγκοινωνία, τὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, τὴν ὑγεία τοῦ τόπου, τὴν πρόχειρη δικαιοσύνη, κτλ.

2) Νὰ μαζεύει φόρους λογικοὺς γιὰ τίς ἀνάγκες τοῦ Κράτους.

3) Νὰ κάνει ἀνώτερα σχολεῖα, εἰδικὰ σχολεῖα, πανεπιστήμια καὶ διδασκαλεῖα, ὅσα καὶ ὅπου μονάχα εἶναι ἀνάγκη.

4) Νὰ ἔχει χωροφυλακὴ γιὰ τίς μεγάλες ἀταξίες ποὺ μπορεῖ νὰ τύχει νὰ συμβοῦν, εἴτε ἐξ αἰτίας τὰ μαλώματα μεταξὺ ἀνθρώπων τῆς ἴδιας κοινότητος, εἴτε μεταξὺ δύο ἢ τριῶν κοινοτήτων. Ἡ χωροφυλακὴ θὰ ἀνταγωνίζεται μόνον ὅταν προσβάλλεται ἡ ὑπόστασις τοῦ κράτους. Ἡ χωροφυλακὴ θὰ βοηθεῖ καὶ στὴ σύναξη τῶν φόρων, ὅταν εἶναι ἀνάγκη, θὰ φυλάγει καὶ τίς δημόσιες φυλακές.

5) Νὰ κάνει ἀνώτερα δικαστήρια ὅσα καὶ ὅπου εἶναι μονάχα ἀνάγκη. Εἶδαμε πὼς ἡ κατώτερη δικαιοσύνη μένει χρεὸς τῆς κοινότητος.

6) Νὰ διατηρεῖ στρατὸ καὶ στόλο, ὅσος χρειάζεται γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς, γιὰ τὴν περίστασις ποὺ θὰ πρέπει νὰ γίνει πόλεμος γιὰ νὰ μαζώσῃ τὸ κράτος, καὶ γιὰ νὰ χρησιμεύει τὸ κράτος γιὰ φόβητρο καὶ γιὰ δύναμις ποὺ μπορεῖ νὰ τραβήξῃ φίλιες καὶ συμμαχίες ἄλλων κρατῶν, καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀφρανισμό τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοὺς ἄλλοφύλους.

7) Νὰ διατηρεῖ ἀντιπροσώπους, λιγοστοὺς μὰ διαλεμμέ-

νους, στὰ ξένα κράτη, ὅπου ἔχει συμφέροντα, καὶ νὰ φροντίζει προπάντων γιὰ τὴ διάδοσις τῶν Ἑλληνικῶν προϊόντων στὸ ἐξωτερικόν.

8) Νὰ κάνει, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε μὲ συμβόλαια μὲ ἰδιώτες, τὰ μεγάλα δημόσια ἔργα, δημόσιους δρόμους, γεφύρια, σιδηροδρόμους, γεωργικοὺς σταθμοὺς, ὑδραυλικά ἔργα, τηλεγραφεῖα, ταχυδρομεῖα, λιμάνια, τελωνεῖα, φάρους, καὶ μὲ αὐτὰ καὶ ἄλλα μέσα (φόρους προστατευτικοὺς κτλ.) νὰ κοιτάξῃ πὼς νὰ προστατέψῃ τὴν ἐγχώρια παραγωγή καὶ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ ἐμπορικὸ ναυτικόν. Αὐτὰ θὰ τὰ ἀναλάβῃ τὸ κράτος, ὅπου καὶ ὅταν οἱ κοινότητες καὶ οἱ ἑταιρίες δὲν μποροῦν νὰ τὰ καταφέρουν μοναχὰς τους.

9) Νὰ ἔχει νομοθετικὸ σῶμα, μὰ βουλὴ ἀπὸ 50 ἀνθρώπων, ποὺ νὰ τοὺς ἐκλέγουν ὅλους οἱ Ἕλληνες ὅλου τοῦ κράτους, καὶ ὅχι κάθε ἐπαρχία χωριστὰ ἀπὸ δύο τρεῖς. Ἡ ἐκλογὴ θὰ γίνεται μὲ ἀπλὴ ἢ διπλὴ ψηφοφορία. (Ἴσως ἡ διπλὴ εἶναι καλλίτερη, δηλαδὴ μ' ἓναν τέτοιο τρόπο : κάθε κοινότητα νὰ ἐκλέγῃ δύο τρεῖς ἀντιπροσώπους τῆς, ποὺ αὐτοὶ θὰ ἐκλέγουν ἔπειτα τοὺς βουλευτές.).

*Ἀπ' ὅλα αὐτὰ θὰ βγοῦν τὰ ἀκόλουθα
ἀποτελέσματα :*

I. Θὰ ἐνδιαφέρονται περισσότερο οἱ πολλοὶ γιὰ τὸν τόπο τους, καὶ θὰ περιμένουν ἀπὸ τὴν κοινότητα νὰ τοὺς βολέψῃ τὰ συμφέροντά τους, καὶ γι' αὐτὸ θὰ προσπαθοῦν νὰ κυβερνητῇ τὸ κοινόν τους ὅσο γίνεται καλλίτερα. Θὰ πασιάζουν νὰ τὰ βολέψουν ἀνταμεταξὺ τους τὰ οἰκογενειακά, καὶ δὲ θὰ τὰ περιμένουν ἀδιάκοπα ὅλα ἀπὸ τὸ κράτος.

II. Τὰ ρουσφέτια θὰ ἐλαττωθοῦν ἢ θὰ ἐντοπισθοῦν στὶς κοινότητες καὶ δὲ θὰ μολύνουν ὅλη τὴ διοίκηση τοῦ κράτους. Νὰ λείψῃ ὁλότελα τὸ πολιτικὸ ρουσφέτι δὲν εἶναι δυνατό, μὰ θὰ περιοριστοῦν πρῶτα πρῶτα οἱ θέσεις ποὺ θὰ ἔχει νὰ δώσει τὸ κράτος, γιὰτὶ πολλὲς θέσεις θὰ τίς δίνουν οἱ κοινότητες. Πολλοὶ λοιπὸν ἀπὸ τοὺς τωρινούς θεσπῆρες θὰ γυρεῦνουν καὶ θὰ βρίσκουν θέσεις ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ κράτος, καὶ ἀντὶ νὰ μαλλιοτραβιέται τὸ κράτος μ' αὐτοὺς, καλλίτερα νὰ μαλλιοτραβιέται μονάχα ἡ κοινότητα. Τὸ οἰκογενειακόν, ἀντὶ νὰ γίνετα μεταξὺ κράτος καὶ πολίτη, θὰ περιοριστῇ στὴν κοινότητα, ὅπου εἶναι καὶ φυσικὸ του νὰ γίνετα.

III. Θὰ περιοριστοῦν οἱ φιλόδοξοι μικροπολιτικοὶ καὶ

τωρινοί κομματάρχες, μικροραδιοϋργοί και δημοκόποι, στα μικροπολιτικά — δηλαδή στην κοινότητά τους που είναι άρκετο στάδιο για ραδιουργίες και μικροσυμφέροντα. Θα τους βαστά δεμένους στην κοινότητα το συμφέρον, και από την κοινότητα θα βρίσκουν το δίκιο τους ή το άδικο τους. Άς τρώγονται εκεί άναμεταξύ τους για τοπικά συμφέροντα, όσο θέλουν, αντί να τρώγονται, όπως τώρα, πάλι για τοπικά τους συμφέροντα, με το κράτος. Και δε θα βρίσκουν τρόπο να απλώσουν την επιρροή τους και στα πολιτικά του κράτους, αφού δε θα θγάξει κανένα βουλευτή δικό της ή κοινότητας. Και το κράτος θα στέκεται από πάνω και θα επιτηρεί, και θα επεμβαίνει μονάχα όταν αυτό το ίδιο κινδυνεύει από τους σπαραγμούς των κοινοτήτων, ή όταν από τους μικροπολιτικούς σατραπίσκους και ντερεμπέδες ολοφάνερα άδικείται πάρα πολύ ο λαός του τόπου.

IV. Οί φιλόδοξοι και επίδοξοι ύποψήφιοι βουλευτές θα είναι λιγώτεροι και ίσως καλλίτεροι. Πολλοί, όπως είπαμε, θα προτιμούν να τρώγονται με τα μικροπολιτικά και τις μικροραδιουργίες του τόπου τους. Θα ξέρουν πως κι αν γίνουν βουλευτές (που πρέπει ο λαός όλου του κράτους να τους εκλέξει, και όχι μόνο ή κοινότητα ή ή επαρχία τους), δε θα μπορέσουν εύκολα να εκωφεληθούν το βουλευτηλίκι για τα συμφέροντά τους τα τοπικά. Και γι' αυτό γίνονται βουλευτές τώρα, για να καταφέρουν καλλίτερα τις δουλειές τους στον τόπο τους. Από άλλο μέρος θα τους είναι δυσκολώτερο να στοχαστούν να βάλουν κάλη για βουλευτές, γιατί οί βουλευτές, επειδή θα εκλέγονται απ' όλους τους Έλληνες, (έστω και με έυμεση ψηφοφορία), θα πρέπει να είναι κάπως γνωστοί σ' όλο το Έλληνικό, για κάποιο καλό τους έργο, ή να δίνουν τουλάχιστο κάποιες έλπίδες. Και θα φιλοτιμηθούν μερικοί καλοί να δείξουν την τάξια τους για να γίνουν βουλευτές. Και αυτοί οί βουλευτές δε θα έχουν κανέναν ιδιαίτερο σύνδεσμο ή υποχρέωση με καμιά κοινότητα ή επαρχία.

V. 'Ο προϋπολογισμός του κράτους θα ελαφρωθεί από διάφορα βάρη που τώρα έχει, χωρίς να ελαττωθούν πάρα πολύ οί φόροι που τώρα επιβάλλει. Οί κοινότητες δε θα είναι σαν τους δήμους που τα περιέχουν όλα από το κράτος, που τους άφοίρεσε κάθε πρωτοβουλία. Η κοινότητα ξέρει πάντα και βρίσκει χρήματα για τα συμφέροντα του κοινού, που ο καθένας τα βλέπει ποιά είναι, γιατί τα έχει μπροστά του, και τα βλέπει και ξέρει καλά πως σχετίζονται με τα

άτομικά του συμφέροντα. 'Ο ψωμάς και ο παπουτοής είναι καλός κριτής και πολιτικός για τα πολιτικά του σπιτιού του και του κοινού, μά όχι πάντα καλός για τα πολιτικά του κράτους, που βρίσκονται πολύ μακρότερα απ' αυτόν. Παρακάτω αναφέρουμε παραδείγματα. Το καλλίτερο όμως παράδειγμα είναι οί κοινότητες που βρίσκονται έξω από τα σύνορα του Έλλαδικού κράτους. Οί Έλληνες εκεί πληρώνουν ταχικιώτατα και τους φόρους που επιβάλλει το Κράτος όπου μνησκουν και τα δασίματα που επιβάλλουνε τα συμφέροντα του κοινού. Πολύ συχνά δίνουνε χρήματα και για το Έλλαδικό κράτος που αντιπροσωπεύει γι' αυτούς (τόσο έλεεινά, άλλοιμονο) την ιδέα του μεγαλείου του Έθνους. 'Ο Ρωμύς είναι φιλόδοξος και για το έθνος του, και δίνει, ο κακόμοιρος, δίνει. Κανείς δεν μπορεί να πεί, ύστερ' απ' αυτά, πως το έθνος μας είναι φτωχό.

Νά σημειωθούν και τα παρακάτω, για να είμαστε συνεννοημένοι.

Δεν είναι ζήτημα νάλλάξουν όνομα οί δήμοι και να ονομαστούν κοινότητες ή κοινά. Με το όνομα δεν αλλάζουν και τα πράματα. Άς μείνει το όνομα δήμος, αν θέλετε, και δήμαρχος και συμβούλιο. Η άς ονομαστεί το κύτταρο της τοπικής ιδιοκυβερνίας, αν προτιμάτε : «Ναβουχοδονόσωρ»! Το ζήτημα είναι νάλλάξουν τα πράματα. Να μείνουν δηλαδή οί μικρότερες τοπικές περιφέρειες *ιδιοκυβέρνητες*, και να μην είναι ή κοινότητα μονάχα ή μικρότερη υποδιαίρεση του διοικητικού οργανισμού του κράτους. Η μικρότερη διοικητική διαίρεση άς είναι ή επαρχία ή ο νομός, ή και τίποτε άλλο.

Επίσης δεν είναι ζήτημα αν τα ύπουργεία είναι έφτά ή έβδομηντα έφτά. 'Ο άριθμός των ύπουργείων έχει τόση σημασία όση και ο άριθμός των υπαλλήλων. Μπορεί δέκα υπάλληλοι να κάνουν δουλειά εκατό ανθρώπων και εκατό να μην κάνουν τη δουλειά ενός. Σκοπός είναι να ξεκαθαρίσει και να ξέρει το κράτος τι δουλειά έχει να κάνει και τι δουλειά πρέπει ν' αφήσει στις κοινότητες να κάνουν, και μονάχα το πνεύμα της εργασίας ν' αλλάξει. Και θα μπει σίγουρα νέο πνεύμα, δηλαδή καθαρό πνεύμα σε κείνους που θα διευθύνουνε τις υπηρεσίες του κράτους, άμα ξέρουν καλά ποιά είναι ή δουλειά τους και ποιά δεν είναι ή δουλειά τους. Τώρα στο κεφάλι τους όλα είναι σαλάτα και κουρκούτι, ανάκατα με λέξεις, λέξεις, λέξεις.

Και τοῦτο το σημάδι άς το δείξουμε, για να φανεί ξά.

στερα πόσο λάθεβε ὁ νομοθέτης, πρὸ ἀφάνισε τὰ κοινὰ καὶ μᾶς κἀδισε τοὺς δήμους, καὶ πόσο φυσικὸ εἶναι στὸ Ρωμιοὺς νὰ κυβερνᾷ ὁ ἴδιος τὰ τοπικὰ του, ὅπως κυβερνᾷ ὁ ἴδιος καὶ τὸ σπῖτι του. Νὰ τὸ σημάδι.

Κάτω στὸ Μωριά ξεφύτρωσαν, κοντὰ στη Σπάρτη, διάφορες μικρὲς κοινότητες σὰ μανιτάρια, ἐνάντια στὸ νόμο, (ἢ Βαμβακοῦ καὶ ἄλλες), ποὺ μὴ ἔχοντας ἐμπιστοσύνη οὐτε στὸ δήμαρχο, οὔτε στὸ κράτος ποὺ τοὺς τὸν κἀδισε, κυβερνοῦν οἱ ἴδιες τὰ τοπικὰ τους συμφέροντα μ' ἓνα συμβούλιο ἀπὸ προεστούς, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν δήμο (χωρὶς μάλιστα ν' ἀνακατεύουν ὁλότελα τὸν δήμαρχο), καὶ λοιπὸν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κράτος. Καὶ ποῖα εἶναι τὰ τοπικὰ τους κοινὰ συμφέροντα; Ἐκεῖνα ποὺ εἶπαμε ἔχουν δική τους περιουσία καὶ κοιτάζουν τὰ σχολεῖα, τὶς ἐκκλησιᾶς, τὰ νεκροταφεῖα, τὰ ὑδραγωγεῖα, τοὺς δρογάτες, τοὺς δρόμους, τὰ γεφύρια κτλ. Ἀφοῦ ὅλα στὴν Ἑλλάδα ζοῦν ἐν παρανομίαις, γιατί νὰ μὴ ζήσει καὶ ἡ παράνομη κοινότητα;

Νὰ το λοιπὸν τὸ σημάδι: ἡ κοινότητα ποὺ γεννιέται ἄθελα καὶ ἀτόφεια, χωρὶς νὰ ῥωτήσῃ κανένα νόμο, φυτρώνει, φουντώνει, καταστρατηγεῖ τὸν νόμο, καὶ ζεῖ καὶ βασιλεύει.

Στὴ Θεσσαλία, καὶ ἀπ' ἓνα δυὸ παλιὲς κοινότητες τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Εὐβοίας, ὁ νομοθέτης, δὲν ξέρω πῶς, ὑποθέτω ὅμως ἀπὸ τὴν ἀντίσταση τῶν κατοίκων, ἄφησε τὴν κοινοτικὴν περιουσία νὰ ὑπάρχει, μὰ πολὺ στροβὰ ἀνακάτωσε στὴ διοίκησίν της καὶ τοὺς δημάρχους. Τὸ ὅτι ἀρχίζει νὰ γίνεται φῶς, τὸ λένε κατὰ νομοσχέδια ποὺ ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1896 καὶ ξεπροβάλλουν δειλὰ καὶ συμβιβαστικὰ ποὺ φαίνονται σὰ νὰ δείχνουν πῶς μερικοὶ νομάρχες καὶ βουλευτές — πολὺ λίγοι — ἄρχισαν νὰ νοιώθουν πῶς κατὰ τρέχει μὲς στὸν δήμο καὶ κατὰ δὲν πάει καλὰ στὴ σχέση τοῦ κάθε χωριοῦ μὲ τὸ κράτος, καὶ ὅτι σ' αὐτὸ φταίει ὁ ὀργανισμὸς τῶν δήμων καὶ ὁ νόμος τοῦ 1833. Μὰ καὶ τὰ νομοσχέδια αὐτὰ ἀνακατώνουν δήμους καὶ κοινότητες μαζί καὶ τὰ κάνουν μιὰ σαλάτα.

Ἐδῶ δὲ χρειάζονται συμβιβασμοί, πρὸς μονάχα χτυπήματα καὶ τσεκουριὲς γερὲς στὸν δήμο, καὶ θὰ πέσει μόνος του. Ὁ λαὸς παντοῦ, σὲ κάθε τόπο, ὅς τὸ κάνει αὐτό, ἀν δὲν τὸ κάνει ὁ νομοθέτης. Καθεστὼς ποὺ εἶναι ψεύτικο, δὲ στέκεται στὰ πόδια του.

Λοιπὸν λέμε πῶς τὸ προσωρινὸ αὐτὸ Ἑλλαδικὸν κράτος, γιὰ νὰ βουλευτεῖ λιγάκι — προσωρινὰ πάντα, πρέπει νὰ ξα-

ναφανερωθεῖ μέσα του ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, καὶ ἔτσι θὰ λυθοῦν τὰ χέρια του γιὰ τὰ σπουδαιότερα ἢ γενικώτερα χρέη του.

5

Οἱ ΕΞΩΜΕΡΙΤΕΣ. Στὴν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους Ἑλλάδα ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ὑπάρχει. Οἱ Τούρκοι τὴν ἄφησαν νὰ στέκεται. Οἱ Ἕλληνες στὴν Αἴγυπτο, στὴ Ρωσσία, στὴν Ἀμερική, τὴν Ἰαπωνίαν κτλ. καὶ ἄλλες, τὴν ἑξαγωγὴν καὶ πωλὴν τοῦ ἑαυτοῦ, ὅπου καὶ ἂν πηγαίνουν, αὐτὸ κάνουν. Καὶ τὸ κράτος τὸ Ἑλλαδικὸν σ' αὐτὰ τὰ μέρη τὴν ἐπισημοποιεῖ. Οἱ Ἑλληνικὲς κοινότητες στὴν Αἴγυπτο ἐπικυρώθηκαν μὲ Βασιλικά Διατάγματα τοῦ Γεωργίου τοῦ Πρώτου. Καὶ δὲν ἀνοίγουν τὰ στραβά τους νὰ δοῦν, οἱ τυφλοὶ νομοθέτες τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους.

Ἀφίνομε τίς ἄλλες κοινότητες. Μόνο γιὰ τὴν Τουρκίαν, (ἢ τὴν ἀλύτρωτη Ἑλλάδα), θὰ ποῦμε λίγα λόγια. Οἱ μεγάλες κοινότητες αὐτοῦ, πρέπει νὰ καταφέρουν νὰ συνδεθοῦν κάπως περισσότερον μὲ τίς μικρότερες. Ὁ μόνος σχεδὸν σύνδεσμος τῶν κοινοτήτων ἀναμεταξύ τους τώρα εἶναι ὁ δεσπότης καὶ ἡ «θεόσωστος» ἐπαρχία του, δηλαδή τὸ λιβάδι του. Λοιπὸν ἡ ὁ δεσπότης εἶναι ἀνάγκη νὰ φωτιστεῖ καὶ νὰ γίνῃ ἄνθρωπος, πρᾶμα δύσκολο, ἢ οἱ μεγάλες κοινότητες πρέπει νὰ κοιτάξουν λιγάκι γύρω τους, νὰ ἴδωσιν τί κάνουν οἱ μικρότερες κοινότητες, καὶ νὰ φιλοδοξήσιν νὰ τίς περιλάβουν μέσα στὴν περιοχὴ τους ἢ στὸν ὀργανισμό τους. Ἔτσι θὰ τίς βοηθήσουν νὰ ζοῦν καλλίτερα, καὶ καλλίτερα θὰ τίς ἐκμεταλλεύονται ἐμπορικῶς. Ἔτσι θὰ βροῦν καὶ οἱ μικρότερες κοινότητες πόρους ἀρκετοὺς γιὰ τὰ σχολεῖα τους, ἂν ἔχῃ καὶ γιὰ ἄλλες ἀνάγκας τους, ποὺ καὶ τώρα τίς κοιτάζουν μοναχὲς τους, καὶ οἱ μεγάλες θὰ προκόψουν καλλίτερα. Ἔτσι θὰ ὀργανωθοῦν καὶ πρὸς βολετὰ οἱ κοινότητες γιὰ νὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ κάθε ἐπίθεσιν, εἴτε νόμιμη, εἴτε παράνομη, τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, ἢ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ποὺ κατοικοῦν μὲς στὴν Τουρκίαν καὶ ποὺ κοιτάζουν πῶς νὰ μᾶς πάρουν τὸ ψωμί ἀπὸ τὸ στόμα καὶ νὰ μᾶς ξεπατώσουν ἀδιάντροπα. Ἔτσι θὰ προετοιμαστοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ σηκωθοῦν στὸ πόδι ἐνάντια στὸν Τούρκικον κράτος, ὅταν ἔρθῃ ὁ καιρὸς καὶ ἡ περίστασις (καὶ μεῖς ὅλοι ποῖμε νὰ τὸν φέρομε τὸν καιρὸ καὶ τὴν περίστασις, γιατί βέβαια δὲ θὰ ἔρθῃ ἔξω

οὐρανοῦ), καὶ ἀποφασιστεῖ τὸ πρῶμα ἀπ' ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Ἔτσι καὶ οἱ ἐξωμερίτες θὰ βοηθήσουν τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐνωση τῆς φυλῆς. Ἔτσι θὰ σιαχτεῖ, μ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, καὶ ὁ χαρακτήρας τους, ὅσο παίρνει.

Περισσότερα ἐδῶ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα δὲν ταιριάζει νὰ ποῦμε.

6

ΦΥΣΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ. Μὰ τώρα εἶναι κάτι ἄλλο γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος νὰ ποῦμε· πρέπει τέλος πάντων ν' ἀλλάξει καὶ τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου λιγάκι, ἵσως ὄχι νὰλλάξει καθαυτὸ, μὰ νὰ ξεσκλαβωθεί ἀπὸ μιὰ βαρεῖα σκλαβιά πρὸς τὸ πλακώνει αἰῶνες τώρα καὶ τὸ κάνει νὰ μαχακιάζει καὶ μαραίνεται — ἡ ἐπίσημη γλώσσα. Τὸ μυαλὸ τοῦ Ρωμοῦ πρέπει νὰ ξεκαθαριστεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοτειρά.

Βέβαια τὰ ἔργα ποὺ ἔγραψαν Ὀμηρος, Πίνδαρος, Αἰσχύλος, Δημόκριτος, Θουκυδίδης, Πλάτωνας, Μέναντρος, Λουκιανός, εἶναι ἔξοχα. Κανεὶς δὲν ἀντιλέγει. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦταν οἱ πρῶτοι ἀληθινοὶ ἄνθρωποι ποὺ καὶ τοὺς Θεοὺς τοὺς κατέβασαν στὴ γῆ γιὰ νὰ τοὺς δοῦν καλλίτερα. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴν τέχνη ἔπλασαν, πρῶτοι ἀπ' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, τὸν τέλειον ἄνθρωπον. Κοιτάξτε τὰ ἀγάλματά τους καὶ τοὺς ἥρωές τους. Εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποὺ ἀρχισαν νὰ παρατηροῦν σωστά καὶ νὰ μαζεύουν ὕλικὸ γιὰ τὶς τωρινὲς ἐπιστῆμες. Ὑστερ' ἀπ' αὐτοὺς οἱ λαοὶ δὲν κάνουν ἄλλο, παρὰ νὰ συμπληρώνουν τὶς ἐπιστῆμες ποὺ ἀρχισαν νὰ τὶς καταλαβαίνουν ἐκεῖνοι, καὶ νὰ ἐπαναλαβαίνουν τὴν τέχνη τους, πλάθοντας κι αὐτοί, ὅσο γίνεται πρὸς τέλεια, τὸν τύπο «ἄνθρωπος». Ὡς αὐτοῦ πάει καλά.

Μὰ τί ἔκαναν οἱ ἄλλοι λαοὶ γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὴν ἐπιστῆμην καὶ νὰ δημιουργοῦν τέχνη; Μεταχειρίστηκαν ἔνα ὄργανο. Δὲν εἶπαν πῶς ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι ἀληθινοὶ ἐπιστήμονες καὶ οἱ πρῶτοι τέλειοι τεχνίτες μεταχειρίζονταν ὄργανο τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα (ἢ τὸ ἐλληνικὸ μᾶρμαρο) γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη κι αὐτοὶ νὰ μεταχειριστοῦν τὸ ἴδιο ὄργανο γιὰ νὰ φτάσουν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ὅχι. Εἶπαν οἱ λαοί, ὁ καθένας χωριστὰ καὶ μὲ τὸ νοῦ του, θὰ συμπληρώσουμε ἀτέλειωτὰ τὴν ἐπιστῆμην καὶ θὰ πλάθουμε τέχνην μὲ ὅ,τι ὄργανο ἔχουμε μεις. Ἐμεῖς ἔχουμε ὄργανο μιὰ γλώσσα, τὴ δική μας γλώσσα. Κουτσὴ στραβή, αὐτὴν ἔχουμε, αὐ-

τὴν καὶ θὰ μεταχειριστοῦμε. Τὴν τελειότητα στὴν τέχνην, καὶ τὴ σωστὴ παρατήρηση σὲς ἐπιστῆμες, τὰ ἔδωκε στοὺς Ἕλληνες ἐκεῖνους ὄχι ἡ γλώσσα τους, ἀφοῦ ἡ γλώσσα εἶναι ὄργανο μονάχα καὶ τίποτε ἄλλο, τοὺς τὰ ἔδωκε τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς τους, τὸ μυαλό. Μὲ μυαλό καὶ μεις, καὶ μὲ μιὰ γλώσσα ποὺ τὴν ἔχουμε καλά, μὲ τὴ γλώσσα ποὺ τὴν ἔχουμε ἴσα ἴσα καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπειδὴ εἶναι δική μας, μ' αὐτὴ τὴ γλώσσα θὰ σπουδάσουμε ἐπιστῆμες καὶ θὰ πλάθουμε τέχνες. Τὸ εἶπαν καὶ τὸ ἔκαναν.

Στὴν ἀρχὴ εἶχαν κι αὐτοὶ κάποιες ἀμφιβολίες, γιατί δὲν καὶ εἶχαν καλὰ καλὰ ξεκαθαρισμένα τὰ πράγματα στὸ μυαλό τους, καὶ προσπαθοῦσαν, μὲ μιὰ γλώσσα πεθαμένη, — τὴ λατινική, (ποὺ μέσον αὐτῆς ἐγνώρισαν καὶ θαύμασαν τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα), — νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους. Μὰ γρήγορα εἶδαν πῶς τίποτα δὲ θγαίνει μὲ τὸ σύστημα αὐτό. Καὶ εἶπαν. Εἶναι ἄσκοπο καὶ περιττὸ νὰ ξεθαφτοῦμε πεθαμένες λαλῆς γιὰ νὰ κάνουμε μ' αὐτὲς ζωντανὰ ἔργα. Ἡ δική μας ἡ γλώσσα σιγά σιγά πρέπει νὰ γίνῃ καὶ θὰ γίνῃ ἄξια γιὰ νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι ἔχουμε στὸ νοῦ μας. Μόνο μὲ τὴ γλώσσα ποὺ ἀντιπροσωπεύει σωστότερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τὰ νοήματά μας, μ' αὐτὴν καὶ ὄχι μὲ ἄλλη θὰ ἐκφράσουμε καλλίτερα ἐκεῖνο ποὺ θέλουμε. Μόνον αὐτὴ εἶναι ὁλότελα ταιριασμένη μὲ τὴ δική μας σκέψη, δηλαδὴ μὲ τὰ τωρινὰ ζωντανὰ πράγματα.

Καὶ ἔτσι ὁ καθένας μεταχειρίστηκε τὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦσε. Μ' αὐτὴν ἔγραψε, μ' αὐτὴν δίδαξε στὸ σχολεῖο, μ' αὐτὴν μίλησε στὴ Βουλὴ κτλ. κτλ. Καὶ πέρασαν αἰῶνες. Καὶ δούλεψαν καὶ δουλεύουν, καὶ ἔπλασαν καὶ πλάθουν, καὶ ἀφρύνουν τὴ γλώσσα τους καὶ τρέχει, καὶ ζοῦν καὶ βασίλεύουν.

Καὶ στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς, ποὺ πέρασαν, τί ἔκανε τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικὸ;

Θαμπωμένο ἀπὸ τὴν αἴγλη τῶν ἔργων τῶν προγόνων του ποὺ ἀναφέραμε, δὲν πρόφτασε νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὰ πράγματα, δὲν κατάφερε νὰ καλοστοχαστεῖ καὶ εἶπε: «Ἡ γλώσσα τῶν προγόνων, αὐτὴ ἦταν ἔξοχη, ἀφοῦ σ' αὐτὴν ἐγράφησαν τὰ ἔξοχα τὰ ἔργα, ποὺ ὁ κόσμος ἀντιλαλεῖ ἐξαιτίας τους καὶ ποὺ καὶ μᾶς ἀκόμη μας περιχύνουν μὲ τέτοια φεγγαβολή!» Εἶπε καὶ θαύμασε! Καὶ ἦταν μονάχα σὰ νὰ ἔλεγε: «Τὸ μᾶρμαρο τῶν προγόνων (δηλαδὴ τὸ μᾶρμαρο τῆς Πεντέλης καὶ τῆς Πάρου), αὐτὸ ἦταν ἔξοχο, ἀφοῦ μ' αὐτὸ ἔγιναν τὰ

ἔξοχα τὰ ἔργα, οἱ νοοί, τὰ ἀγάλματα, τὰ ἀνάγλυφα». Καί εἶπε καὶ τῇ συνέχεια : «Φυρεῖ φυρεῖ θὰ γράψω ἐκεῖνη τὴ γλώσσα, ἔτσι θὰ γίνω καὶ γὰρ κάτι καὶ θαύουστει καὶ τὸ δικό μου τὸ νομοῖ στὸν κόσμον, σὺν ἐκείνων». Γιατί, ἀφοῦ ξέπασσε ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός, τὸ ἔθνος εἶχε πάντα τὴ φιλοδοξία ν' ἀκουστὴ πάλι στὸν κόσμον, καὶ δὲ συλλογίστηκε πὼς ἐκεῖνοι ποὺ ἔπλασαν τὰ ἔξοχα τὰ ἔργα μὴ φιλοδοξία εἶχαν μονάχα, τὸ πὼς νὰ πλάσουν, καὶ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ θόρυβον καὶ γιὰ τὰ λόγια τοῦ κόσμου. Νὰ ἀμέσως μὴ διαφορά μεταξὺ ἐκείνων καὶ μᾶς.

Ὁ χριστιανισμὸς ὥς τόσο στὴν Ἀνατολή, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς καλαισθησίας του, ξεχάνοντας τοὺς ἀρχαίους νοοὺς καὶ σπάνοντας τὰ ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων θεῶν, ἀπὸ ἀντιπάθεια ἔπλασε βέβαια κάτι : τὴ Βυζαντινὴ Ἑκκλησίαν. Καὶ ὁ λαὸς, ὁ ἀτίμητος, ὁ πλούσιος πάντα λαὸς, χαμπάρι μὴν ἔχοντας ἀπὸ τίς ἀρχαῖες τελειότητες καὶ μὴν ἔχοντας κὰν τοὺς ἀρχαίους ἄλλοιως παρὰ ἀπὸ τὴν παράδοση (ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, οἱ Νεράιδες, ὁ Χάρος, ἡ θρησκεία τῶν ἀποθαμμένων), δὲν ἐμποδίστηκε νὰ δημιουργήσῃ, καὶ ἔπλασε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῇ ζωῇ κατὰ τέλειο : τὰ Δημοτικὰ Τραγούδια. Καὶ οἱ σοφολογιώτατοι γραμματισμένοι τοῦ ἔθνους, καὶ οἱ πανερώτατοι καὶ πνευστολογιώτατοι ἀρχιερεῖς τῆς ἐκκλησίας κολλημένοι στὸ γράμμα καὶ ὄχι στὸ πνεῦμα, αἰῶνες τώρα παρασύρουν τὸ ἔθνος στὴν πιδ τρανὴ, στὴν πιδ κοιτὴ παλατωμάρα, στὴ μεγαλύτερη τρέλλα ποὺ μπορούσε ποτε τὸ ἔθνος νὰ κάνει : νὰ ἀποκηρύξῃ δηλαδὴ τὸ ζωντανὸ ἑαυτοῦ καὶ νὰ προσκολληθῇ σὰ στρεῖδι στὴ γλώσσα τῶν ἀποθαμμένων του.

Πολλοὶ τώρα θὰ ποῦν πὼς σύγκριση τοῦ Ἑλληνικοῦ μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα δὲ χωρεῖ, γιατί γιὰ κεῖνα ἢ λατινικὴ ἢ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦταν ξένες, ἐνῶ γιὰ μᾶς εἶναι προγονικὴ. Ἐχουν ὅμως ἄδικο ὅσοι τὸ λέν καὶ τὸ ξαναλέν αὐτό. Πρῶτα πρῶτα οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν προμάμμη τους τὴ λατινικὴ καὶ τὴν ἄρψαν. Ἐπειτα κάθε γλώσσα ποὺ πέθανε, εἴτε ξένη εἶναι εἴτε προγονικὴ, εἶναι... πεθαμένη. Αὐτὸ δὲν τὸ κατάλαβαν οἱ Ἕλληνες καὶ πολέμησαν αἰῶνες ὥς καὶ τὸ μυαλό τους νὰ σαβανώσουν καὶ νὰ ἀπομουμώσουν, γιὰ νὰ ἀπολιθωθοῦν εἰς ἀρχαίους Ἑλληνας. Καὶ καταλαβαίνω ἡ τρέλλα αὕτη νὰ βασταῖ διακόσια, τρικόσια, ὡς εἶναι καὶ πεντακόσια χρόνια. Μὰ δὺο χιλιάδες χρόνια ; Τὴ εἶδος μάγια ἔστησαν στοὺς παθολογι-

κοὺς στὸ μυαλό ἀπογόνους τοὺς οἱ φυσιολογικοὶ μεγάλοι Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν τὸν 5ον καὶ 4ον αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸ Χριστό ; Δὲν τὸ νοιώθω. Καὶ τί λογῆς μεθύσι ἀρχαιοπρέπειας ἦταν αὐτό, ποὺ δὲν κουράστηκε νὰ ὀργιάζει δὺο χιλιάδες χρόνια ; Ἴσως ὁ Βάκχος θὰ τὸ ξέρει.

Θὰ ποῦν ὅμως ἄλλοι πὼς, ἀπὸ κάμποσο καιρὸ καὶ δῶθε, γινήκαμε πιδ λογικοὶ, γιατί θελήσαμε νὰ ταιριάσουμε τὴν πεθαμένη γλώσσα μὲ τὴ ζωντανή. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ συμβιβασμοῦ θὰ σὰς τὸ περιγράψουμε σὲ λίγο.

Μὰ δὲ νομίζετε, ἀγαπητοὶ μου Ἕλληνες, πὼς ἔφτασε πιά ἡ ὥρα νὰ γιαιτρευτοῦμε ἀπ' ὅλα αὐτά ; Καὶ ἡ παθολογικὴ κατάσταση καὶ ἡ τρέλλα ἔχουν τὰ ὄριά τους. Ἀρκετὰ ὀργιάσαμε στὸ φανταχτερό μεθύσι τῆς ἀρχαιομανίας. Δὲν κουρασθήκαμε πιά ;

Ἡ τρέλλα, ἡ ἀρρώστεια, ἡ τὸ σφακί ποὺ μᾶς τρώγει, εἶναι βαθύτερα παρ' ὅ,τι τὸ θεωροῦμε. Μᾶς γύρισε τὸ μυαλό στραβά σὲ κάθε εἶδος στοχασμό, καὶ τοῦ στράβωσε κάθε δρόμος. Καὶ προπάντων τὸ σχολεῖο ποὺ, ἀφημένο στὴν ἀδειαὴ σοφία καὶ διάκριση τῶν γραμματισμένων, μορφώνει τάχα τὸν Ἕλληνα, ἐνῶ τὸν ἀποστραβώνει καὶ τὸν παραμορφώνει ἀλήθεια, τὸ σχολεῖο μᾶς εἶναι τὸ χειροτέριον καὶ τὸ χειρότερον σημάδι τῆς κατάντιας τοῦ μυαλοῦ μας, τὸ σχολεῖο ποὺ φροντίζει νὰ τὴ φορτώσει καὶ στὰ παιδιὰ μας, γιὰ νὰ μὴν τύχει καὶ χαθεῖ, μόνο νὰ ἱήσει ἡ στραβωμάρα αὕτη εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα !

Καὶ γιατί ;

1). Σκοπὸ ἔβαλε τὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὸ δημοτικὸ στὸ Πανεπιστήμιον, νὰ μάθει τοῦ παιδιοῦ μὴ γλώσσα καὶ μάλιστα νεκρή, γιὰ νὰ τὴν κάνει μὲ τὸν καιρὸ δική του γλώσσα. Ἐνῶ κάθε γλώσσα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ ὄργανον καὶ ὄχι σκοπὸς τῆς διδασκαλίας. Ἡ γλώσσα στὸ σχολεῖο πρέπει νὰ εἶναι μέσον γιὰ νὰ μάθουμε ἄλλα πράματα.

2). Ἐξὸν ἀπὸ τὸν τρομερὸ καὶ ἄσκοπον κόπον ποὺ ἐπιβάλλει στὸ παιδί, νὰ μάθει δηλαδὴ μὴ γλώσσα ποὺ δὲν εἶναι δική του, καὶ νὰ τὴ θάλει στὴ θέση τῆς δικῆς του, παραφορτώνει κιόλας καὶ παραγεμίζει τὸ μυαλό τοῦ παιδιοῦ μ' ἔναν ἀρμαθὴ ὅσων, περιττὰ καὶ ἀσύνταχτες γνώσεις, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ κάνει τὸ παιδί ἄξιο γιὰ τί νομίζετε ; Γιὰ νὰ ἀναβῇ σὲ ἀνώτερα σχολεῖα. Καὶ ποῖα ἡ ἀνάγκη νὰ πάν σὲ ἀνώτερα σχολεῖα ὅλα τὰ Ἑλληνόπουλα, ὁ ζευγολάτης, ὁ ἐργάτης, ὁ ναυτικός, ὁ χωριάτης ; Ἡ γλώσσα δὲν τοὺς ἀ-

φησε νὰ τὸ στοχαστοῦν. Ἐνας πολὺ σπουδαῖος λόγος γιὰ νὰ πᾶν σὲ ἀνώτερα σχολεῖα ὅλοι οἱ Ἕλληνες, εἶναι γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ξεμάθουν τὴ γλώσσα τους ὁλότελα καὶ νὰ ἀπομάθουν τὴν ἀττικὴ διάλεκτο! Ἄν ἦταν δυνατό, θὰ ἀνάγκασαν οἱ δασκάλοι τὸν Ἕλληνα νὰ μὴν πάψει ποτὲ νὰ πηγαίνει στὸ σχολεῖο ὥς πού νὰ γίνῃ ἀρχαῖος λίθος ἢ μούμι. Καὶ οἱ γνώσες αὐτὲς ὅλες, ποὺ ἀποθηκεύει ὁ Ρωμῖος ἀνάκατα στὸ μυαλό του, μαζεύνοντας τες ἀπὸ τὰ σχολεῖα του, εἶναι μιὰ μεγάλη φουσκαλίδα, ποὺ ἀφοῦ σκάσει ἀφίνει τὸ μυαλό του ἄδειο. Καὶ ἂν, κατὰ περίστασι, δὲ σκάσει, ἔξακολουθεῖ νὰ φουσκάνει, καὶ ἀποβλακώνει ἢ ἀποστραθώνει τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ποῦμε, ὅτι σκοπὸς κάθε σχολείου εἶναι νὰ δίνει τοῦ παιδιοῦ λίγες μὰ στερεές γνώσεις, ἀνάλογες μὲ τὶς ἀνάγκες του, δηλαδὴ μὲ τὴ ζωὴ ποὺ θὰ κάνει τὸ καθένα ἅμα μεγαλώσει; Καὶ νὰ τοῦ ξυπνάει ἀκόμη μέσα του ὅ,τι ικανότητες τυχαίνει νὰ ἔχει;

3). Καὶ εἶναι βέβαια, ἀκόμη καὶ τώρα, τελικὸς σκοπὸς τῆς παιδείας, τὸ νὰ μάθῃ ὁ Ρωμῖος τὴν ἀττικὴ γλώσσα, γιὰ νὰ γίνῃ στὸ τέλος ἀρχαῖος Ἕλληνας, μὰ τώρα ποὺ ἔβαλαν νερὸ στὸ κρασί τους οἱ δασκάλοι, προσπαθοῦν νὰ φτάσουν στὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἀπὸ ἄλλο δρόμο. Εἶδαν πὼς ἀπότομα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ μεταμόρφωση, ἀφότου πέθανε μάλιστα καὶ ὁ Ὀβίδιος, καὶ στοχάστηκαν νὰ τὴν καταφέρουν σιγά καὶ ἀγάλη ἀγάλη, μὲ τέχνη καὶ διπλωματίαν δασκαλοπαπαδίστικη. Ἀνάμεσα στὴ ζωντανὴ καὶ στὴν πεθαμένη ἔβαλαν μιὰν ἄλλη γλώσσα, ἕνα ἀνακάτωμα ἀπὸ ζωντανὰ καὶ πεθαμένα κομματάκια. Καὶ ἀνάγκασαν τὸ παιδί νὰ μάθῃ πρῶτα αὐτήν, καὶ ἀπ' αὐτὴ σιγά σιγά ὕστερα, ὁλοένα προσθέτοντας, μὲ τὴν ἴδια τέχνη καὶ διπλωματίαν, πεθαμένα στοιχεῖα καὶ ἀφαιρώντας ζωντανά, ἡδ' φτάσει στὴ νεκρὴ τελειότητα. Ἡ μέση αὐτὴ γλώσσα, ποὺ ἔγινε καὶ ἡ ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους, — φυσικὴ γλώσσα ἐνὸς τραγελαφικοῦ κράτους, — λέγεται «καθαρεύουσα» καὶ θὰ ἦταν καλλίτερα νὰ λεγόταν «θρόμα».

Ἐπειδὴ τώρα τὸ παιδί ξέρεي καὶ τρίτῃ ἐλληνικὴ γλώσσα, τὴ γλώσσα τῆς μάνας του (αὐτὸ εἰδεχθὲς ἐκεῖνο καὶ βαρβαρικὸν ἰδίωμα), ποὺ ὁ δάσκαλος πολεμᾷ καλὰ καὶ σώνει νὰ τοῦ τὴν ξεριζώσῃ, καὶ ποὺ μοιάζει βέβαια ἐξωτερικῶς ὁρθογραφικῶς καὶ φθόγγολογικῶς μὲ τὴ γλώσσα τὴν ἀττικὴν, ποὺ γυροῦνι στὸ τέλος νὰ τοῦ τὴν μπῆξῃ στὸ μυαλό, — μπερδεύει ὅλες αὐτὲς τὶς γλώσσες μέσα στὸ μυαλό του τὸ παιδί, καὶ σὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ σχολεῖο τὶς μεταχειρίζεται καὶ ὁ-

λες μαζί καὶ καμιά. Τὸ τί σαλάτα γίνεται στὴν ὁμιλία, στὸ γράψιμο καὶ λοιπὸν καὶ στὸ μυαλό τοῦ νέου Ρωμιοῦ, εἶναι ἀφάνταστο. Δηλαδὴ, δὲν τὸ φανταζόμασταν ἔμεῖς ποὺ τὸ βλέπουμε κάθε μέρα καὶ τὸ ἔχουμε γιὰ πολὺ φυσικὸ, καὶ μάλιστα γιὰ τὸ μόνο σωστό. Ἔτσι ἔπρεπε νὰ εἶναι. Ἀμὴν. Ἐπειτα ἕνας ποὺ κάνει τόσο κόπο, ὅλα τὰ νειάτα του, γιὰ νὰ μάθῃ κάτι, ἀφοῦ τὸ κουτσουμάθει καὶ νομίζει πᾶς πὼς τὸ κολοξέρει, εἶναι περήφανος φυσικὰ γι' αὐτὸ καὶ δὲ θὰ θελήσῃ ποτὲ νὰ παραδεχτεῖ (ἔξδ' ἂν εἶναι ἔξυπνος) ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ κόποι ποὺ ἔκανε πᾶν χαμένοι καὶ αὐτὰ ποὺ ἔμαθε ὅχι δὲν εἶναι τέλεια, παρὰ εἶναι χειρότερα καὶ ἀπὸ τὴ νοῦλα. Γι' αὐτὸ βλέπουμε τίς «Ἀρσασειάδες» καὶ τίς «Ζαππίδες», καθὼς τίς λένε, νὰ περπατοῦν τόσο περηφάνες στὸ δρόμο, καὶ νὰ ἔχουν τόσες ἀπαιτήσεις γιὰ γαμ-προὺς ἀντάξιους τῆς καθαρεύουσας, ποὺ αὐτὲς πᾶς τὴν ἔχουν ξεσκολισμένη. Γι' αὐτὸ βλέπουμε καὶ τοὺς νέους ὑφηγητὲς τοῦ πανεπιστημίου νὰ κοκορεύονται τόσο καὶ νὰ περνοῦν γιὰ τέλειαι γαμπροὶ, ποὺ μόνο ἡ προίκα τοὺς λείπει.

Ἡ γλώσσα αὐτὴ ὥς τόσο, ἡ νεοελληνικὴ, τοῦ καταντᾷ νὰ μᾶς ἀφήνῃ στὸ μυαλό μας τὸ σχολεῖο (χωρὶς νὰ ἔχῃ μάλιστα σκοπὸ αὐτὴν νὰ μᾶς μάθῃ), καὶ μᾶς τὴ συμπληρώνει ἡ σπουδαία ἐφημερίδα καὶ ὁ σπουδαιότερος ρήτορας, λέγεται Βαβυλωνία! Γλώσσα χωρὶς χροῶμα, ἡ χαμαιλέοντας, γλώσσα χωρὶς σύνταξη δική της ἢ φραγκαττικὴ φρασεολογία, γλώσσα δίχως γραμματικὴ ὁρισμένη ἢ ἀστοιχειώτη, γλώσσα δίχως ζωὴ ἢ τεχνητὴ, δίχως πνεῦμα ἢ ἀνόητη, καὶ χωρὶς νόημα ἢ βλαβερὴ, — ὅχι γλώσσα παρὰ ἄρνηση κάθε γλώσσας, γιὰτὶ οὔτε τὴν ἀττικὴ μαθαίνουμε, οὔτε τὴ γλώσσα τῆς μάνας μας μᾶς ἀφίνουν, ποὺ μᾶς τὴ βρωμίζουν ἀδιάντροπα, οὔτε κἀν τὴ φράγκικη, — αὐτὴ τὴ γλώσσα ποὺ δὲν εἶναι γλώσσα, αὐτὴν ἀφίνουν σὰν κατακάθι στὸ μυαλό μας τὰ σχολεῖα τοῦ Γένους. Μὰ τὸ χειρότερο ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι ἡ γλώσσα καθ'αυτὸ.

Τὸ χειρότερο εἶναι ἡ σαλάτα τοῦ μυαλοῦ, ὅπου μαζεύνεται καὶ παλεύουν ἀναμεταξύ τους οἱ λέξεις, καὶ ἐπομένως τὰ νοήματα, καὶ βρίσκεται ἡ λέξη συνήθως νὰ μὴν ἀντιπροσωπεύει κανένα νόημα, τόσα πολλὰ νοήματα ἀλλάζει κάθε στιγμή, σύμφωνα μὲ τὴν ἐλευθερὴ θέληση τοῦ κάθε γραμματισμένου. Καὶ ἀποτέλεσμα ὁ κροταλισμὸς, δηλαδὴ τὸ νὰ μασσᾷ κανεὶς λόγια γιὰ νὰ ἀκούει ὁ ἴδιος ἢ ἄλλοι τὸν κρότο τῶν συλλαβῶν, καὶ τίποτε ἄλλο. Ἡ λεγομένη καθαρεύουσα, ὁ σοφὸς αὐτὸς συμβιβασμὸς τάχα τῆς

αττικῆς μὲ τῇ ζωντανῇ γλώσσᾳ, ὁ τραγέλαφος, εἶναι ἡ καλλίτερη γλώσσα γιὰ νὰ μιᾷ κανεὶς μέρες. ἢ νὰ γράφει τόμους, χωρὶς νὰ λέγει ἀπολύτως τίποτα. Λοιπὸν ἡ γλώσσα αὕτῃ φέρνει καὶ τῇ χιλιομετρίᾳ, δηλαδὴ τὸ νὰ μιᾷ κανεὶς καὶ νὰ γράφει χιλιόμετρα. Καὶ τὸ μυαλὸ τοῦ Ρωμιοῦ συνήθισε ἔτσι, ἀπὸ τὸ περιφάνιο σχολεῖο καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν ρητόρων καὶ τὰ ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων, στὴν εὐκόλῃ σκέψῃ, δηλαδὴ στὴν ἄρνηση τῆς σκέψης, καὶ τεμπელიάζει καὶ δὲ στοχάζεται τίποτα ἀληθινά, ἀφοῦ φτάνει νὰ βάξῃ κανεὶς λέξεις τῇ μιᾷ κοντὰ στὴν ἄλλῃ χωρὶς λόγο, σειρὰ καὶ ἀφορμή, καὶ νὰ γεμίσει τὸν ἀέρα μὲ ἡχούς ἢ τὸ χαρτὶ μὲ μυγοχέσματα, γιὰ νὰ λέγεται γραμματισμένος, σοφὸς ἢ ἐπιστήμονας, γιὰ νὰ βρεῖ νύφη μὲ προίκα, ἢ γιὰ νὰ γίνῃ ρήτορας στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων. (Αὐτὸς δὲ δὲν εἶναι τάχα καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ σχολείου, νὰ μᾶς μαθαίνει νὰ γράφουμε, νὰ διαβάζουμε, καὶ νὰ ρητορεύουμε σὲ μιὰ γλώσσα πού, ἐπεὶ δὲν καταφέρει νὰ γίνῃ ἀρχαία, ἔχει τουλάχιστο τὴ ὑποκορισίαν νὰ ντύνεται ὅσο μπορεῖ περισσότερο μὲ τίτλους τῆς ἀρχαίας καὶ νὰ τυλίγεται ὅσο μπορεῖ καλλίτερα μέσα σ' αὐτοὺς, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ἡ γδύμνις τοῦ μυαλοῦ μας;).

Ὁ στοχασμὸς καταργεῖται, δὲ χρειάζεται. Ἡ λογικὴ ἀναποδογυρίζεται, εἶναι περιττή. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι σειρὰ φράσεις πού περπατοῦν κοντὰ καὶ καταπόδι, σὰν κανένα καραβάνι καμῖλες στὴν ἔρημο, ἢ μιὰ κατόπι ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, καὶ τίς σέρνει, ποίους φαντάζεστε; Ἕνας γαῖδαρος! Ἡ ἔρημος εἶναι τὸ μυαλὸ μας. Ὁ γαῖδαρος ἡ λογικὴ μας. Καὶ τὸ σύνολον ὑποκορισία καὶ ψευτιά καὶ ἀδειοσύνη καὶ ἀδιαντροπία καὶ κολοκύθια μὲ τὴ ρήγανη!

Ἔτσι κατάντησε τὸ μυαλὸ τοῦ Ρωμιοῦ, ψεύτικο ἢ κούφταλο. Ἐξαίρουνται βέβαια οἱ... ἐξαιρέσεις, πού ἢ δὲν πέρασαν ἀπὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο, ἢ δὲ διαβάζουν ἐλληνικὰς ἐφημερίδες, ἢ ἐμάθαν ὅ,τι ἔμαθαν, ἢ τὰ πέταξαν ὅλα ἀπὸ πάνω τους καὶ ξανάκαναν μόνοι τους, οἱ στοχαστικοί, τὴν ἀνατροφὴν τοῦ μυαλοῦ τους. Καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς βλέπουμε τοὺς καλλίτερους τωρινούς Ἕλληνες, τὴν ἐλπίδα γιὰ τὴ μελλούμενη τύχη τοῦ ἔθνους. Μόνο πρέπει νὰ ἀνασκουμπωθοῦν αὐτοί, νὰ παραβλέψουν τίς ψυλοκοπίες πού τοὺς χωοῖσιν, νὰ τινάξουν τὴν τεμπελιά ἀπὸ πάνω τους, νὰ ἐνωθοῦν, νὰ θεωρήσουν κοινωρικὸ ζήτημα σὸ θαρρὸ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας πού θὰ μεταχειρίζεται στὸ ἔξῃς τὸ ἔθνος στὰ σχολεῖά του καὶ παντοῦ, νὰ προσπαθήσουν

μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀφανίσουν τὴ σχεδὸν τραγικὴ ἐπιρροὴ τῶν γραμματισμένων, καὶ νὰ ξαναδώσουν στὸν Ἕλληνα τὴν καθαρὴ συνείδηση πὺς ὁ ἑαυτὸς τοῦ εἶναι πάλι καλλίτερος ἀπὸ κάθε πεθαμένο πρόγονο, ὅσο μεγάλος καὶ νὰ εἶναι, ἀφοῦ τὸ λέει μάλιστα καὶ ὁ Ἑκκλησιαστής: «καλλίον σκύλος ζωντανός, παρὰ νεκρὸ λιοντάρι»!

Θὰ ποῦν βέβαια καὶ θὰ ξαναποῦν μερικοί, πὺς δὲν εἶναι καιρὸς τώρα γιὰ τέτοια ζητήματα, τώρα πού ἔχουμε τόσα ἄλλα «σπουδαιότερα» νὰ κοιτάξουμε, καὶ θὰ ἀναφέρουν τὸ Μακεδονικόν, τὸ Κρητικόν, τὸ στρατιωτικόν, τὸ πολιτικόν ζήτημα κτλ. Καὶ θὰ τοὺς ρωτήσουμε αὐτοὺς ἂν τὸ ἔχουν γιὰ μικρὸ καὶ ἀσήμαντο τὸ ζήτημα νὰ καθαριστοῦν τὰ ἀκάθαρτα, χάρις στὴν καθαρεύουσα, μυαλὰ τοῦ ἔθνους, καὶ ἂν δὲν εἶναι σπουδαῖο, νὰ στοχαζόμεστε καλῶς. Ἄλλως τε τὸ εἶπαμε καὶ παραπάνω, τὸ εἶπε καὶ κάποιος ἀρχαῖος: «καὶ τοῦτο δεῖ ποιεῖν, κἀκεῖνο μὴ ἀφιέναι».

Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀρρώστεια, αὕτῃ ἡ σκλαβιά τοῦ μυαλοῦ μας, πού δὲν τὴ νοιάζουμε πιά, τόσο τὴ συνήθισαμε. Ἄν νομίζετε πὺς πρέπει νὰ τὴ φυλάξουμε καὶ αὕτῃ σὰ μιὰ παράδοση παλιὰ τοῦ ἔθνους, μ' ὅσα καὶ ἂν μᾶς φέρνει κακά, νὰ τὴ φυλάξουμε. Μὰ προσέχετε, ἡ παράδοση αὕτῃ δὲν εἶναι τοῦ ἔθνους παράδοση, εἶναι μονάχα τῶν γραμματισμένων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἄν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑκκλησία θέλει νὰ τὴν κρατήσῃ, ὅς τὴν κρατήσῃ. Καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑκκλησία κρατεῖ τὴ λατινικὴ. Μὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, πού εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ τέχνη, αὐτὰ εἶναι τοῦ ἔθνους ἡ παράδοση. Καὶ κοιτάξτε σὲ τί γλώσσα εἶναι γραμμένα. Μὲ τὴν παράδοση τῶν γραμματισμένων θὰ καταντήσῃ τὸ μυαλὸ μας τέτοιο, πού θὰ δουλεύει λιγώτερο καὶ ἀπὸ τώρα, πού δὲν καταγίνεται πιά παρὰ σὲ μικροκατεργαριές, γιὰ νὰ πορεύεται ὁ μικρὰνθρωπος τὸ ψομὶ του, ἢ γιὰ νὰ φαντάζει καὶ νὰ κοιροῦνται. Καμιά φορὰ οἱ πρόληψες εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐθνῶν. Καὶ αὕτῃ ἡ παράδοση εἶναι μιὰ πρόληψις, σπουδαία μάλιστα, ἀφοῦ ἔχει καταντήσῃ θρησκεία. Μὰ σὲ τούτῃ τὴν περίστασιν καὶ ὕστερα ἀπὸ τόσους κόπους πού βασίλευσε καὶ δογίασε, εἶναι τέλος πάντων καιρὸς νὰ χαντακωθεῖ, ἀλλοιῶς θὰ χαντακωθοῦμε ἐμεῖς πού τὴν ἔχουμε στήσῃ, κατὰ διαταγὴ τῶν γραμματισμένων, σὰν εἶδωλο μὲς στὸ μυαλὸ μας, πού κάτω κάτω δὲ μᾶς φτρίζει καὶ τίποτε τὸ κακόμοιρο.

Εἶναι παράδοξο ἀλήθεια ὁ ἔξυπνος ἐλληνικὸς λαὸς νὰ καταντᾷ θεληματικὰ κουτὸς ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ γράμμα,

πρὸς τὰ γράμματα καὶ πρὸς τὸ γραμματισμένον. Καὶ θὰ ἦταν συγκινητικὴ ἡ πεισματάρικη θυσία πρὸς τοσούτους αἰῶνες τώρα ἐξακολουθεῖ καὶ προσφέρει στοὺς ἀρχαίους καὶ θνητοὺς προγόνους καὶ στὰ περασμένα μεγαλεῖα μιὰ ὀλγαρχία τοῦ ἔθνους, πρὸς τὸ λαὸ ἀπὸ τῆς μήτης, — ἂν δὲν ἦταν κοῖμα ἕνας τέτοιος λαὸς νὰ χάνεται σὲ τέτοιες ἀσκοπεῖς θυσίαις, τὴν ὥρᾳ πρὸς οἱ θυσίαις ὅλες ἔπρεπε νὰ γίνονται γιὰ νὰ ζήσῃ τὴν ὥρᾳ, θυσίαις ἄλλαις, θυσίαις στὴ ζωὴ καὶ στὴ νίκη.

7

Παράλληλο μὲ τὸ ξεσκιάβωμα τῶν χαρὰς τῆς ὥρας πρὸς τὸν πόλεμος, ὁ ἀγὼνας γιὰ τὴν πολιτικὴν ἑνωσὴν τῆς φυλῆς, σ' ἕνα κράτος ἑλληνικὸ μεγάλο, ἀντροειώνοντας καὶ ἐξευγενίζοντας τοὺς, εἶναι τὸ ξεσκιάβωμα τοῦ μυαλοῦ, πρὸς τὸ ξεφόρτωμα ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσαν, καὶ τὸ ἐλεύθερο μεταχείρισμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας παντοῦ καὶ πάντα. Ὅσο γιὰ τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησην, αὕτη χρησιμεύει γιὰ νὰ συντηρεῖ τοὺς ἑλληνικοὺς τοποὺς σὲ κάποια διοικητικὴ ἰσορροπία μὲ τὸ πολιτικὸν τοὺς περιβάλλον.

Προτείνουμε λοιπὸν στὸ ἔθνος ὁλόκληρον, καθαρὰ καὶ ξάστερον, τὸ ἀκόλουθον πρόγραμμα :

α') Ἀγὼνα ὁργανωτικόν, πολεμικόν, καὶ ἐπικρατικόν, γιὰ νὰ ἐνωθῇ ἡ φυλὴ σ' ἕνα κράτος ἑλληνικόν, ἄλλο ἀπὸ τὸ τωρινὸ μικρὸ καὶ πρόσκαιρον κράτος, πρὸς εἶναι χάροβαλο.

β') Νὰ ὑποστηρίξῃ παντοῦ, σ' ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους, προπάντων ὅμως μέσα στὸ ἑλλαδικὸν κράτος, ὅπου καταπατεῖται, τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησην.

γ') Νὰ μιλά καὶ νὰ γράφῃ τὴ γλώσσᾳ τῆς μάνης του, καὶ μόνον αὐτὴν νὰ ἔχει ἔθνηκὴν τὴν γλώσσᾳ, καὶ νὰ ἀναγκάσῃ καὶ τοὺς δασκάλους μ' αὐτὴν νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ γράμματα.

Ὁ ἔθνος μαργωμένο, πρὸς εἶναι ἡ τερηφάνεια σου ; Μὴν ἔχῃς πεπαιθῆσιν σὲ κανένα, μήτε στοὺς Μεγάλους ξένους τῆς γῆς, μήτε στοὺς Μεγάλους προγόνους σου, παρὰ μόνον στὸν ἑαυτό σου. Ἀπὸ κανένα μὴν περιμένεις τίποτε, παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου.

ΙΔΑΣ

Ρώμη, 7 τοῦ Σεπτεμβρίου 1909

ΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Δημοσιεύθηκε στὸν ἀριθ. 295 τοῦ «Νομῆ» (11 τοῦ Μᾶη 1908). Γράφτηκε σὲ ἀπάντησιν τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Γ. Σκληροῦ «Οἱ Σοσιαλισταὶ καὶ οἱ Νατσιαλισταί» πρὸς δημοσίευσιν τοῦ ἀριθ. 291, 292 καὶ 293 τοῦ «Νομῆ» (Ἀπριλίου τοῦ 1908). Εἴταν τὸ πρῶτον ἀρθρον τοῦ Σκληροῦ αὐτό, ὕστερ' ἀπὸ τὸ φυλλάδιόν του τὸ «Κοινωνικὸν μας ζήτημα», πρὸς ἀναγνῆσθαι τὴν σοσιαλιστικὴν συζήτησιν στὸ «Νομῆ». Ὅπως λέει στὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρθρου τοῦ ὁ Σ., ἀπὸ «σοβαροῦς βιωτικῶν περιστάσεων» ἐμποδίστηκε νὰ κατέβῃ νωρίτερα μὲ συστηματικὴν πολέμικὴν μὲ τοὺς κριτικούς του γιὰ τὸ «Κοινωνικὸν μας ζήτημα», καὶ κατεβαίνει στὸν ἀγῶνα γιὰ νὰ πεί βιαστικὰ μερικὰ λόγια «ἀπὸ φόβου μήπως ἡ μακρύτερη σιωπὴ μου παρεξηγηθῇ καὶ αὐξήσει τὸ θάρος μερικῶν κριτικῶν μου νὰ διαστρέφουν, νὰ στρεβλώνουν τὴν ἰδέαν μου ὅπως τοὺς κατέβῃ». Ὁ Σκληρὸς κρίνοντας, στὸ ἀρθρον τοῦ αὐτοῦ, τὸ ἀρθρον τοῦ Ἰδα : «ΤΟ ΕΘΝΟΣ. ΟΙ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΣ» τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἐποικισμικὸν ἰδεολόγον καὶ οὐτοπιστὴν» πρὸς «βάσιν τῆς ἀκρίβειας του δὲν ἔβαλε τὴν παρατήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς ἀντικειμενικότητος», ἀλλὰ μιὰ ἐσωτερικὴν ἐπιθυμίαν. Κατὰ τὸ Σ. ὁ Ἰδὸς «παίρνει μόνον τὰ ἐπίσημα σκηνικά τῆς ζωῆς χωρὶς νὰ σπουδάζῃ τὴν γένεσίν τοὺς καὶ παραβλέπει πρὸς πάντων τὰ παρασκήνια, αὐτὰ πρὸς ποὺ μποροῦν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς». Εἰσι, κατὰ τὸ Σ. «ὀρισμένη ἐποχὴ τοῦ φεουδαλικοῦ καθεστώτος ἐδημιούργησε τὸ Κράτος καὶ κατόπι μὲ τὴν φορὰ τῆς ἐξελίξεως οἱ ἀστοὶ ἐξορίσαν στὴ μέση τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πατριδῆς γιὰ νὰ φέρουν ἀντιπερισσὸν πρῶτον στοὺς φεουδάρχους καὶ κατόπι στοὺς προλετάριους, σκεπάζοντας συνάμα μ' αὐτοὺς τὰ οἰκονομικὰ τοὺς συμφέροντα». Στὸ παράπονον τοῦ Ἰδα : «δὲ μᾶς ἔαίρειν ἑμᾶς τοὺς Τουρκοκομνίτες καὶ γιὰ τοῦτο μᾶς ἔξωχας σὲ βιβλίον σου», ὁ Σ. ἀπαντᾷ : «Σὰς ἔαίρω καὶ σὰς παρακαλῶ ν. Ἰδα, καὶ ἴσως νάμην περισσότερον τουρκοκομνίτης ἀπὸ σὰς. Ἐκεῖ γεννήθηκα καὶ δεκαοκτὼ χρόνια ἔζησα στὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου ὅχι μόνον τὴν τυραννίαν τοῦ τυραννικοῦ φεουδαλικοῦ καθεστώτος, ἀλλὰ καὶ τὴν φανυλότητα τοῦ φεουδαλικοῦ φεουδαλικοῦ θεοκρατικοῦ καθεστώτος. Ἐκεῖ εἶδα σὲ τί ἀπαίσιον σκοτάδι πλέει ὁ λαὸς μας, δουλεύοντος σὺν εἰλωτας ὅχι μόνον στὸν τυρῆκα, ἀλλὰ καὶ στὸ δικὸν του τὸν καλὸν, τὸ καθαρὸ αὐτὸ ἀπομεινάρει τοῦ ἀπαίσιου φεου-

δολικού Βυζάντιου. Ἐκεῖ ἐνίωσα κατάβαθα πὺς ὁ κληρὸς
μας μὲ τὰ περιώνυμα φεουδαλικά του προνόμια, στὰ ὁποῖα
στηρίζουν ὅλα τους τὰ μεγάλα σχέδια οἱ μεγαλοπράγμονες
τουρκομερέτες πολιτικοὶ μας, εἶναι ὁ καλύτερος καὶ φυ-
σικότερος σύμμαχος τοῦ φεουδάλου σουλτάνου, μοιραζό-
μενος μαζί του ἀθόρυβα τὰ πλιάτσικα τοῦ δυστυχισμένου
λαοῦ, πού τὸν βασιτὴν καὶ οἱ δύο τους σὲ κτηνώδη κατά-
σταση. Ἀλλ' στὸ ἔθνος πού στηρίζει τὴν ἐλπίδα του σὲ
φεουδαλικὸ κληρὸ καὶ καθεστῶς! Ὄταν μὲ καιρὸ κηρυχτεῖ
ἡ ἀστική ἐπανάσταση στὴν Τουργιά, ἡ μὲν πού θὰ πά-
ρει τὸ μέρος τοῦ φεουδάλου σουλτάνου θάνατος ἡ φυσική
του σύμμαχος *Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία*. Στὸ τέ-
λος τοῦ συσταίνει νὰ γίνει λιγάκι «φιλόλογος ἐπιστήμονας»
γιατί ἔτσι θὰ τὸν πολεμήσει ἀποτελεσματικότερα, ἀφοῦ
«θὰ τὸν καταλάβει καλύτερα». — Στὸ ἄρθρο του αὐτοῦ, κάτω
ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του ὁ Ἰδὸς πρόσθεσε «*Ἀνθρωποῖδας*
πίθικος» καὶ στὴ σημείωσή του δικαιολογεῖται ἔτσι: «Τὸ
παρατσούκλι αὐτὸ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸν τρόπο πού μὲ
χαρακτηρίζει, μὲ καλωσύνη, ὁ κ. Σκληρὸς δηλαδὴ «*Κοινὸς*
ἄνθρωπος πού δὲν ἔχασε ἀκόμη τὸ φυσικὸ του ἐγωισμὸ
καὶ τὴ φυσική του θηριώδη *κατάσταση*». Ἐνῶ «*εὐγενὴς*
πολιτισμένος ἄνθρωπος εἶναι κείνος πού θέλει συνειδητὰ
νὰ ὑποροπῇ τὸ ἐξανθρωπιστικὸ ἔργο τῆς ἐξέλιξης!»
Καὶ ποῖος τὴ γνωρίζει τὴν κ. Ἐξέλιξη; Δὲν ξαίρω. Ἐγὼ
ὅμως δὲν τὴ γνωρίζω».

κακωρύκτα

Τὸ τελευταῖο ἄρθρο τοῦ κ. Σκληροῦ, πού ἐπιγράφεται
«Οἱ σοσιαλιστὰδες στοὺς νατσιοναλίστες», μὲ ἀναγ-
κάζει νὰ μῶ πάλι λιγάκι στὰ μελάνια, πρῶτα πού δὲν
τὸ κάνω συχνά. Οὔτε τὰ γραψίματα, οὔτε τὰ λόγια τὰ πολ-
λά, οὔτε τὰ «ξελαργγίσματα» μ' ἀρέσουν, ὅπως φαίνεται
νὰ πιστεύει ὁ κ. Σκληρὸς. Μὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Θέλω νὰ πῶ, — ἐπειδὴ μὲ προκαλοῦν, — μερικά λόγια γιὰ
τὸ «σύστημά» μου, ὅπως εἶπε γιὰ τὸ δικό του ὁ κ. Σκληρὸς.

Ἡ κοινωνιολογία (sociologie) εἶναι ἐπιστήμη.
Ὁ κοινωνισμὸς (socialisme) εἶναι πόθος.

Ἡ κοινωνιολογία εἶναι μελέτη ὅσο γίνεται πρὸς
ἀντικειμενική. (Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ τὸ ὄργανο πού μελε-
τᾷ, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ὁλότελα ἀντικειμενικός).

Ὁ κοινωνισμὸς εἶναι κάτι τι ὅλως διόλου ὑποκει-
μενικό, ἐπάνω κάτω ἐκεῖνο πού λέει ὁ κ. Σκληρὸς «ὑποκει-
μενικὴ κοινωνιολογία», εἶναι δηλαδὴ ἡ κοινωνιολογία, ὅπως
τὴ νοιώθει ὁ σοσιαλιστής.

Τὴν κοινωνιολογία τὴ μελετᾷ ὁ ἐπιστή-
μονας, δηλαδὴ μιὰ τάξη ἀνθρώπων.

Τὸν κοινωνισμὸ τὸν αἰσθάνετ' αἱ ὁ προ-
λετάριος, δηλαδὴ ἄλλη τάξη ἀνθρώπων.

Ἐπειδὴ ὁ κοινωνισμὸς εἶναι κοινωνικὸ φαινόμενο, τὸ με-
λετᾷ καὶ αὐτὸ ὁ κοινωνιολόγος. Εἶναι λοιπὸν καὶ ὁ κοινο-
νισμὸς ἕνα ἀπὸ τὰ ἀπειρα ζητήματα πού ξεδιαλύνει καὶ με-
λετᾷ ἡ κοινωνιολογία.

Ἄν τύχει ἀπὸ μεγάλη ψυχοπονία καὶ συμπάθεια νὰ αἰ-
σθάνεται ὁ κοινωνιολόγος σὰν τοὺς προλετάριους, μπορεῖ
νὰ γίνει κοινωνιστής, θεωρητικὸς ὅμως. Δὲν ξέρω ἂν μπο-
ρεῖ νὰ συμβεῖ καὶ τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ ἕνας σοσιαλιστής νὰ
εἶναι καὶ κοινωνιολόγος, γιατί τότε θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἀ-
φῆσει τὴν «ὑποκειμενικὴ κοινωνιολογία», πού τοῦ ἀρέσει,
καὶ νὰ ἔχει γίνει ἐπιστήμονας, πρῶτα πού δὲ, συμβιβάζεται
πολύ πολὺ μὲ συμπάθειες καὶ ἀντιπάθειες.

Ὁ κοινωνισμὸς ἢ σοσιαλισμὸς εἶναι ἡ λαϊκὴ ἔκφραση
μερικῶν κοινωνικῶν θεωριῶν. Γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη
καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἐργατικῶν, πού γυρεύουν νὰ καλλι-
τερέψουν τὴν τύχη τους, νὰ δουλεύουν δηλαδὴ λιγώτερο,
νὰ κερδίζουν περισσότερο, καὶ νὰ γλεντοῦν καὶ νὰ ξεκου-
ράζονται ὅσο μποροῦν περισσότερο — γιατί εἶναι ἀλήθεια
κατακουρασμένοι ἄνθρωποι. Ἀλλὰ γιατί τὸ ἰδανικὸ τῶν
ἐργατῶν νὰ γίνει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἰδανικό, αὐτὸ δὲν τὸ
νοιώθω.

Ὁ σοσιαλισμὸς γίνηκε ἔπειτα θεωρία στὰ κεφάλια τῶν
θεωρητικῶν, μελετήθηκε ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους πού τὸν
ἐβάλαν στὴ θέση του (τὸν ταξινομήσαν), κατάντησε οὐτο-
πία (δηλαδὴ μεταφυσικὸ φαινόμενο σὲ μερικά ἄλλα κεφά-
λια, πού τὸν γενέικερν ὑπερβολικά), καὶ ἀσματομένους
σὰν τὸν ἀστακὸ μὲ τὰ θεωρητικὰ ἐπιχειρήματα, κατέβηκε
σὰν οὐρανοκατέβητος πάλι σὲ μιὰ τάξη τοῦ λαοῦ, στὴν ἐρ-
γατικὴ τάξη, καὶ τὴν ἐσῆκωσε. Γιατί εἶναι συμπαθητικὴ
θεωρία, πολλαπλαεῖ τὴν ἐλπίδα τῆς εὐτυχίας (=ἡσυχίας).

Ἄλλοιως ὅμως μιλεῖ ἕνας ἐπιστήμονας σ' ἄλλους ἐπιστή-
μονες, καὶ ἄλλοιως ἕνας πολιτικός (ἔστω καὶ κοινωνιολό-
γος) στὸ λαό. Στούς ἐπιστήμονες ὁ κοινωνιολόγος θὰ πεῖ
πὺς ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι φαινόμενο πού παρουσιάζεται στὴς
κοινωνίες ὅμα κουραστέι ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀπὸ τὸ νὰ μνη-
σκει σκληρωμένη στὰ ἰδανικά καὶ στὴς ἀνάγκης ἄλλης τά-
ξης. Στὸ λαὸ θὰ πεῖ ὁ πολιτικός, μὲ ἐπιστημονικοφανῆ ἴσως
ἐπιχειρήματα, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι τὸ τέλει, «τὸ ἄκρον
ἄστρον τῆς προόδου καὶ ἐξέλιξεως», le dernier cri καὶ
ἐπομένως ἡ εὐτυχία. Εἶναι βέβαια κατ' ἀνάγκη ὁ πα-
λιτικός στὰ λόγια του ἀποκλειστικός, καὶ μόνο μὲ τὴν ἀπο-
κλειστικότητα ξεσηκώνονται καὶ σαλεύουν οἱ κοινωνικὲς τά-

δολικού Βυζάντιου. Εκεί έννωσα κατάβαθα πώς ο κλήρος μας με τὰ περιώνυμα φεουδαλικά του προνόμια, στα όποια στηρίζουν όλα τους τὰ μεγάλα σχέδια οι μεγαλοπράγμονες τουρκομερέτες πολιτικοί μας, είναι ο καλύτερος και φυσικότερος σύμμαχος του φεουδάλου σουλτάνου, μοιραζόμενος μαζί του άθόρυβα τὰ πλιάτσικα του δυστυχισμένου λαού, που τόν βασιάν και οι δύο τους σε κτηνώδη κατάσταση. Αλί στο Έθνος που στηρίζει τις έλπίδες του σε φεουδαλικό κλήρο και καθεστώς! Όταν με καιρό κηρυχτεί ή αστική επανάσταση στην Τουρκιά, ή μόνη που θα πάρει τὸ μέρος του φεουδάλου σουλτάνου θάναυ ή φυσική του σύμμαχος Μεγάλη του Χριστού Έκκλησία». Στο τέλος του συσταίνει να γίνει λιγάκι «φιλόλογος έπιστήμονας» γιατί έτσι θα τόν πολεμήσει αποτελεσματικότερα, αφού «θα τόν καταλάβει καλύτερα». — Στο άρθρο του αυτό, κάτω από την ύπογραφή του ο Ίδας πρόσθεσε «Άνθρωποι άσπιδας πύθνης» και στη σημείωσή του δικαιολογείται έτσι: «Τὸ παρατσούκλι αυτό δικαιολογείται από τὸν τρόπο που με χαρακτηρίζει, με καλωσύνη, ο κ. Σκληρός δηλαδή «Κοινός άνθρωπος που δεν έχασε ακόμη τὸ φυσικό του εγωισμό και τη φυσική του θηριώδη κατάσταση». Ενώ «εὐγενής πολιτισμένος άνθρωπος είναι κείνος που θέλει συνειδητά να υποροηθήσει τὸ εξανθρωπιστικό έργο της εξέλιξης!» Και ποιός τὴ γνωρίζει τὴν κ. Ήξέλιξη; Δεν ξαίρω. Εγώ όμως δεν τὴ γνωρίζω».

κακωρύκτα

ΤΟ τελευταίο άρθρο του κ. Σκληρού, που επιγράφεται «Οί σοσιαλιστάδες στους νασιοναλιστές», με αναγκάζει να μπὼ πάλι λιγάκι στὰ μελάνια, πράμα που δεν τὸ κάνω συχνά. Ούτε τὰ γραψίματα, ούτε τὰ λόγια τὰ πολλά, ούτε τὰ «ξελαργγίσματα» μ' αρέσουν, όπως φαίνεται να πιστεύει ο κ. Σκληρός. Μὰ αυτό είναι άλλο ζήτημα.

Θέλω να πῶ, — επειδή με προκαλούν, — μερικά λόγια γιὰ τὸ «σύστημά» μου, όπως εἶπε γιὰ τὸ δικό του ο κ. Σκληρός.

Η κοινωνιολογία (sociologie) είναι έπιστήμη. Ο κοινωνισμός (socialisme) είναι πόθος.

Η κοινωνιολογία είναι μελέτη όσο γίνεται πιο αντικειμενική. (Ο άνθρωπος, δηλαδή τὸ ὄργανο που μελετᾷ, δεν μπορεί ποτὲ να είναι ὁλότελα αντικειμενικός).

Ο κοινωνισμός είναι κάτι τι ὅλως διόλου ὑποκειμενικό, ἐπάνω κάτω εκείνο που λέει ο κ. Σκληρός «ὑποκειμενική κοινωνιολογία», είναι δηλαδή ή κοινωνιολογία, όπως τὴ νοιώθει ο σοσιαλιστής.

Τὴν κοινωνιολογία τὴ μελετᾷ ὁ έπιστήμονας, δηλαδή μιὰ τάξη ανθρώπων.

Τὸν κοινωνισμό τὸν αἰσθάνεται ὁ προλετάριος, δηλαδή ἄλλη τάξη ανθρώπων.

Επειδή ὁ κοινωνισμός είναι κοινωνικό φαινόμενο, το μελετᾷ και αὐτὸ ὁ κοινωνιολόγος. Είναι λοιπὸν και ὁ κοινωνισμός ἕνα ἀπὸ τὰ ἄπειρα ζητήματα που ξεδιαλύνει και μελετᾷ ή κοινωνιολογία.

Αν τύχει ἀπὸ μεγάλη ψυχοπονία και συμπάθεια να αἰσθάνεται ὁ κοινωνιολόγος σὰν τοὺς προλετάριους, μπορεί να γίνει κοινωνιστής, θεωρητικὸς ὅμως. Δεν ξέρω αν μπορεί να συμβεῖ και τὸ ἀντίθετο, δηλαδή ἕνας σοσιαλιστής να είναι και κοινωνιολόγος, γιατί τότε θα πρέπει να ἔχει ἀφῆσει τὴν «ὑποκειμενική κοινωνιολογία», που τοῦ αρέσει, και να ἔχει γίνει έπιστήμονας, πράμα που δὲ συμβιβάζεται πάλι πολὺ με συμπάθειες και ἀντιπάθειες.

Ο κοινωνισμός ή σοσιαλισμός είναι ή λαϊκή ἔκφραση μερικών κοινωνικών θεωριών. Γεννήθηκε ἀπὸ τις ἀνάγκες και τὰ αἰσθήματα τῶν εργατικών, που γυρεύουν να καλλιεργήσουν τὴν τύχη τους, να δουλεύουν δηλαδή λιγώτερο, να κερδίζουν περισσότερο, και να γλεντοῦν και να ξεκουράζονται ὅσο μπορούν περισσότερο — γιατί είναι ἀλήθεια κατακουρασμένοι ἄνθρωποι. Αλλὰ γιατί τὸ ἰδανικό τῶν εργατῶν να γίνει ὅλων τῶν ανθρώπων ἰδανικό, αὐτὸ δεν τὸ νοιώθω.

Ο σοσιαλισμός γίνηκε ἔπειτα θεωρία στὰ κεφάλια τῶν θεωρητικών, μελετήθηκε ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους που τὸν ἔβαλαν στὴ θέση του (τὸν ταξινομήσαν), κατάντησε οὐτοπία (δηλαδή μεταφυσικό φαινόμενο σὲ μερικά ἄλλα κεφάλια, που τὸν γενέικερν υπερβολικά), και ἀσματομενὸς σὰν τὸν ἄστανό με τὰ θεωρητικά ἐπιχειρήματα, κατέβηκε σὰν οὐρανοκατέβατος πάλι σὲ μιὰ τάξη τοῦ λαοῦ, στὴν εργατική τάξη, και τὴν ξεσήκωσε. Γιατί είναι συμπαθητικὴ θεωρία, πολακεύει τὴν ἔλπίδα τῆς εὐτυχίας (=ήσυχίας).

Άλλοιῶς ὅμως μιλεῖ ἕνας έπιστήμονας σ' ἄλλους έπιστήμονες, και ἄλλοιῶς ἕνας πολιτικός (ἔστω και κοινωνιολόγος) στὸ λαό. Στους έπιστήμονες ὁ κοινωνιολόγος θα πῇ πὼς ὁ σοσιαλισμός είναι φαινόμενο που παρουσιάζεται στὴς κοινωνίες ἅμα κουραστέι ή εργατικὴ τάξη ἀπὸ τὸ να μνησκει σκληρωμένη στὰ ἰδανικά και στὴς ἀνάγκες ἄλλης τάξης. Στο λαό θα πῇ ὁ πολιτικός, με έπιστημονικοφανή ἴσως ἐπιχειρήματα, ὅτι ὁ σοσιαλισμός είναι τὸ τέλειο, «τὸ ἄκρον ἄστρον τῆς προόδου και εξέλιξεως», le dernier cri και ἔπομένως ή εὐτυχία. Είναι βέβαια κατ' ἀνάγκη ὁ πολιτικός στὰ λόγια του ἀποκλειστικός, και μόνο με τὴν ἀποκλειστικότητα ξεσηκώνονται και σαλεύουν οἱ κοινωνικὲς τά-

ξες. Ο αποκλεισμός όμως δεν είναι επιστήμη, και άρα ο σοσιαλισμός που θέλει να αποκλείσει τις ανάγκες και τα ιδανικά κάθε άλλης τάξης, δεν είναι επιστημονικό επιχείρημα, αλλά αίσθημα, (υποκειμενική κοινωνιολογία).

Με κατηγορεί ο κ. Σκληρός πως έχω «αφηρημένες ψυχώσεις». Ίσως, μα δεν είναι λιγότερο ευγενικές από μιαν άλλη επίσης «αφηρημένη ψύχωση» που ξέρω, το θεωρητικό σοσιαλισμό. Γιατί, καθώς είπα, και ο σοσιαλισμός από αίσθημα μεταμορφώνεται και γίνεται θεωρία, ιδανικό, ψύχωση, και ουτοπία, όπως κάθε άλλο ανθρώπινο αίσθημα, όσο και αν προέρχεται από συγκεκριμένους λόγους.

Και με κατηγορεί ο κ. Σκληρός, και λέει πως κάθομαι στην ήσυχία μου, και για τις «αφηρημένες μου ψυχώσεις» στέλνω τους «συγκεκριμένους ανθρώπους στο μακελειό, κόβοντας και ράβοντας με ελαφρή συνείδηση την τύχη και την ευτυχία τους». Δέ με συγκινεί πολύ αυτός ο χαρακτηρισμός μου. «Όπως εγώ στέλνω στο μακελειό συγκεκριμένους ανθρώπους για τα ιδανικά μου, έτσι και ο κ. Σκληρός στέλνει στο μακελειό — ο κακούργος! — άλλους συγκεκριμένους ανθρώπους για τα δικά του ιδανικά, που τα νομίζει πιο σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ευτυχία των συγκεκριμένων ανθρώπων. Γιατί όταν αυγατίσουν οι προλετάριοι στον Ελληνισμό και τους σηκώσουν στο πόδι τα σοσιαλιστικά αίσθηματά, ένστικτα ή ιδανικά, θα κάμουν και απεργίες και σηκωμούς, και μπορεί και να σκοτωθούν πολλοί, μαλώνοντας με το πιασδρομικό κράτος. Όσο για την ευτυχία των ανθρώπων δε φροντίζω, γιατί ούτε τη δική μου ευτυχία δε γυρεύω. Τό αν κάθομαι στην ήσυχία μου ή όχι, εκείνοι που με γνωρίζουν μπορούν να κρίνουν.

Ο σοσιαλισμός λοιπόν είναι το ιδανικό, ή ψύχωση, ή λαχράρα του ξεργάτη σε μερικές εποχές της ζωής των κοινωνιών. Ο κ. Σκληρός γυρεύει την πάλη ανάμεσα στις τάξεις, αυτό θεωρεί ιδανικό, και όχι το σοσιαλισμό. Έπειδή όμως πιστεύει πως ή πάλη αυτή θα πάει μπροστά με το να υποστηρίζονται τα ιδανικά του ξεργάτη, δηλαδή ο σοσιαλισμός, — ξεγελιέται και γενικεύει και λέει τον εαυτό του σοσιαλιστή, και βγάζει το σοσιαλισμό κοινωνιολογία και πανάκεια των νέων κοινωνιών.

Εκείνος όμως, που καταλαβαίνει τα κοινωνικά ζητήματα, και νοιάζει πως μικρά και μεγάλα α ρ χ ί ζ ο υ ν από οικονομικούς λόγους, δε σημαίνει πως είναι και σοσιαλιστής....

Του κ. Σκληρού το ιδανικό δεν είναι ο σοσιαλισμός, παρά, όπως λέει ο ίδιος, «εκπολιτιστικά ιδεώδη που συμπίπτουν με τη συγκεκριμένη ευτυχία των συγκεκριμένων ανθρώπων».

***

Αφού έθεσα έτσι τα ζητήματα, τώρα άς αναλύσω τον εαυτό μου, και άς κοιτάξω πως σχετίζομαι με όλ' αυτά ε γ ώ, το Ελληνικό άτομο του 1908.

Με συμβουλεύει ο κ. Σκληρός να γίνω σκληρός, και σκληρότητα, κατά τη γνώμη του, είναι «να αναλύει κανείς άμελίκτα τα ένστικτά του, τσαλαπατώντας τις πρόληψές του, συντρίβοντας τις αφηρημένες ψυχώσεις του». Πού να ξέρει, πως από μικρός άλλο τίποτε δεν κάνω παρά να αναλύω με λύσσα και ευσυνειδησία τον εαυτό μου και να σημειώνω τις ανάλυσες σε συνταχές χημικού που αναλύει τα σώματα*.

Λοιπόν δεν είμαι «πατριώτης». Άλλά γεννήθηκα Έλληνας και Έλληνας θα μείνω, θέλοντας και μή, ως που να πεθάνω. Αναγνωρίζω τη σκληριά μου και δε νομίζω πως υπάρχει ε λ ε ύ τ ε ρ η θ έ λ η σ η, γιατί αν υπαρχε θα μπορούσα να γίνω κοσμοπολίτης.

Ο κ. Σκληρός, που ξεπέρασε τόχα τον έθνισμό, αν τον ξεπέρασε, γιατί βάλθηκε και καλά να συλλογίζεται την Ελληνική κοινωνία και δε στοχάζεται κοσμοπολιτικά; Γιατί το έρχεται τόσο φυσικά να μιλά για την κοινωνία μας; Δε μιλεί βέβαια στους Έλληνες με «πατριωτικά ξελαργυρίσματα», όπως οι ουτοπιστές πατριώτες, αλλά με «σοσιαλιστικές θεωρίες», όπως οι θεωρητικοί σοσιαλιστές. Τό ίδιο κάνει: μιλεί στους Έλληνες, ελληνικά.

Άλλά, τέλος πάντων, υπόθεσε πως είμαι εγώ, ή ο Α ή ο Β, «πατριώτης». Και μεις τότε είμαστε μιαν ανάγκη, όπως είναι ο κ. Σκληρός. Τό να υπάρχω και εγώ, είναι άρκετή δικαιολογία της υπάρξής μου. Αν υπάρχουν σοσιαλι-

[το Μονοπάτι,]

(*) Έχω γράψει μάλιστα πολύ νέος ένα μυθιστόρημα, που δεν τό δημοσίεψα, και που είναι μιαν ψυχολογική ανάλυση του εαυτού μου σ' όλα τα στάδια που πέρασα από τότε που μικρός άρχισα να νιώθω τον εαυτό μου. Εκεί μέσα θα έβλεπε ο κ. Σκληρός όλες τις τρεχούμενες ουτοπίες: σοσιαλιστικές, κοσμοπολιτικές, ανθρωπιστικές, χρησιμοθεωρικές, πατριωτικές και πόθους και λαχτάρες και σκεπτικισμό πολύ.

στές, υπάρχω όμως και εγώ. Έχουμε ίσα δικαιώματα να ζήσουμε, και όποιος νικήσει.

Επειδή ψυχολόγησα πολύ τον εαυτό μου, είδα πώς έχει τάσεις θεωρητικές, και επειδή το θεωρητικό άνθρωπο τον βλέπω μισόν άνθρωπο, γι' αυτό ανάγκασα τον εαυτό μου να ανακατωθεί με τους ανθρώπους για να γίνει και μ' ή θεωρητικός. Θα είναι και το φυσικό μου τέτοιο: να είμαι δηλαδή μισός θεωρητικός και μισός μη θεωρητικός. Είμαι σά δυό άνθρωποι: ένας που ζει και ένας άλλος που κοιτάζει απ' όξω τη ζωή μου. Και έτσι νοιώθω καλλίτερα και τον εαυτό μου και τους άλλους.

Όταν όμως ανακατώθηκα με τους ανθρώπους, κατάντησα πολιτικός τους. Φαίνεται είμαι φυσικά «αρχικός», όπως έλεγαν οι αρχαίοι. Άλλα δεν ξίνα δούλος της πολιτικής. Την ονομάζω και αυτήν, όπως και τον έρωτα και την επιστήμη, — βάρβαρο, γιατί τις περισσότερες φορές χάνεται ο άνθρωπος μέσα της.

Πρίν ανακατωθώ με τους ανθρώπους, επειδή μ' άρεζε, σπούδαζα την κοινωνιολογία στα βιβλία. Τώρα τη σπουδάζω στην κοινωνία μέσα. Και επειδή γύρω μου έτυχε να έχω μια κοινωνία, την Ελληνική, μ' αυτήν καταγινομαι.

Άλλα έζησα και σ' άλλους τόπους και σ' άλλους χρόνους, και παράβαλα, σύγκρινα, και είδα τη νέκρα της τωρινής κοινωνίας, της Ελληνικής. Δέ μ' άρεσε ή νέκρα της, και γύρευα πώς μπορούσε κανείς να ζωντανέψει την κοινωνία μου.

Πρώτα πρώτα ένοιωσα πώς κοινωνία Ελληνική δεν είναι ή κοινωνία που ζει μέσα στα σύνορα του Ελλαδικού κράτους, παρά όλοι οι Έλληνες που βρίσκονται στον κόσμο, όσκι δεν έγιναν ακόμη ούτε ξένοι, ούτε κοσμοπολίτες, γιατί κάτι τους συνδέει: όλους αυτός άναμεταξύ τους.

Και είδα την Ελληνική αυτή κοινωνία — λιμνοθάλασσα αποκοιμισμένη.

Κατάλαβα πώς πρέπει να κουνηθούν μεγάλες μάξες της κοινωνίας αυτής. Και διάλεξα τον πιο σύντομο δρόμο για να φτάσω σ' αυτό το αποτέλεσμα. Πήγα και ήδρα τους Έλληνες που κατοπερνούσαν περισσότερο, τους Μακεδονίτες, τους Ηπειρώτες, τους Θράκες, και έβαλα ν' ασπράψει μπροστά στα μάτια τους μιάν έλπίδα, ή έλπίδα να γλυτώσουνε από την κακοπέραση. Αίτία της κακοπέρασης όλοφάνερη — ο Τούρκος. Άμα τον ξεφορτωθούμε αυτόν, άμέσως θα καλοπεράσουν. Δηλαδή τί κάνω; Κολα-

κεύω: α') Τόν πόθο του γλυτωμού από το βάρος του Τούρκου, και β') την έλπίδα καλλίτερης τύχης. Μέσο για να φτάσουμε στο ξεσήκωμα των δούλων — ή άλληλοβοήθεια. Και άρχισα να διοργανώνω τους ανθρώπους με κοινή ενεργεια.

Είχα και ένα παράδειγμα ζωντανό μπροστά μου. Οι Βούλγαροι στα 1903 πώς έκαμαν και σήκωσαν τόσα χωριά στη Μακεδονία, και δικά τους και μη δικά τους, κατεπάνω στον Τούρκο; Είπαν στους χωριανούς πώς άμα διώξουν τους Τούρκους μπέηδες, τα τσιφλίκια θα γίνουνε δικά τους (των χωριανών δηλαδή). Και μάλιστα τους τα ξεμοίρασαν από πρίν στους χωριανούς, και τους έδειξαν του καθενός το κομμάτι που θα πάρει.

Αυτό ήδρα κατάλληλο μέσο και γρήγορο για να κουνηθεί ένα μέρος τουλάχιστο της Ελληνικής κοινωνίας. Τώρα βρίσκονται άλλοι που προτείνουν να ξεσηκώσουν τις εργατικές τάξεις του Ελλαδικού κράτους κατεπάνω στο κεφάλαιο. Δεν το αποκλείω και αυτό ως καλό μέσο, μ' αμύ φαίνεται πώς για τώρα πιο γρήγορα μπορεί να πιάνει το άλλο. Γιατί; Γιατί ή βιομηχανία δεν είναι άρκετη στο Ελλαδικό βασίλειο για να βγάλει πολλούς προλετάριους, και ίσως οι εργάτες στην Ελλάδα, συγκριτικά με άλλες κοινωνίες, ζούν καλά. Πιο μακριά είναι ο εργάτης στην Ελλάδα από το σοσιαλισμό, παρά ο δούλος Ρωμιάς από ένα σηκωμό κατεπάνω στον Τούρκο. Δέ φοβούμαι τις νέες ιδέες, ούτε το αίστημα του σοσιαλισμού, όπως υποθέτει ο κ. Σκληρός. Νομίζω όμως πώς ακόμα δεν ήρθε φυσικά ή ώρα του.

Δηλαδή τί κάνω; Αφίνω την Ελλαδική κοινωνία να σκοληκιάζει για την ώρα, αφού δεν έχει άρκετη βιομηχανία για να γεννήσει προλετάριους, και παίρνω το λαό του δούλου Ελληνισμού, και προσπαθώ να τον σηκώσω κατεπάνω στους «τυράννους», όποιοι και άν είναι.

Τους Δεσποτάδες του Φανζιοϋ, άν δεν μπορέσω να τους φέρω στα νερά μου, θα τους χτυλήσω κι αυτούς, γιατί είναι πάντα έτοιμοι να συμμαχήσουν με τον Τούρκο. Το ίδιο θα γίνει και με τους κοτζαμπασήδες.

Τώρα κάνω κ' ένα άλλο. Πατριώτης, είπα, δεν είμαι. Ός τόσο τον πατριωτισμό, όπου υπάρχει γύρω μου, θα τον εκμεταλλευτώ συνειδητά (τό έκαμε και ο Μπίσμαρκ), και μ' αυτό θα προκαλέσω άγώνες, γιατί πιστεύω πώς οι άγώνες έξυγιάνουν τους ανθρώπους και ξυπνούν

τοὺς κοιμισμένους. Τὸ νὰ ταράζω τὰ νεῦρα τῶν πατριωτῶν τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας (σὲ κάθε κοινωνία ὑπάρχουν οὐτοπιστὲς πατριῶτες), τοὺς ξεσηκώνω, καὶ φωνάζουν καὶ αὐτοί. Ἄν δὲν κάνουν ἄλλο τίποτε οἱ φωνές, ὅμως κατὰστρέφουν ὁλότελα τὴν πίστη τοῦ Ἑλληνα στὸ ἔλεεινὸ Ἑλλαδικὸ κράτος. Ὅλα αὐτὰ ἐτοιμάζουν τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Μέ τὸν κ. Σκληρὸ δὲν εἶμαι σύμφωνος ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶναι ἀνθρώπινον, παρὰ εἶναι σκιά ἔθνους. Συμφωνῶ ὅμως ὅτι τὸ κράτος εἶναι ἔλεεινόν.

Τὸ κίνημα τῶν οργανωμένων ραγιαδῶν θὰ ξεσπάσει σίγουρα ἔπειτα καὶ στὴν Ἑλλαδικὴν κοινωνία, χτυπώντας καὶ κεῖ κατακέφαλα κάθε παλιανθρωπάκο καὶ τυραννίσκο, πού θὰ θελήσει, ἅμα ἐλευθερωθῶν καὶ αὐτοὶ νὰ τοὺς ἐκμεταλλευτεῖ.

Ἄλλὰ κάνω καὶ ἓνα ἄλλο ἀκόμη. Ἐπειδὴ πιστεύω, ὅπως ὁ κ. Σκληρὸς, ὅτι «μόνο μιὰ μεγάλη οικονομικὴ ἐξέλιξις θὰ ζωντανέψει τὸ δυστυχισμένο τόπο», κοιτάζω νὰ βρῶ τρόπο νὰ κουνήσω τὰ κεφάλαια πρὸς τὴ διεύθυνση τῶν ἐπιχειρήσεων, γιὰ νὰ φουντώσει ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο. Αὐτὸ θὰ αὐγατίσει καὶ τοὺς προλετάριους, καὶ τότε, θὰ εἶναι πιά καιρὸς νὰ σηκωθοῦν καὶ αὐτοὶ γιὰ νὰ γυρέψουν τύχη καλλίτερη.

Θὰ πεῖ ὁ κ. Σκληρὸς, πὼς ἓνα ἄτομο καὶ δυὸ δὲ θὰ σπρώξουν τὸ κεφάλαιο νὰ κουνηθεῖ. Ὁ ἴδιος ὅμως στὸ ἄρθρο του, σὲ μιὰν ἐρώτηση δική του : «Καὶ ποιοὶς θὰ τοὺς ἀναγκάσει αὐτούς (ἐννοῶ τοὺς πολιτικούς καὶ τὴν κυβερνήτρα τάξιν) νὰ φήσουν τὸ χουζούρι τους ;» — ἀπαντᾷ : «Οἱ ἄλλες τάξεις, ὁ λαός». Ἄλλὰ λίγο παρακάτω προσθετεῖ : «Τότε μόνο μπορεί τὸ ἄτομο νὰ παίζει σπουδαῖο ρόλο, ὅταν στηριχθεῖ σὲ καμιά κοινωνικὴ ὁμάδα, ὑποστηρίζοντας κυρίως τὰ συμφέροντά της. Ἔτσι ἔκαμαν καὶ οἱ μεγάλοι πολιτικοί, καὶ ἀναφέρνει μὲ τὸνῶμά τους τὸν Μπίσμαρκ καὶ τὸν Καβούρ.

Δὲν εἶπα ποτὲ, οὔτε σκέφτηκα τὸ ἐναντίον, γιατί δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ κανένα ἄτομο, καὶ προπάντων ἄτομο πολιτικό, ξεκάρρωτο ἀπὸ τὴν κοινωνία ὅπου μεγάλωσε καὶ ζεῖ καὶ πολιτεύεται. Ὅχι μόνο ὁ Καβούρ καὶ ὁ Μπίσμαρκ, παρὰ καὶ ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Καῖσαρ ἀκούμπησαν στὶς κοινωνικὰς τάξεις γιὰ νὰ ἀναδειχτοῦνε.

Ἄλλὰ, ἐνῶ ὁ κ. Σκληρὸς θὰ στηριχθεῖ στοὺς προλετάριους, πού ἀκόμα δὲν ὑπάρχουν ἢ δὲν εἶναι σωστοὶ προλε-

τάριοι, ἐγώ, ἄλλο ἄτομο, θὰ στηριχθῶ στὴν τάξιν τῶν βιομηχανῶν καὶ ἐμπόρων, καὶ θὰ ὑποστηρίξω τὰ συμφέροντά της, θὰ προσπαθήσω νὰ τοὺς συνασπίσω, νὰ τοὺς δείξω τὴ δύναμιν τῆς ἀλληλοβοήθειας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης.

Καὶ φέρνω ἓνα μικροῦτοικο παράδειγμα : ἐδῶ πού εἶμαι γνωρίζω ἓναν πού πασιάζει νὰ φτιάσει μιὰ cooperative de crédit ἀπὸ Ἑλληνες κεφαλαιούχους καὶ ἐμπόρους. Αὐτὸ αὖμα γίνεи, θὰ βοηθήσει τὴν Ἑλληνικὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία.

Αὕτῃ ἡ ὑποστήριξις τῆς βιομηχανίας θὰ φέρει φυσικὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν (προλεταρίων). Καὶ τότε θὰ εἶναι εὐχαριστημένος ὁ κ. Σκληρὸς.

Ὅταν ἔγραφα στὸ ἄλλο μου ἄρθρο πὼς καὶ οἱ κοινωμικὸς ἀγῶνες ἔκαμε ἡ Ἰταλία πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνωσὴ της, ἴσα ἴσα τὸν Καβούρ εἶχα στὸ νοῦ μου.

Λοιπόν, ἀπὸ μιὰ μεριά θὰ στηριχθῶ στοὺς δούλους καὶ θὰ τοὺς βοηθήσω γιὰ νὰ γυρέψουν καὶ νὰ ἐπιτύχουν καλλίτερη τύχη, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, θὰ προσπαθῶ νὰ ἐνωθοῦν κεφάλαια σ' ὅλο τὸν Ἑλληνισμό, γιὰ νὰ ἀρχίσουν μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἐμπορικὰς, ναυτικὰς, βιομηχανικὰς.

Αὐτὸ εἶναι μὲ λίγα λόγια τὸ πολιτικὸ - κοινωνικὸ πρόγραμμα ἐνὸς σύγχρονου Ρωμοῦ. Δὲν ἀναφέρνω καὶ μερικὰς ἄλλες προσπάθειές μου (καὶ αὐτὲς κοινωνικὰς), ὅπως εἶναι ἡ προπαγάνδα γιὰ τὴ διάδοση τῆς δημοτικῆς, καὶ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ συστήματος στὴν ἐκπαίδευσιν.

***

Θέλω νὰ παρατηρήσω ἐδῶ καὶ τὸ ἑξῆς : ὁ σοσιαλισμὸς πηγαίνει πλάγι στὸν κοσμοπολιτισμό. Καὶ τὸν κοσμοπολιτισμὸ τὸν προβλέπω, ἔρχεται. Μὰ δὲν τονε φοβοῦμαι οὔτε αὐτόν, οὔτε τὸν σέβομαι ὑπερβολικά, οὔτε ξεπτάζομαι μπροστά του. Θὰ ἔρθει καὶ ἴσως περάσει πάλι, ὅπως τόσα ἄλλα. Καὶ τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο μικρὸ πρᾶμα στὸν κόσμο τὸν ἀπέραντο !

Θὰ ἤμουν ἀνόητος νὰ ἀρνηθῶ τὸν κοσμοπολιτισμὸ ἢ τὸ σοσιαλισμὸ, ἢ νὰ βολθῶ νὰ τὰ πολεμήσω. Ἄλλὰ ἐπειδὴ ἔτυχεν νὰ γεννηθῶ Ἑλληνας, καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἑλληνες τὴν παρὶνὴ στιγμὴ δὲ βρίσκονται ἀκόμα στὸ στάδιο τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἐπειδὴ περιτριγυρίζονται ἀπὸ ἔθνη μὲ σύνορα πού θέλουν νὰ μᾶς φάγουν, νὰ μᾶς ἐξαφανίσουν ἂν μπορούν, καὶ ἐπειδὴ ἐμένα δὲ μοῦ καλοῦρχεται νὰ φαγωθῶ ἀπὸ Βουλγάρους ἢ Ρώσους (εἶμαι, βλέπετε, καὶ ἐγὼ μιὰ ἀ-

νάγκη, αφού υπάρχω), — για τούτο θέλω πρώτα να έξασφαλιστεί ή ελληνική μου ύποσταση (μᾶς τὸ απαιτοῦν, βλέπετε, μᾶς τὸ ἐπιβάλλουν τὰ τοιγυρινὰ μισάγρια ἔθνη), ἔπειτα ν' ἀναπτύξω τὶς οἰκονομικὰς μου δυνάμεις, καὶ ὕστερα ἄς διαλυθεῖ, ἄς κοσμοπολιτιστεῖ, ἄς σοσιαλιστεῖ, ἄς κάμει ὅ,τι θέλει τὸ ἔθνος μας.

Ἄν ἤμουν Ἰταλὸς καὶ ζοῦσα πρὶν ἀπὸ τὰ 1868' θὰ ἔλεγα τὸ ἴδιο. Ἄν ἤμουν Ἰταλὸς σημερινὸς θὰ πᾶσκιζα ἴσως νὰ γενικέψω τὸ σοσιαλισμὸ στὸ ἔθνος μου, καὶ τὸν κοσμοπολιτισμὸ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ κ. Σκληρὸς, χωρὶς νὰ τὸ πολυπαράδεχεται, εἶναι Ἑλληνας ὡς στὸ κόκκαλο, καὶ γι' αὐτὸ συλλογίζεται πρώτα πρώτα πῶς νὰ διορθώσει τὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἀδιάφορο ἂν ἡ διάγνωσή του δὲν ἦταν ἐντελὲς σωστή. Κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν ἔπρεπε νὰ μιλήσει μόνον γιὰ τὴν Ἑλληδικὴν κοινωνίαν, ἔπειτα δὲν ἔπρεπε νὰ διαστέι νὰ γυρέψει προλετάριους ἐκεῖ πού δὲν ὑπάρχουν, ὕστερα δὲν ἦταν σωστό, νομίζω, νὰ γενικέψει τὸ σοσιαλισμὸ καὶ νὰ τὸν κάμει ἀπόλυτη οἰκονομολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Καὶ ἔπρεπε νὰ ξεχωρίσει πῶς καθαρὰ τὴν κοινωνιολογίαν ἀπὸ τὸν κοινωνισμὸ.

Προσθέτω ὅτι ἐγὼ τουλάχιστο δὲν πιστεύω νὰ διορθωθεῖ καμιὰ κοινωνία. Οἱ κοινωνίες ζοῦν ζωντανὰ ἢ κοιμ. σμένα. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία δὲ θέλει διόρθωμα, παρὰ ξύπνημα, ἂν ξυπνιέται, γιατί εἶναι σὰ μαράμην. Γιὰ νὰ ἀλλάξεις μιὰ κοινωνίαν πρέπει νὰ ἀλλάξεις τὸ χαρακτήρα τῶν ἀτόμων της. Μὰ πῶς γίνεται αὐτό, αφού τὸ χαρακτήρα μας, μᾶς τὸν ἔφτιασαν οἱ αἰῶνες; Καὶ πάλι οἱ αἰῶνες, μὲ τὴ βοήθεια τῶν πρώτων τῆς φυλῆς, θὰ τὸν ἀλλάξουν.

Ὁ Ἑλληνας εἶναι συντηρητικὸς καὶ δὲν τὸν ἔβλαψε πολὺ πού ἔμεινε τέτοιος. Αὐτὴ ἡ συντηρητικότης τοῦ ἔσωσε τὸν ἔθνισμό του. Μὰ ἴσως αὐτὸ δὲν πολυσημαίνει, ἀδιάφορο, εἶναι γεγονός. Ὅπως τὸ γλωσσικὸ ζήτημα πού οἱ Ἴταλοι τὸ ἔλυσαν ἀπὸ τὸν 15ον αἰῶνα, οἱ Ἕλληνες ἔμειναν τόσο πίσω πού στὸν 20όν αἰῶνα νὰ μὴν τὸ ἔχουνε λύσει ἀκόμα, ἔτσι καὶ στ' ἄλλα ζητήματα ἔμειναν πίσω. Αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ πεῖ πῶς εἶναι κατώτεροι ἀπὸ ἄλλους λαούς.

Ὁ κ. Σκληρὸς λέει πῶς εἶναι σκεπτικιστὴς — ὅπως ὅλοι οἱ... σοσιαλιστές. Μὰ ἴσως ἐγὼ εἶμαι πῶς σκεπτικιστὴς ἀκόμα, καὶ τὸ σοσιαλισμὸ πού τὸν παράδεχεται αὐτὸς γιὰ τελειωτικὴ σχεδὸν ἐξέλιξη, ἐγὼ ἀμφιβόλλω καὶ διστάζω νὰ

τὸν παραδεχτῶ γιὰ σχετικὴ προκοπή. Ὅλα εἶναι σχετικά. Ἔτσι καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Δὲν τὴν περιφρονῶ, ὅπως νομίζει ὁ κ. Σκληρὸς, ἀλλὰ ὑπογράφωμ' τὴ σημερινὴ ἐπιστημονικὴ διάθεσι τῶν πολλῶν πού χαντακῶναι κάθε ἐνέργεια ἄλλη, καὶ στενεύει πολλὰ ἀνθρώπινα μυαλά.

Ὅτι τῶρα ὁ σοσιαλισμὸς δίνει καὶ παίρνει σὲ μερικοὺς τόπους, τὸ βλέπω καὶ δὲν εἶμαι τυφλός. Καὶ συνταράζει τὶς μάζες τὶς λαϊκὰς. Μὰ ὅ,τι κυριαρχεῖ τῶρα σὲ μερικοὺς τόπους τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι καὶ τέλει, οὔτε τελειωτικό. Ἴσως ὁ κ. Σκληρὸς, περιτριγυρισμένος, ὅπως εἶναι αὐτὴ τὴ στιγμὴ, ἀπὸ θεωρίες, αἰσθήματα, ψύχωσες καὶ ἰδανικά κοινωνικῶν κύκλων τῆς Γερμανίας, ἐτηρεάστηκε ὑπερβολικά ἀπὸ μερικοὺς κύκλους καὶ λησμόνησε ἄλλους κύκλους, καὶ λησμόνησε ὁλότελα πῶς κάθε ἔθνος ἔχει τὰ φυσικά του καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ παραβλέψει ἔνας ἐπιστήμονας.

Παντοῦ ἴσως βρίσκονται σοσιαλιστές, ἄλλοιως ὅμως αἰσθάνονται καὶ ἄλλοιως πολιτεύονται στὴ Γαλλίαν, διαφορετικὰ στὴ Γερμανίαν, καὶ ἄλλοιῶτα στὴν Ἀγγλίαν ἢ στὴ Ρωσσίαν ἢ ὅπου ἄλλου. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σοσιαλισμοῦ στὰ διάφορα ἔθνη εἶναι διαφορετικά. Ἐχουνε βέβαια κάτι τι κοινὸ οἱ σοσιαλιστές σ' ὅλα τὰ ἔθνη — τὸν πόθο νὰ καλλιερέψουν τὴν τύχη τους, δηλαδὴ νὰ ξεκουράζονται ὅσο μποροῦν περισσότερο, — ἀλλὰ δὲν παρατηρεῖ τάχα πῶς ἔχουν καὶ διαφορές, καὶ ὅτι οἱ διαφορές αὐτὲς βγαίνουν ἀπὸ τὴ διαφορὰ τῶν χαρακτήρων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κάθε ἔθνους; Εἶναι δυνατό τὸ συγκαιρινὸ αἶσθημα τῶν λαῶν γιὰ τὰ σοσιαλιστικὰ ἰδανικά. Μὰ εἶναι ἐπίσης δυνατό καὶ τὸ αἰσθημα, ὅχι τοῦ πατριωτισμοῦ, ἀλλὰ τῆς διαφορᾶς πού ὑπάρχει ἀναμεταξὺ Γάλλους, Ἀγγλοὺς, Γερμανοὺς κτλ. Ἡ διαφορὰ φτάνει ὡς στὸν πόλεμο ἀναμεταξὺ τῶν ἔθνη — γιὰ τὴν ἐπικράτηση. Ἡ κληρονομικὴ εἶναι τρισημέγιστη δύναμη. Ἄν μὲ τὸν καθ' ὅσον σβυστοῦνε οἱ διαφορές, — ἂν οἱ συγκοινωνίες γίνουν τόσο γρήγορες καὶ τέλειες, πού νὰ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος σήμερον νὰ γεννιέται στὸ Τουμποκτοῦ, καὶ αὔριο νὰ βρίσκεται στὸ βόρειο πόλο, μεθαύριο στὴ Νέα Ὑόρκη, καὶ τὴν ἄλλη μέρα στὴν Τεχεράνη, — ἂν οἱ ἐπιγαμίες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῶν τωρινῶν ἔθνων γίνουν πυκνότερες, — ἂν καταργήσουμε τὰ κλίματα, γινόμενοι νομάδες, ὅπως μπορεῖ ἴσως μιὰ μέρα νὰ συμβεῖ, — τότε βέβαια, ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες, θὰ καταντήσουμε κοσμοπολίτες, τότε βέβαια καὶ ἡ

κληρονομικότητα θὰ ἀρχίσει νὰ γίνεται κοινὴ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ δὲ θὰ ὑπάρχουν χωριστὲς κληρονομικότητες, καὶ χωριστὰ ἐπομένως ἔθνη, ἀλλὰ μὴ κληρονομικότητα καὶ ἓνα ἔθνος — ἡ ἀνθρωπότης.

Ὅμως πάντα θὰ ὑπάρχουν μάζες ἀνθρώπινες, πού θὰ ξεχωρίζονται μὲ σύννομα ἀναμεταξύ τους, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς κάθε μάζας θὰ τοὺς συνδέουν κάποια συμφέροντα κοινά. Δὲ θὰ εἶναι ἔθνη, μὰ θὰ εἶναι μάζες. Μονάχα οἱ λέξεις ἀλλάζουν!

Καὶ ἡ Ἀνάγκη, ἡ Μοῖρα ἡ παντοτεινὴ, θὰ ὁρίζει αἰώνια καὶ θὰ κυβερνᾷ τοὺς ἀνθρώπους.

"Ιδαι

ἡ Ἀνθρωποῖδας Πίθκος

ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΜΑ

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ, μὲ τὴν ὑπογραφή «Βροῦτος» τυπώθηκε στὸν ἀριθμὸ 497 τοῦ «Νουμά» (29 τοῦ Δεκέβριου 1912). Ἐκαμε δυνατὴ ἐντύπωση. Ὅλοι τὸ νιώσανε πὺν εἶναι τοῦ Δραγούμη. Ἐνας μάλιστα, ὁ μακαρίτης δικηγόρος Σπύρος Συνοδινός, ἦρθε ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες στὸ γραφεῖό μου, καὶ ἀγόρασε καμιά τριανταριά φύλλα, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ «Δικηγορικοῦ Συλλόγου», λέγοντάς μου κομπαστικά:

— Κ' ἐγὼ εἶμαι φαυλοκράτης σὰν τὸ Δραγούμη!
— Ἀμὰ τοῦ τὸ εἶπα αὐτό, στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ἓνα δειλινό, μοῦ ἀποκρίθηκε γελῶντας:

— Αὐτὰ εἶναι πὺν σὲ κάνουνε νὰ συλλογίζεσαι νὰ πῆς λεύτερα στὸν τόπο τοῦτο τῇ γνώμῃ σου!

Στὸ ἄρθρο τοῦ αὐτοῦ ἀπάντησα μὲ δικό μου ἄρθρο, μὲ τίτλο «Τιμὴ καὶ ἀνάθεμα» καὶ μὲ ὑπογραφή «Γράγκος Γραικός» στὸν ἀριθμ. 499. Τὸ ἄρθρο μου αὐτὸ τὸ τέλειονα ἔτσι: «Ἐγὼ τουλάχιστο δὲν ἀπελπίζουμε πῶ γιὰ τίποτε. Ὑστερ' ἀπ' αὐτὰ πὺν εἶδα, πὺν ἀκόμα δὰ θαρρῶ πὺς τὰ ὀνειρεῖνται, καρτερῶ νὰ ἰδῶ κ' ἄλλα μεγαλύτερα. Γιατὶ ἴσαμε τὰ προχτὲς ἤμουνα ὁ πῶ ἀπαισιόδοξος ἴσως Ρωμῆς. Σὲ τίποτα δὲν πίστευα, ὅλα τὰ κοροΐδενα καὶ τὰ πῶ ἱερὰ ἀκόμα. Ἀκουγα Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ μέσα μου Μεγάλῃ Μωρία τὴν ἔλεγα. Τοὺς Πατριώτας τοὺς μετέφραζα σὲ Πατριδοκάπηλους. Μοῦ μιλοῦσανε γιὰ πόλεμο καὶ στὰ χεῖλια μου ἀνέβαινε μὴ λέξη στερεότυπη: Ὑποχώρηση. Μοῦλεγε κανεῖς πὺς μπο ρεῖ καμιά μέρα νὰ φτάσουμε ἴσαμε τὴν Ἐλασσόνα καὶ ἐγὼ ἔσκαβα στὸ χάρτη νὰ ἰδῶ καταπὺν πέφτει ὁ Καβομαλιάς. Ἐβλεπα πὺν φέρνανε τὰ καινούρια κανόνια καὶ μουρμουρίζα γιατί ἀντὶ κανόνια νὰ μὴ φέρνουν ἀτμάροτρα καὶ θεριστικὰς μηχανές. Καὶ σὰν προωτῆθηκε ὁ «Ἀβέρωφ» στὸ Φάληρο τονὲ χαιρέτησα γιὰ περὶ τὴν πολυτέλεια καὶ τὸν ἤθελα νᾶνε καλύτερα ἓνα πελώριο ὑπερωκεάνειο. Σὰς μιλάω εἰλικρινὰ πιστεῦτε με. Σήμερα ἄλλαξε ἡμανταλιτὲ μου. Σήμερα ὅλα τὰ πιστεύω. Ἡ πατρίδα μας θὰ γίνεῖ μεγάλῃ δύναμη μὴ μέρα, θὰ θαλασσοκρατᾷε στὴν Ἀνατολή, θὰ θαυματουργήσῃ ἡ πατρίδα μας. Θὰ μποῦμε καὶ στὴν Πόλι, παιδιά. Πιστεῦτε το. Ἐγὼ ὅλα τὰ πιστεύω πῶ, μὴ καὶ πιστεῖσα στὸν ἑαυτο μου. Καὶ αὐτὸ τὸ ζω-

στάω στο Βενιζέλο. Τοῦ χρωστάω λοιπόν Τιμὴ καὶ ὄχι Ἀνάθεμα».

Τὸ ἄρθρο μου αὐτό, τὸ κάπως προφητικό, ποὺ δὲ ξιού τὸ ὑπαγόρευε οὔτε πολιτικὸς νοῦς, οὔτε διπλωματικὴ γνώση καὶ πείρα, μὰ ἀπλούστατα μιὰ πίστη σὲ ὅ,τι γινότανε τότε, τὸ ἐπιδοκίμασε ὁ Ἰδᾶς καὶ μὲ συνεχάρηκε γι' αὐτό.

— Καλὴ ἡ ἀπάντησή σου, μοῦ εἶπε, ἂν καὶ σὲ μερικὰ ξακολουθῶ νᾶχω τίς γνώμες μου καὶ τίς ἐπιφυλάξεις μου!..

Συχαρητήρια πῆρε κι ὁ μακαρίτης Στέφανος Γρανίτσας ποὺ βρισκότανε τότε στὰ Γιάννενα καὶ ποὺ, καθὼς μοῦ λεγε ἀργότερα, τὸν ἐ συνεχάρηκε ὁ κ. Βενιζέλος, θαρρώ- ντας πὼς τὸ ἄρθρο εἶναι δικό του, γιὰ τὴν ἀπάντησή του στὸ «Τιμὴ καὶ Ἀνάθεμα» τοῦ Δραγούμη.

Δ ΟΕΑ καὶ τιμὴ στὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ στὸ ναυτι- κὸ γιὰ τίς νίκες καὶ τίς ἐπιτυχίες τους! Ξεπλύθηκε ἡ ἀτιμία τοῦ 1897!

Ἀνάθεμα καὶ καταφρόνια στὴν παιδιάτικη ἀπρονοησία, στὴν κοντόφθαλμη διπλωματία, στὴν ὑποχωρητικὴ ἀλγάρ- κεια τῶν ἀνιστόρητων Ἑλλαδικῶν πολιτικῶν!

Δυὸ πολιτικὰ προγράμματα εἶχαν μπρὸς τοὺς γιὰ νὰ δια- λέξουν, προγράμματα βασισμέναι τὸ καθένα σὲ κάποια δια- νοητικότητα, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ἡ μιὰ πολιτικὴ, Ἑλλαδική, κρατικὴ. Ἡ ἄλλη, Πανελ- λήνια, ἐθνικὴ.

Ἡ πρώτη ἀνταποκρίνεται στὴν ἔννοια καὶ στὴν ἰδανικὴ ἀντίληψη τοῦ Κράτους. Ἡ ἄλλη στὴν ἔννοια καὶ στὰ ἰδα- νικά τοῦ Ἔθνους.

Ἡ μιὰ, παίρνοντας ἀρχὴ καὶ ἀφετηρίαν τὸν πυρήνα τῆς μικρῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἄλλη, τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κά- θε ὀργανισμός, πολιτικός, κοινωνικὸς ἢ ψυχικὸς, ὅπως θέ- λεις πᾶς τον, γίνεται κέντρο, ποὺ γύρω τοῦ μορφώνονται ἰ- δέες καὶ συγκεντρώνεται, ὅ,τι μπορεῖ τὸ κέντρο νὰ τραβή- ξει περισσότερο.

Ἡ μιὰ ἐπίστευε καὶ φώναζε, νὰ μεγαλώσει ὅπως ὅπως ἡ Ἑλλάδα. Ἡ ἄλλη εἶπε: νὰ ζήσει καὶ νὰ προκόψει τὸ Ἑλ- ληνικὸ Ἔθνος καὶ νὰ συγκυριαρχήσει μὲ τὸν Τοῦρκο στὴν Ἀνατολή, παίρνοντας ἀγάλλι ἀγάλλι τὴ θέσιν τοῦ Τοῦρκου, γιὰ νὰ γίνῃ ξανά τὸ θάμα τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατο- ρίας.

Ἡ μιὰ θέλει τὴν Ἑλλάδα Βέλγιο νοικοκυρεμένο μὲ 5 ἐ- κατομμύρια, ἡ ἄλλη θέλει τὰ 10 ἐκατομμύρια Ρωμοὶ νὰ κυριαρχοῦν στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ Ἑλλαδικὸ

βασιλείο ὅσο δὲν κάνει καὶ αὐτὸ τὴν πολιτικὴν ποὺ χρειάζε- ται γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ μόνο.

Ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους, ὀνομά- ζουν τὸν ἑαυτὸ τοὺς θετικιστὲς καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς λέν ὀνειροπόλους καὶ ἰδεολόγους. Αὐτοὶ ὅμως οἱ ἄλλοι ἀποκρί- νονται πὼς καὶ οἱ ἰδέες εἶναι πραγματικότητες καὶ πὼς κά- ποιος πλατύτερος θετικισμὸς πρέπει νὰ τῆς περιλαβάζει καὶ αὐτὲς καὶ νὰ τίς λογαριάζει, ἀφοῦ εἶναι δύναμις ἀλογάρι- στη οἱ ἰδέες, καὶ ἀφοῦ ἰδέες χρησιμεύουν πάντα γιὰ βάση κάθε θετικισμοῦ, ὅπως καὶ κάθε φιλοσοφίας, ὅπως καὶ κά- θε πολιτικοῦ προγράμματος.

Ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἔθνους, ὀνομά- ζουν τοὺς ἄλλους ἀφιλοσόφητους καὶ ἀνιστόρητους καὶ τρο- μαχτικὰ ρηχούς.

Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια; Ἀνὴρ τὸ ξέρω. Ἴσως νὰ βρίσκε- ται καὶ στὶς δυὸ πολιτικὲς καὶ στὰ δυὸ προγράμματα καὶ στὶς δυὸ ἰδεολογίες. Μὰ ἂς μὴ μᾶς στενοχωρεῖ πολὺ τὸ βρέ- σιμο τῆς ἀλήθειας. Δικὴ μας δουλειὰ δὲν εἶναι, εἶναι δου- λειὰ κάποιου θεοῦ, τοῦ δὲν ὑπάρχει. Καὶ ἂς θυμούμαστε τὸν Πιλάτο, ποὺ ρωτοῦσε: «Καὶ τί ἐστὶ ἀλήθεια;»

Ἄς πάρουμε μονάχα τὰ γεγονότα. Οἱ πολιτικὲς, οἱ δύο, πάλευσαν ἀναμεταξύ τους, ποῖα νὰ νικήσῃ τὴν ἄλλη. Στὰ κεφάλια τῶν σύγχρονων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδας νίκησε καὶ κυρίαρχησε στὰ 1912 ἡ πολιτικὴ τοῦ Κράτους, ἡ Ἑλ- λαδική. Ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἐξετάσουμε λοιπόν, εἶναι ἂν ἡ πολι- τικὴ τοῦ Κράτους, αὐτὴ ποὺ ἐπικράτησε σὲ τούτη τὴν πε- ρίσταση, τὴν ἔκριναν καλὰ ἢ ἄσχημα οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἑλ- λάδας.

***

Καὶ εἶπε ὁ Πρωθυπουργὸς τοῦ Κράτους: «Θὰ πάρω τὴ συνεννόηση τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμῶν ποὺ τώρα τρεῖς χρόνια μέσσω στὴν Τουρκία κάνει θέματα μὲ τὸ ἄλλο πρό- γραμμα, τὸ ἰδεολογικὸ, καὶ θὰ τὴ μεταχειριστώ ὅπως ξέρω ἐγώ, γιὰ τὸ δικό μου τὸ πραγματολογικὸ πρόγραμμα. Με- τὰ μὲ τὸ Βούλγαρο θὰ χτυπήσω τὴν Τουρκία καὶ θὰ μοι- ραστώ, μαζὺ μὲ τὸν πρωθυπουργὸ τῆς Βουλγαρίας, τὰ χώ- ματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς μεριᾶς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατο- ρίας. Ἔτσι θὰ μεγαλώσω τὸ Κράτος κάμποσα τετραγώ- νικα χιλιόμετρα, ἂς εἶναι καὶ λίγα, ἔτσι θὰ ξεφύγω καὶ τὸ Κορητικὸ ζήτημα, ποὺ μὲ στενοχωρεῖ πολὺ αὐτὴ τὴν ὥρα, καὶ μπορεῖ νὰ μὲ ρίξει ἀπὸ τὴν ἐξουσία».

Τὸ ἴδιο — χωρὶς τὸ Κρητικὸ ζήτημα — εἶπε καὶ ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς ἢ ὁ Βασιλεὺς : «Θωρῶ μεγάλη ἔξαψη στὸ λαό μου. Χρόνια τώρα τοὺς γελῶ καὶ τοὺς λέω πὼς με τὸ σήμερον καὶ με τὸ αὔριο θὰ φάω τὴν Τουρκία καὶ θὰ κάνω τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἀδριανούπολη Βουλγαρία. Ἄν δὲ με βοηθήσουν οἱ ἄλλοι, Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Μαυροβουνιώτες, θὰ ξανακάνω τὶς συνηθισμένες μου μπλόφες, πού μπορεῖ ὅμως καμιά μάζωξη μέρα νὰ μοῦ βγοῦν καὶ σὲ κακό, τέλος πάντων. Ἄν ὅμως, καθὼς φαίνονται πρόθυμοι, με βοηθήσουν, τότε θὰ τὸν κάνω τὸν πόλεμον, πού τοὺς τάζω τόσα χρόνια τώρα».

Καὶ εἶπε ὁ ἕνας στὸν ἄλλον : «Ἐλα νὰ συμμαχήσουμε καὶ νὰ πετάξουμε τὴν Τουρκία ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ἡ ὥρα εἶναι κατάλληλη τώρα πού οἱ Τούρκοι ἔχουν στημένο πόλεμον μετὰ τὴν Ἰταλία. Δὲ θὰ βρεθεῖ καλλίτερη περίστασις. (Σὰ νὰ ἔλειπαν οἱ περίστασις στὰ ἔθνη πού δὲ ζοῦν ὅσον καιρὸ μονάχα οἱ πρωθυπουργοὶ καὶ οἱ βασιλεῖς, σὰ νὰ μὴν ἦταν βέβαιο, — ὅπως καὶ ἔγινε, — πὼς οἱ Τούρκοι θὰ ἔκλειναν μονοστιγμὶς εἰρήνην μετὰ τοὺς Ἰταλοὺς μόλις θὰ βρίσκονταν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀντικρύσουν ἄλλους ἐχθρούς).

Μὰ κανένας τοὺς δὲν εἶπ : «Ἐλα νὰ μοιραστοῦμε πρῶτα τὰ χῶματα καὶ τοὺς πληθυσμοὺς πού ἀνήκουν δικαιοδικαί, σύμφωνα μετὰ τὸ δόγμα τῶν ἐθνικοτήτων, στὸν καθέναν μας, καὶ ἅμα συμφωνήσουμε, κάνουμε τὸν πόλεμον».

Θὰ σοῦ ποῦν πὼς δὲν εἶχαν καιρὸ νὰ χάνουν σὲ τέτοιες φιλοδοξίες. Θὰ σοῦ ποῦνε κιόλα πὼς δὲ θὰ συμφωνοῦσαν ποτέ τους. Θὰ σοῦ ποῦν ἴσως καὶ πῶς δὲ θὰ γίνονταν ὁ πόλεμος καθόλου ἂν προσπαθοῦσαν νὰ συνεννοηθοῦν γιὰ τὴ μοιρασιά ἀπὸ πρωτῆτερον.

Ἐ, μὰ τότε γιατί τὸν ἔκαναν; Ἀς μὴ γίνονταν ποτέ πόλεμος. Μήπως δὲν ἔμενε πάντα τὸ ἄλλο πολιτικὸ πρόγραμμα γιὰ νὰ τὸ ἀκολουθήσουν; Μήπως ἦταν τάχα μπρὸς βαθὺ καὶ πίσω ρέμα;

Κάποιος θὰ εἶχε συμφέρον γιὰ νὰ γίνῃ ὁ πόλεμος. Ποιὸς τάχα νὰ εἶχε ἀπὸ τοὺς δυὸ τὸ μεγαλύτερον συμφέρον; Καὶ τί λογῆς συμφέροντα ἦταν στὴ μέση;

Μπορεῖ νὰ τοῦν καὶ τὸ ἄλλο, πὼς οἱ Βούλγαροι μετὰ τοὺς Σέρβους θὰ ἔκαναν τὸν πόλεμον καὶ δίχως ἡμᾶς. Μὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀλήθεια, γιατί μόνο σὺν εἴπαμε ἔμελλε πὼς δεχόμεστε νὰ πολεμήσουμε μαζί τους, μονάχα τότε ἀποφασισὰν σὲ ἀλήθεια νὰ πολεμήσουν. Εἰδεμὴ θὰ τὸν ξέφευγαν τὸν πόλεμον, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες φορὲς ὡς τώρα.

Ἀγκαλὰ μπορεῖ νὰ σὲ δεβαιώσουν — ἂν δοῦν πὼς δὲ σὲ πείθουν τὰ ἄλλα τοὺς ἐπιχειρήματα — πὼς δὲν πίστευαν νὰ νικηθοῦν ἔτσι οἱ Τούρκοι, τόσο γρήγορα καὶ τόσο τελειωτικά, πὼς αὐτοὶ ἔστησαν πόλεμον τῆς Τουρκίας γιὰ νὰ μεταρρυθμίσει τὸ Κράτος τῆς μόνο καὶ νὰ καλυτερέψει ἢ τύχη τῶν ὁμογενῶν τους, καὶ ἂν ἤξεραν ἀπὸ πρὶν πὼς θὰ ξεπατωθοῦν οἱ Τούρκοι τόσο γρήγορα, βέβαια θὰ εἶχαν συμφωνήσει μετὰξὺ τους γιὰ τὴ μοιρασιά. Μὰ γι' αὐτὸ ὁμῶς ἴσια ἴσια ὑπάρχουν πολιτικοὶ καὶ γι' αὐτὸ πολιτικοὶ καὶ ὄχι μπαλωματῆδες ἢ κομπογιανίτες διευθύνουν τὰ κράτη καὶ τὰ ἔθνη, γιὰ νὰ προβλέπουν. Καὶ πρόβλεψη θὰ πεῖ, νὰ βάζεις κάτω ὅλες τὶς πιθανότητες, νὰ παίρνεις μιὰ καλοστημένη ζυγαρίαν, νὰ τίς ζυγίζεις ὅλες, καὶ ἔπειτα νὰ κάνεις ὅ,τι εἶναι νὰ κάνεις. Μὰ καὶ ὅταν λέν πὼς δὲν ἐπρόβλεπαν τέτοιο κατακύλισμα τῆς Τουρκίας, δὲ μιλοῦν εἰλικρινά.

Τὸ πρόβλεπαν, σὺν πολιτικοὶ πού εἶναι, καὶ ἂν δὲν εἶχαν ὁρεξὴ νὰ καλοξετάσουν τὰ ζητήματα οἱ δικοὶ μας, ἦταν γνωστὸ ὅμως πὼς οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι γι' αὐτὸ μονάχα θὰ πολεμοῦσαν, γιὰ νὰ ξεπατώσουν ἢ γοῦν τὴν Τουρκία καὶ νὰ μοιραστοῦν τὴ λεία. Λίγο τοὺς ἐννείαζε αὐτοὺς γιὰ μεταρρυθμίσεις καὶ τέτοια. Καὶ ἀφοῦ τέτοιας λογῆς ἦταν ἡ πρόθεσις τῶν ἄλλων, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ταιριάζαμε καὶ μεῖς τὴν πολιτικὴν μας ἀνάλογα.

Ὡς τόσο καλὰ. Ἐγινε ὅ,τι ἔγινε. Διώχτηκε, ξεπαστρεύτηκε ὁ Τούρκος ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ἔξω ἀπὸ μιὰν ἀσήμενη λουρίδα γῆς στὴ Θράκη. Τώρα ἔρχεται ἡ μοιρασιά στὴ μέση, τὸ φάσμα τὸ ἀθρόητο, τὸ τρομερό. Εἴπαμε πὼς ὁ πόλεμος ἔγινε γιὰ νὰ πάρουμε Ὀθωμανικὰ χῶματα, νὰ τὰ μοιραστοῦμε, νὰ τὰ κάνουμε δικὰ μας. Μὰ τὰ χῶματα αὐτὰ δὲν ἔχουν ἄραγε κατοίκους ἀπάνω; Εἶναι ἀκατοίκητα, ἢ τὰ κατοικοῦσαν μονάχα Τουρκαλάδες; Πὼς θὰ γίνῃ τώρα, πού στὴ Θράκῃ ἔχοιμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, 400,000 Ἕλληνες; Πὼς θὰ γίνῃ πού στὴν περιφέρεια τῶν Σερβῶν, τῆς Δοβρουτσῆς, τῆς Καβάλας, καὶ στὸ Μοναστήρι (πού θὰ γίνουν Βουλγαρικά), ἔχοιμε ἄλλες 300,000 Ἕλληνες; Τί θὰ γίνοντο οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πού ἀπὸ τώρα κιόλα ἀρχισαν οἱ Βούλγαροι, με τρόπο ἀκατονόμαστο (ὅποιος δὲν τὰ ξέρει, ἂς πᾶι νὰ τὰ μάθει), νὰ τοὺς βεβαιώζοντο γιὰ νὰ χάσουν τὰ ἑλληνικά τους χῶματα, τὰ χῶματα πού κατάκτησε μετὰ τὴ βοήθειά μας ὁ Βουλγαρικὸς στρατός; Οἱ ἄνθρωποι εἶναι σὰ σημαίες, καὶ ὅταν ἄλλοι

ἀνθρώποι πετοῦν τις σημαίες κάτω καὶ τις τσαλαπατοῦν, οἱ ἀνθρώποι τοῦτοι εἶναι βάρβαροι καὶ τύραννοι.

Γι' αὐτὸ κάναμε τὸν πόλεμο ; Δὲν ξέρω, μὰ σ' ἓνα γραμί-μα πὺν ἔλαβα ἀπὸ κεῖνα τὰ μέρη, διαβάζω τοῦτο : «Εἰσεῖς, μετὰ τὸ νὰ ἔχετε φτάσει στὴ Θεσσαλονίκη, ἡσυχάσατε καὶ ξεκουράζεστε τώρα ἀπάνω στὶς δάφνες σας. Ἐγώ, μετὰ τοὺς Βουλγάρους πὺν παίρνουν τῆς Σαράντα Ἐκκλησιῶν, τὴν Ἀδριανούπολη, τὴ Βίζα, τὸ Σκοπὸ, τὸ Διδυμότειχο, τὴν Αἴνο, τὸ Σουφλί, τὴ Γιουμουλτζίνα, τὴν Ξάνθη, τὸ Δεδεαγάτς, ὅλη τὴν Θράκη τὴν Ἑλληνική καὶ βρίσκονται ἀπ' ὅ-ξω ἀπὸ τὴν Πόλη, καὶ ἀκόμα τὴ Δράμα, τὴν Καβάλα, τὸ Μελένικο, τὸ Νευροκόπι, τὶς Σέρρες, τὴ Στρούμνιτσα, τὸ Γεύγελι, καὶ εἶναι μαζί μας στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ ἴσως πά-ρουν καὶ τὸ Μοναστήρι καὶ τὴ Φλώρινα, μετὰ τοὺς Βουλγά-ρους, πὺν ἡ μιὰ γενιά εἶναι χωριάτες καὶ ἡ ἄλλη, τὰ παιδιά τῶν χωριάτων, μετὰ ὅλα τὰ καλὰ καὶ ὅλα τὰ κακὰ τοῦ χωριά-τη, πὺν κατέβασαν ἑκατὸ χιλιάδες ταύρους καὶ βόδια στὶς Ρωμέτικες πολιτείες καὶ στὰ χωριά, καὶ χωριάτικα βάλθη-καν ἀπὸ τώρα νὰ ξεκάνουν τοὺς Ρωμούς, μετὰ τῶν ἀρ-παγῆς, ληστείας, ξύλο, ἀγχαρείς, βούρδουλα, ἀτίμως, καὶ ἀπαγορεύουν τὴ γλώσσα μας καὶ ἀρπάζουν ἢ κλείνουν ἀπὸ τώρα τὰ σχολεῖα καὶ τὶς ἐκκλησιῶν μας, ἐγώ, ἔρχονται ὥρες πὺν ντρέπομαι γιὰ λογαριασμό μας καὶ μοῦ φαίνεται πὺς ἔτσι πὺν τὰ κάναμε, δὲν κάναμε παρὰ τὸν προαγωγὸ στοὺς Βουλγάρους μέσα στὰ σπίτια μας. Μᾶς ρωτήσατε ἂν τοὺς θέλουμε ; Μὰ δὲ σκοτίζεσθε σεῖς γιὰ μᾶς, γι' αὐτὸ δὲ σᾶς θέλουμε καὶ οὔτε καὶ σᾶς. Θέλουμε τὴν ἐλευθερίαν μας καὶ τὴν αὐτονομίαν μας, γιὰτὶ σεῖς μᾶς καθίσατε ἕναν και-νούριο βάρβαρο ἀπάνω στὸ κεφάλι μας».

Μὰ ἴσως δὲν πρέπει νὰ εἴμαστε τόσο αἰσθηματικοί. «Ζῶ-μεν ἐν ἐποχῇ μεγάλου καὶ ἐπιστημονικοῦ θετικισμοῦ» καὶ (προσθέτω ἐγώ) μεγάλης ἐπιπολαιότητος.

Ἐγὼ ἐξετάζω ἂν μπορούσαμε νὰ τὰ πάρουμε αὐτὰ τὰ μέρη μετὰ τὸ στρατό μας καὶ τὸ στόλο μας, ἀφοῦ ἀποφασίσα-με νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν πολιτικὴν τὴν Ἑλλαδική, καὶ λέω πὺς τὰ περισσότερα μπορούσαμε. Καὶ ἐξετάζω ἀκόμα ἂν μπορούσαμε νὰ ἐπιμείνουμε νὰ μᾶς δώσουν τώρα οἱ Βουλ-γάροι ἀνταλλάγματα, ἀφοῦ πρόφτασαν αὐτοὶ καὶ τὰ πῆραν.

Ἦτανε γνωστὸ, σ' ὅσους μελετοῦν καὶ στοχάζονται (καὶ ὁ πολιτικὸς ἔχει, θαρρῶ, χρέος νὰ μελετᾷ καὶ νὰ στοχάζε-ται), πὺς οἱ Βούλγαροι θὰ προσπαθοῦσαν νὰ κάνουν κατο-χὴν στὰ μέρη πὺν τοὺς προχώρησε ἡ Ρωσσία μετὰ τὴ συνθή-

κὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὰ 1878, καὶ κατὰ περισσώτε-ρο. Λοιπὸν ἡ συνθήκη αὐτὴ δίνει στοὺς Βουλγάρους τὸ με-γαλύτερο κομμάτι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Μὰ ἂν ἦταν νὰ μᾶς ἀφήσουν οἱ Βούλγαροι ἐκεῖνα τὰ μέρη μονάχα πὺν ἀπόμειναν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἔξω ἀπὸ τὴ γραμμὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, δὲν εἴχαμε ἀνάγκη νὰ κάνουμε μαζί με τοὺς Βουλγάρους τὸν πόλεμο. Ἄς τὸν ἔκαναν μοναχοὶ τους, γιὰτὶ καὶ ἔτσι νὰ τὸν ἔκαναν καὶ νὰ νικοῦσαν, πάλι θὰ μᾶς ἀφῆναν αὐτὰ τὰ ἴδια μέρη, καὶ θὰ τοὺς λέγαμε καὶ πολλὰ-τη. Ὁ πόλεμος ἦταν περιττὸ ξόδιασμα χρημάτων καὶ ἀν-θρώπων, ἂν σκοπὸς του ἦταν νὰ εὐκολύνει τοὺς Βουλγά-ρους νὰ κάνουν τὴ Μεγάλῃ Βουλγαρίᾳ τοῦ Ἁγίου Στε-φάνου.

Ἦταν ἀναπόφευγο λοιπὸν, ὑποθέτω, ἐμεῖς — ἀφοῦ δὲν εἴχαμε ὀρίσει ἀπὸ πρὶν τὰ πράγματα μετὰ τοὺς καλοὺς μας συμμάχους — νὰ κοιτάξουμε νὰ πάρουμε πρωτύτερα ὅσα μπορούσαμε περισσότερα ἀπὸ τὰ μέρη πὺν ἦταν βέβαιο πὺς θὰ βιάζονταν νὰ τὰ κατακτήσουν οἱ Βούλγαροι. Ὁ Διά-δοχος μετὰ τὸ στρατό του ἔκαμε ὅ,τι μπόρεσε, καὶ ἔφτασε στὰ Βοδενά, στὴ Γιουμέντσα, στὴ Θεσσαλονίκη, πῆρε τὴ Χαλ-κιδική, τὸ Λαγκαδά, τὴ Νιγρίτα, τὶς Ἐλευθερές, καὶ ἔστει-λε εὐξινάκια στὸ Γεύγελι καὶ ἱππικὸ στὶς Σέρρες. Ἐπειτα ἀνέβηκε καὶ ἔπασσε τὸ Ὀστρόβο καὶ τὴ Φλώρινα, καὶ ὁ στρατὸς του πρόβηκε τέλος καὶ ὡς στὴν Κορυτσά. Τὰ μέρη αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, καὶ τὴ Χαλκιδική, τὰ δί-νει ὅλα ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στοὺς Βουλγά-ρους. Λοιπὸν ὁ Διάδοχος ἔκανε καλὰ τὸ μέρος του, τὸ πο-λὺ μπορούσε νὰ εἶχε προφτάσει ἴσως νὰ πάρει καὶ τὸ Μο-ναστήρι.

Μὰ ἡ Κυβέρνηση, πὺν τὰ σχέδιά της τὰ ἔλλαξε κατὰ τοὺς ἀνέμους πὺν φυσοῦσαν, ἀντὶ νὰ στέλνει ἀποβατικά σώ-ματα νὰ πιάνει νησιά, εἴη ὥρα πὺν ὁ λόγος δὲν ἦταν γιὰ τὰ νησιά παρὰ γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία (Μακεδονία, Θράκη, Ἡπειρο), θὰ ἔκανε ὅ,τι ἔπρεπε, ἂν ἐκείνους πὺν ἔστειλε στὴ Χίο καὶ στὴ Μυτιλήνη, τοὺς ἔστειλε στὴν Κα-βάλα (καὶ ἀπὸ κεῖ Δράμα, Σέρρες, Ξάνθη), καὶ στὸ Δεδε-αγάτς, ὅπου δὲ θὰ ἔβρισκαν μεγάλη ἀντίσταση, γιὰτὶ ὁ Τοῦρκος ἦταν ἀπασχολημένος ἄλλου. Καὶ ἂν ἀκόμα δὲν ἦ-ταν νὰ τὰ κρατῇ ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη ἡ Ἑλλάς, πάλι θὰ εἴχαμε στὸ χέρι κατὰ νὰ ἀνταλλάξουμε ἂν τὰ εἴχαμε πάρει. Τώρα πᾶ δὲν ἔχουμε τίποτα νὰ ἀνταλλάξουμε μετὰ τοὺς Βουλγάρους, παρὰ μόνον ἐπιχειρήματα, σὰν τὸ ἀκόλουθο :

«πὼς ὁ στόλος μας βοήθησε τοὺς συμμάχους». Ἐνῶ ἄλλοιως, ἀντὶ γιὰ ἐπιχειρήματα, θὰ εἶχαμε τόπους νὰ ἀνταλλάξουμε, καὶ τὸ ἐπιχειρημα τῆς κατοχῆς τόπων εἶναι κάπως πιο δύνατὸ ἀπὸ ὅλα τὰ λόγια καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ λογικώτερα ἐπιχειρήματα τῆς θετικιστικῆς λογικῆς.

Μὰ ἦταν ἂν ἄ γ κ η νὰ πάρουμε τὰ νησιά, γιὰτὶ ἂν μᾶς κατηγορήσει κανένας ἀργότερα πὼς δὲν κερδίσαμε καὶ μεγάλην πρόματὰ ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴν συμμοχίαν μας με τοὺς Βουλγάρους, θὰ ἔχουμε νὰ παρατάξουμε καμιά εἰκοσαριά ὀνόματα νησιῶν πρὶν πῆραμε καὶ μπορούμε νὰ κάνουμε ἔτσι αἰσθησιὴ στὸν κοσμάκη. Θὰ τοῦ ποῦμε : «Μὰ πὼς δὲν κερδίσαμε πολλά, ἀφοῦ πῆραμε τὴν Τένεδο, τὴν Ἰμπρο, τὴ Θάσο, τὴ Σαμοθράκη, τὴ Λήμνο, τὸν Ἀη - Στράτη, τὰ Ψαρά, τὴ Χίο, τὴ Μυτιλήνη, τὰ Μοσχονήσια, τὴν Ἰακρία, τὶς Κορσιές κτλ. κτλ.».

Καὶ οἱ θετικιστὲς ἔχουν τὶς οὐτοπίες τους. Τώρα πού διαπραγματευόμαστε τὸ ζήτημα τῆς μοιρασίας καὶ τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης, δὲν κοιτάζουμε τί εἶναι νὰ πάρουμε περισσότερο, ἀφοῦ εἴμαστε θετικιστὲς, παρὰ γυρεύουμε νὰ σιγουρέψουμε προπάντων τὴν ὁμοσπονδίαν τῆ Βαλκανικῆς. Κοντεύουμε νὰ ξεχάσουμε τὴ μοιρασίαν γιὰ χάρη τῆς μελλούμενης πιθανῆς ὁμοσπονδίας. Πᾶμε νὰ πιάσουμε τὴ σκιὰ καὶ ἀφήσουμε τὸ κρέας.

Μὰ, ὡς εἶναι, δὲν μπορεί, θὰ μᾶς ἀπομείνουν καὶ κάμποσα μέρη. Δὲν ταιριάζει νὰ παραπονοῦμαστε ὁλοένα.

Καὶ ὅταν οἱ καλοσυνεῖδητες ἢ ὄχι ἐφημερίδες καὶ οἱ καλόπιστοι ἢ κακόπιστοι ἀντιπολιτευόμενοι στὴ Βουλὴ σηκωθοῦν καὶ ἀρχίσουν νὰ τὸν χτυποῦν ἀλύπητα, θὰ ἀνεβῇ στὸ βῆμα ἢ θὰ βγεῖ σ' ἓνα μπαλκόνι ὁ πρωθυπουργὸς — ὁ πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους — καὶ θὰ μιλήσει στοὺς ἀνδρας «Ἀθηναῖους» ἔτσι : «Μήπως παραλάβω τὴν Ἑλλάδα μεγάλη καὶ σὰς τὴν παραδίδω μικρή; Μήπως εἶχε πολλοὺς κατοίκους, πολλὰ πλοῦτη, πολλοὺς τόπους, καὶ γὰρ σὰς τὰ λιγότερα ὅλα αὐτά; Ἡ Ἑλλάδα, κύριοι, ἀπὸ 64,000 τετραγωνικά χιλιόμετρα πού ἦταν, εἶναι τώρα 84,000, καὶ ἀπὸ 2.700.000 κατοίκους πού εἶχε, ἔχει τώρα 4,000,000. Πού εἶναι ἡ ζημία, καὶ πού ἡ προδοσίς; Δὲν ἐπρόθεσσα στὴν Ἑλλάδα, πρὶν εἶναι ὁ ὁμφαλὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, τὰ Γιάννενα, τὴ Βέροια, τὰ Ψαρά, τὴ Χίο, τὴ Νιάουσα, τοὺς Ἁγίους Σαράντα; κτλ. κτλ. (ἄλλα σαράντα ὀνόματα).

Καὶ ἀλήθεια προδοσίς δὲν ὑπάρχει. Μὰ ἡ ἐλαφρομυαλιά, ἡ ἀσύγκριτη, εἶναι κατὰ ἀξιοθώμαστο. Ὡς τόσο οἱ ἀνδρες

«Ἀθηναῖοι» — ὁ ὁμφαλὸς τοῦ ὁμφαλοῦ τῆς Ρωμοσύνης — καὶ οἱ κύριοι συμπολιτευόμενοι βουλευτὲς θὰ χειροκροτήσουν, καὶ στὰ πραχτικά τῆς Βουλῆς καὶ στὶς συμπολιτευόμενες ἐφημερίδες θὰ βλέπεις, ὡ ἀναγνώστη, σημειωμένα «παρατεταμένα χειροκροτήματα» καὶ «οὐρανομήρεις ζητωκραυγὰς». Καὶ ἔτσι, πᾶει λέοντας.

Ποιὸς ἀπὸ τοὺς Ἑλλαδίτες δὲν ἔχει Ἑλλαδικὴ ἀντίληψη; Ποιὸς ἔχει νὰ στενοχωρεθῇ γιὰ κείνο πού μπορούσε νὰ εἶχε γίνεαι καὶ δὲν ἔγινε, ἢ γιὰ κείνα πού δὲν τὰ κατάφεραν καλά, ἢ γιὰ τοὺς ἀναρρίθμητους Ἑλληνες πού θὰ πρέπει ἢ νὰ γίνουν Βούλγαροι ἢ νὰ φύγουν ἀπὸ τοὺς τόπους πού εἶναι πατρίδα τους, πατρίδα ἄλλο τόσο Ἑλληνική, ὅσο Ἑλληνικὸς εἶναι καὶ ὁ Μωρηᾶς ἢ ἡ Ρούμελη; Καὶ ποιὸς ἄλλος, παρὰ κακόβουλοι ἐχθροὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ κόμματος, γιὰ προσωπικοὺς λόγους, μπορούν νὰ ξεστομίσουν κἀν τὴν ἀμφιβολίαν τους : «Μὰ τὴν ὥρην πού ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ 64,000 χιλιόμετρα γίνεται 84,000, τί γίνεται ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Σερβία;». Ἄν ἡ Βουλγαρία γίνεται τζάμπα καὶ μετὰ τὴ βοήθειά μας, μετὰ τὴ Β ο υ λ γ α ρ ί α, διὰ τὴν δηλαδὴ παρ' ὅ,τι ἦταν, καὶ μετὰ τὴν Αἰγαίαν, καὶ βάσουμε στὸ κεφάλι μας γιὰ τὰ μελλούμενα χρόνια τοῦ Ἑθνικοῦ μετὰ δὲς χίλιες μύριες φορὲς χειρότερος ἀπὸ τὸν μετὰ τῶν Τούρκων, κατεβάζοντας τοὺς Σλάβους ἐμεῖς καὶ δυναμώνοντας τους, τί μᾶς μέλει ἐμᾶς τοὺς Ἑλλαδίτες; Δὲν πᾶει νὰ γίνεαι ὅ,τι θέλει καὶ Βουλγαρία καὶ Σερβία, ἀφοῦ ἐμεῖς εἴμαστε εὐχαριστημένοι μετὰ τὸ κράτος μας καὶ μᾶς παινοῦνε κώλας οἱ Εὐρωπαῖοι γιὰ τὸν πρωθυπουργό μας; Καὶ ἂν μάλιστα μᾶς λάχει καὶ ἡ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η — πρῶτα ὄχι ἀδύνατο οὔτε καὶ πολὺ σπουδαῖο, γιὰτὶ θὰ πάρουμε μόνη τὴν πολιτείαν καὶ λίγα χιλιόμετρα γύρω, καὶ σὲ δέκα χρόνια μέσα τὰ Σερβικά καὶ Βουλγάρικα λιμῶνα στὴν Ἀδριατικὴ καὶ στὴν Ἀστρον θάλασσαν θὰ ρουφήξουν ὅλο τὸ τωρινὸ ἐμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης, — ἔ, τότε ποιὸς μᾶς πιάνει; Τὸ ὄνομα «Θεσσαλονίκη» εἶναι μάγια φορτωμένο, ἀντιλάλει σὰν κανόνι, καὶ λάμπει στὰ μάτια τοῦ λαοῦ σὰν τὸ ἄστρο τῆς αὐγῆς, καὶ μόνο αὐτὴ νὰ κάνουμε δική μας, ὁ Βενιζέλος δὲν πέφτει ἀπὸ τὴν Πρωθυπουργίαν, — πρῶτα ἀδιάφορο.

Ποιὸς θὰ κοτῆσει τότε νὰ βγάλει ταμιοδιά; Ὡς τόσο τὰ 3)4 τῆς Μακεδονίας, ὅλη ἡ Θράκη, ἐκτός ἀπὸ τὴν Πόλιν, θὰ εἶναι Βουλγαρία, καὶ ὁ Ἀρβανίτης θὰ ἀρπάξει στὸ δικό του κράτος τὴ μισὴ Ἑπείρον.

ΠΙΝΑΚΑΣ

	Για τοῦτο τὸ Βιβλίον (τοῦ Δ. Π. Ταγκόπουλου) ...	σελ.	5
Λ.	Στὴν Πόλιν (1904).....	»	9 Τόσσιν
	Τὸ Ἔθνος, οἱ Τάξεις καὶ ὁ Ἕνας (1907).....	»	22 Τόσσιν
Λ.	Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου (1907).....	»	34 Τόσσιν
	Τι εἶναι τὸ Γλωσσικὸ ζήτημα (1907).....	»	39 Τόσσιν
	Ὁ ἐδρενικώτερος πολιτισμένος λαὸς (1907) ...	»	43 Τόσσιν
	Α' Προκήρυξη πρὸς τοὺς σκλαβωμένους καὶ τοὺς ἐλευθερωμένους Ἕλληνας (1908)....	»	48 -
	Ἡ Μικρὴ Πατρίδα (Β' Προκήρυξη κτλ.) (1908)...	»	56 -
	Στρατὸς καὶ ἄλλα (Γ' Προκήρυξη κτλ.) (1909)...	»	66 Τόσσιν
	Κοινωνισμός καὶ Κοινωνιολογία (1908).....	»	95 Τόσσιν
	Τιμὴ καὶ Ἀνάθεμα (1912).....	»	107 Τόσσιν

Βρέτος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ "ΤΥΠΟΣ,"

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ, 3—ΑΘΗΝΑΙ

1. **Η ΜΙΝΙΟΝ** τοῦ Γκαίτε. Τὸ χαριτωμένο ἐπεισόδιον τῆς *Μινιὸν* βγαλμένο ἀπὸ τὸ περιώνυμον ρομάντσο τοῦ Γκαίτε: «Τὰ μαθητικὰ χρόνια τοῦ Βίλελμ Μάϊστερ». Μετάφρ. Ἡλ. Βουτιερίδης..... Δρ. 2.50
2. **Η ΜΠΑΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ ΤΟΥ ΡΙΝΤΙΓΓ**, τὸ ὑπέροχον αὐτὸ ἔργον τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ, σὲ ἀριστοτεχνικὴ ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ ἀρχισυντάκτου τοῦ «Νουμά» κ. Κ. Καρθαίου. Ἡ μετάφρασις αὐτὴ ἐκρίθηκε ὡς ἀνώτερον κί' ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ καὶ ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ μετάφρασιν..... > 2.50
3. **ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΓΚΕΛΑ**. Μικρὰ χαρκτηριστικὰ σκίτσα ποὺ τὰ γράφει μέσα στὴ φυλακὴ ὁ κ. Δ. Π. Ταγκόπουλος..... > 3.—
4. **ΓΥΡΙΣΜΟΙ**. Ποιήματα τοῦ ποιητῆ κ. Ρώμου Φιλλύρα..... > 3.—
5. **ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΚΑΙ ΣΙΣΥΦΟΣ**. Δράμα φιλοσοφικοκοινωνικὸ τῆς Πολωνέζας ποιητοῦρας *Μαρίας Κογοπνίτσκη*, συμβολίζον τὸν πόλεμον τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ὑλῆς. Μετάφρ. ἀπὸ τὸ Ρωσσικὸ τοῦ Στ. Κανονίδη..... > 2.—
6. **ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ** τῆς Μυρτιάτισσας σ' ἔκδοσιν καλλιτεχνικὴν..... > 4.—
7. **ΠΕΡΠΑΤΩΝΤΑΣ Η ΔΟΞΑ...** Ἐντυπώσεις καὶ εἰκόνες τοῦ νεαροῦ λογίου καὶ δημοσιογράφου κ. Κ. Καραμούζη ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Σμύρνην..... > 3.—
8. **ΔΡΑΜΑΤΑ** Τόμος Α' τοῦ κ. Δ. Π. Ταγκόπουλου, πάνω σὲ θέματα κοινωνικά: *Ζωντανοὶ καὶ Πεθαμένοι* (προ-

- γονοπληξία)—*Ἀλυσίδες* (πολιτική συν-
αλλαγή)—*Στὴν Ὀξώπορτα* (κοινωνική
ἀλληλεγγύη)..... Δρ. 6.—
9. **ΑΔΩΛΦΟΣ** ρομαντικό διήγημα τοῦ Γάλ-
λου συγγραφέως *Βενιαμὴν Κωνστάν*
Μετάφρ. Κ. Ουράνη..... » 3.50
10. **ΚΑΝΑΡΙΝΑΚΙ**. Ἡ ζωὴ τῶν Εὐελτίδων
γραμμένη ἀπὸ ἑνα συνάδελφό τους..... » 3.—
11. **ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ** τοῦ μεγάλου Ρώσου συγ-
γραφέως *Τσέχωφ*. Μετάφρασις Ἀθ.
Μίχα..... » 3.50
12. **ΝΟΣΤΑΛΓΙΕΣ**. Νέος καλλιτεχνικός τό-
μος ποιημάτων τοῦ ποιητῆ Κώστα
Ουράνη..... » 5.—

ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ:

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗ (τακτοποιημένα καὶ
φροντισμένα ἀπὸ τὸ Δ. Π. Ταγκόπουλο). Τόμ.
Α'. «Ἀθηναϊκαὶ σελίδες».

ΤΡΙΑΝΤΑΔΥΟ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ τοῦ Δημοσθ. Βουτυρά.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ καὶ ἄλλα διηγήματα τοῦ Κώστα Παρορέτη

ΔΙΑΔΕΧΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ τοῦ Γρ. Ξενοπούλου.

ΕΚΔΕΧΤΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ τοῦ Ἀργύρη Ἑφταλιώτη (τακτο-
ποιημένες καὶ φροντισμένες ἀπὸ τὸ Δ. Π.
Ταγκόπουλο).

ΥΜΝΟΙ. Ποιήματα Ρήγα Γκόλφη.

ΟΙ ΑΔΑΝΙΑΡΗΔΕΣ τοῦ Δημοσθ. Βουτυρά.

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΓΚΕΛΑ. Ἐκδοσις Β'. (με νέα ἀνέκ-
δοτα στίτσα).

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ τοῦ Κάλβου, με κριτική μελέτη τοῦ Ἀρ.
Καμπάνη.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ τοῦ Κ. Καρθαίου.